

Jog

történeti szemle

2003
3. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Deák Ferenc nézetei
a jogról, igazságról
és hatalomról

Adalékok
a magyarországi
németek
1945 utáni
kitelepítéséről

Csekey István és
a magyar alkotmány

Az adásvétel néhány
sajátos esete
a vizigótok jogában

Mi lesz véled,
felsőoktatási
felvételi eljárás?

Jézus és Pál apostol
bűnvádi pere

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Stipta István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és hatalomról	1
Szabó István: Az államfő és a kormány kapcsolata a közép-európai államokban az első világháború végétől napjainkig	4
Zinner Tibor: Adalékok a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítéséről	11

MŰHELY

Petrasovszky Anna: Dinasztikus kapcsolatok alakulása II. Ulászló uralkodásának utolsó éveiben	
Istvánffy Miklós: „Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV...” című műve alapján.	20
Babják Ildikó: Az adásvétel néhány sajátos esete a vizigótok jogában	26
Takács Tibor: A Code civil történeti és doktrinális értelmezése	31

DISPUTA

Völgyesi Levente: Mi lesz véled, felsőoktatási felvételi eljárás?	35
---	----

ELŐADÁS

Ruszoly József: Csekey István és a magyar alkotmány	37
---	----

SZEMLE

Register, John: International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions	47
Gernot Kocher 60. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi kötetéről – Mázi András	49
Jézus és Pál apostol bűnvádi pere – Bajánházy István	52
Blazovich László akadémiai doktori dolgozatának vitája – Stipta István	55
Nyári egyetem Lüneburgban – Frey Dóra	56
Emlékezés Deák Ferencre – Barna Attila	57
A Fiala Jogtörténészek Nemzetközi Találkozója Budapesten – Bató Szilvia	59
I. Ész-t-magyar jogtörténeti napok	59
Beszámoló a rothenburgi konferenciáról – Kancz Csaba	60
A Rákóczi szabadságharc államának kutatásáról – Tóth Béla	61
Hét évszázad szenvedés – Papp Sándor	62
HÍREK	63
E számunk szerzői	64

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Jog

történeti szemle

Szerkesztő bizottság:

Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna
Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. II. em. 211. Tel./Fax: 266-4129

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Stipta István:

Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és hatalomról

hogy 1848-ban értéküket veszítették.⁷ A régi jog ilyen mérvű ismerete a világ más részein csupán jogtörténeti kuriózum, de a 19. század Magyarországon Deák Ferenc törvénytudására még nemzeti fontosságú kérdésekben is támaszkodni lehetett.⁸

Deákot nem csupán elvont szabályismeret, hanem jogászai bátorság is jellemezte. Legnagyobb, személyes kockázatot is jelentő jogi küzdelmét az önkényes bírói hatalom ellen folytatta. Az 1839–1840-es országgyűlésen a jog nevében az igazságért szállt harcba a hatalom ellen. Wesselényi, Kossuth és Lovassy perbefogását törvénytelennek, az önkény megnyilvánulásának tartotta. Az 1839. július 3-ai felszólalásában a visszaélő felsőbíróság tagjait, élet és halál korabeli urait, hatalmi visszaéléssel vádolta. Jogászai habitusának további fontos eleme példás következetessége volt. Első megyei beszéde a halálbüntetés ellen szólt, álláspontját nem változtatta meg akkor sem, mikor párttársai erről másztak gondoltak. Első alsóházi indítványa a botbüntetés eltörlését célozta, ezért is élete alkonyáig harcolt, és csak részleges sikert ért el. (1871:52. tc.). Első hatalomellenes felszólalásában a jobbágyok számára „az emberiség legszebb jussait,” a személyi és vagyoni bátorságot követelte,⁹ de ezért még a neoabszolutizmus idején is küzdenie kellett. Türelemmel érvelt, nem volt a jogi doktrínák és a hajlíthatatlan irányzatok képviselője. Csengery Antal szerint „egyszerű nagyság,” aki türelemmel kereste, várta ki és ismerte fel a történelmi alkalmat.¹⁰

Deák Ferenc nemcsak születésénél és sorsánál, hanem képzettségénél és jogi meggyőződésénél fogva is hazai talajon állt. Külföldön nem tanult, ha a határon túlra ment, egészségét kereste, Bécsben hazája ősi jogáért perelt. Közvetlen tapasztalatokból ismerte a magyar valóságot. Tudásának alapjait a jogi műveltsége adta. Ismeretei nem szorítkoztak csupán a Corpus Juris, az országgyűlési előzmények, külföldi törvények, vagy a történelem ismeretére; jogi tudását a hatalmas logika és szellemi képesség a tudás legmagasabb körébe emelte. Senki sem értette meg jobban gondolatának és érzésének minden ízével azt, hogy elsősorban a korszerű reformok segítségével lehet alkotmányunkat és jogrendünket korszerűsíteni. Ő ezt tanulta a történelemből, és ezt a példát követte.¹¹ Az 1789-es eszmék korán megtermékenyítették gondolatait. Fialat korából fennmaradt

Acímben jelzett három fogalom szerves egységet képez Deák Ferenc életművében. Írásaiban, egyéni és államférfiúi megnyilatkozásaiban mindig az *igazságos jogot* kereste, és csak a *jogszerű hatalmat* fogadta el. Tőle származik a mondás: „Ha szabadok akarunk lenni, legyünk igazságosak.” De páratlan erkölcsi tisztasága azt is igazolta, hogy aki a közéletben igazságos akar lenni, annak szabadnak kell maradnia. Deák szabad és független maradt minden hatalomtól, nem fogadott el lekötő tisztségeket. Talán máig az egyetlen magyar politikus, akinek még a császár sem adhatott semmit. Az alábbiakban Deák Ferenc legjellemzőbb tevékenységét, jurisztikai munkásságát tekintem át, csupán megemlítve jogfelfogásának elméleti alapjait, jogismeretét, jogászai habitusát, büntető-, magán és közjogi gondolkodásának legfontosabb elemeit.

A TERMÉSZETJOGI IGAZSÁG KÖVETŐJE

Jogszemlélete az elvont igazságok rendszerére, a természetjogra épült.¹ A jog és igazság viszonya gyakori hangsúlyt kapott reformkori felszólalásaiban. Van egy törvény, mondta 1833-ban, amelyet a hatalom és erőszak el nem nyomhatott, amely nélkül írott jog igazságos és boldogító nem lehet: ez a természetjog megszeghetetlen törvénye.² A természeti jogra hivatkozott 1836-ban is, amikor a földesurak bíraskodási jogát bitort hatalomnak nyilvánította.³ A jobbágyok személyes szabadságát sem úgy kérte, mint „kegyelmet vagy ajándékot,” hanem úgy sürgette, mint igazságot, amelyet „az emberiség jussainak sértése nélkül meg sem lehet tagadni.”⁴ Az örökösödést természeti szabálynak tartotta, amely a szeretet ideáljára épült. Ezen az alapon támadta az ősiséget, 1834-es országgyűlési beszédében. Az államtudomány alaptételére hivatkozva a szólásszabadságot és a gondolkodás szabadságát „természetből nyert jognak” tartotta, amelyet csak a közakarat kifejezése, a pozitív törvény korlátozhat. A természetjogi gondolat tükröződik a halálbüntetés elleni állásfoglalásaiban is. Követve a francia felvilágosodás gondolkodóit, első megyei felszólalásában az életet megtartó kegyelem mellett érvelt. Pályájuk elején Marat és Robespierre is a halálbüntetés ellen léptek fel, majd – hatalomra jutva – ők követelték leghangosabban a nyaktiló alkalmazását. Deák élete végéig kitartott abolicionista álláspontja mellett.⁵ Szállóigévé vált mondása, miszerint „igazság az égben van, a földön csak a jog,” köznap i értelmezéssel némi rezignációt tükröz. Pedig nem jelent mást, mint a természeti törvény elsőlegességét a törékeny evillági jogszolgáltatással szemben.

Jogismerete páratlan volt. Rendkívüli emlékezőtehetségének köszönhetően bárhol felüthették előtte a Corpus Jurist, az elkezdett latin szöveget folytatni tudta.⁶ A régi magyar törvényekben elrejtett önvédelmi erőt csak olyan tájékozott jogász ismerhette fel, mint ő. Ezzel magyarázható, hogy 1861-ben és 1867-ben az avult jogszabályokból érveket merített a nemzet igazsága mellett, holott azokról majdnem mindenki azt hitte,

törvényszéki beszédei is mutatják, hogy a Beccaria, Filangieri, Howard neveihez fűződő humanisztikus mozgalmak milyen erősen hatottak rá. Ma már tudjuk, hogy ismerte az európai irodalom alapvető jogi, államtudományi és közgazdasági műveit. A németeket közvetlenül, a többi német fordításban.¹²

Életútján – annak állandó értékeit hangsúlyozva – három szakasz különíthető el. *Zala bölcseként* bátran harcolt a természetjogi igazságokért, ahogyan Kölcsey írta, a tömegekre is tekintettel. Ezután a *jogi forradalom ügyvédjeként* a radikális ellenzékiekkel és a reakcióssal szemben a legitimitásra, a törvényességre hivatkozott. Tegyük hozzá, ebben a periódusban Kossuthék merészebb reformjait is törvényesnek ismerte el. Az 1848-as változásokat vállalta, az 1849-es forradalommal szemben sem bontott zászlót. Így lehetősége nyílt arra, hogy életének harmadik szakaszában, a *haza bölcseként* a 19. század egyetlen olyan sikeres államférfija legyen, aki erkölcsi feddhetetlenségét mindvégig megőrizve,¹³ hitelesen küzdhetett a jogfolytonosságért.

A HUMÁNUS BÜNTETŐJOG ELŐHARCOSA

A jogról, igazságról, hatalomról és ezek viszonyáról vallott nézetei legmarkánsabban a büntetőjogi munkásságában tükröződnek. Gondolkodására nagy hatással volt Beccaria korszakos műve. Első elhíresült beszéde a halálbüntetés ellen szól, ebben szó szerint idézte a jogfilozófus tételait. Érvelt a bírói méltányosság mellett, hivatkozott az életet megtartó kegyelem fontosságára, a büntetőjogi megtorlás értelmetlenségére. A büntetőjogi tervezetről 1832-ben írt észrevételeiben a jogszolgáltatás törvényhez kötöttségéről, az ártatlanság vélelméről, az anyagi és erkölcsi rehabilitációról, a rendkívüli bírászkodás visszaszorításáról írt. Elutasítja a korabeli inkvizíciós jellegű eljárást. „A vétek maradjon inkább büntetlenül, – vallja – mintsem hogy valamely, talán ártatlan polgárnak igazságtalan sérelem okoztassék.” A törvények értelmezéséről szóló 1834-es országgyűlési beszéde is Beccaria gondolatmenetére épül.

Ő volt az 1843. évi anyagi javaslat összeállításáért felelős testület elnöke. Bár annyi nagyszerű elme még nem ült együtt törvényszerkesztő bizottságban, a kidolgozott anyagi javaslatban – Pulszky Ferenc szerint – minden szó Deáké volt.¹⁴ Az 1843-as alkotás valóban rendkívüli. Nem előzte meg hosszas előkészítés, nem kísérte segítő állami figyelem. Az elkészült mű abból indult ki, hogy az állam csak legvégső esetben veheti el az egyéntől a szabadságát, de életéről nem rendelkezhet. A hatalomnak ugyanazon erkölcsi elveket kell követnie, mint amelyeket az egyéntől elvár. A polgárt akkor kell legsúlyosabban büntetni, ha embertársa életére vagy szabadsága ellen tör. A büntetés deáki értelemben nem merev megtorlás, nem valamely abszolút erkölcsi parancs megvalósítása. Célja az összesség védelme, és az egyén megjavítása. A javaslat büntetés célját nem az elrettentésben, hanem a javításban határozta meg. A

büntetőjog feladata nem merül ki a tettes megbüntetésében, a sértett érdekeit is védeni kell, kárát meg kell téríteni. Deák büntetéstáiban humanus világfelfogás tükröződik.¹⁵ Nézeteivel szemben később a hazai jogrend a tudomány és a törvényhozási technika szempontjait, a német kódexet követte. Különös elégtétel, hogy a 20. század büntetőjogi doktrínái visszahozták Deák eszméit. A halálbüntetés eltörlésében, a visszaesés szabályozásában, a bűncselekmények kettős felosztásában, a büntetés végrehajtásának módjában, a büntetés nemének és mértékének a tett indokaihoz és a tettes személyiségéhez való alkalmazkodásában, a sértett fél érdekeinek előtérbe helyezésével a jelenlegi gyakorlatot előlegezte meg. Az 1843-i javaslat volt az első az európai kódexek között, amely a szabályozás súlypontját az általános tanokra helyezte, az első, amely az individualizációt első rangú kérdésnek tekintette.¹⁶ A javaslat büntetési rendszere, a benne megnyilatkozó fejlett törvényi jogérzet ma is meglep bennünket. Deák kifejezett kívánságára a törvényjavaslat szövege egyszerű, a köznyelvhez közel álló volt.¹⁷

Mittermayer heidelbergi tanár, a legtekintélyesebb német büntetőjogász szerint: „Egyetlen törvényhozási munka sem mutatott oly magas fokú törekvést a kor haladásának, az igazság követelményének s a büntetőjog vívmányainak megfelelni, mint a magyar javaslat. Egy törvény sem oly eredeti, mint a magyar.”¹⁸ A szakirodalom gyakran rokonítja Deák kodifikációs tételt a napóleoni jogösszefoglalási sikerekhez. Legyünk kissé elfogultak Deák javára: Napóleon csak az elvek meghatározásában vett részt, a mi kodifikátorunk eredményes volt a részletkérdések kidolgozásában is.

Ha a bírói önkény ellen nem is tudott fórumot teremteni, ragaszkodott a bírák választásának elvéhez és az esküdtsek intézményéhez. A politikai természetű bűnügyeket ki akarta venni a közönséges bírói hatalom kezéből. Minisztersége idején ő vezette be a sajtóesküdtzéki eljárást. Az 1843. évi javaslatában a kapitális politikai pereket egy állambíróságra kívánta ruházni. Ezt a gondolatot fejlesztette javaslattá az 1870. július 7-ei állambírósági koncepciójában. Elsőként vetette fel Magyarországon az alkotmánybíráskodás szükségességét. Ezt is a hatalom igazságossá tétele, humanizálása, joghoz kötése érdekében.¹⁹

A MAGÁNJOGI JOGEGYENLŐSÉG HIRDETŐJE

Zala bölcseként harcolt a kereskedelmi, váltó, csődjog korszerűsítéséért. Követelte a földesúr és a jobbágy közti viszony rendezését, mégpedig a természet szent törvénye nevében. A bírhatási juss (a tulajdonhoz való jog) szerinte minden ember veleszületett joga. Harcolt a hitbizomány eltörléséért, mert azt a természet rendjével, a jogi egyenlőséggel összeférhetetlennek tartotta. A jobbágytelkek területének megállapítása körüli vitában hétszázezer joggal bíró érdekével szembehelyezte a hétmillió jogtalant. A közboldogságot az állam legfőbb

céljának tartva, követelte az örökváltságot is. Nem egyszer mondta: mindezért azok nevében is küzdött, akiknek sorsáról volt szó, de akiknek nem volt szavuk a rendek országgyűlésén.²⁰

Vécsey Tamás szerint „igazi jogász az, aki a jognélkülinek jogot szerez.” A jogkiterjesztésben az ország sorsát meghatározó mindhárom reformkori politikusnak döntő szerep jutott. Széchenyi a gazdasági és hiteltörvényhozás, Kossuth a jobbágyfelszabadítás terén adott jogot. Deák Ferencnek ezen a téren is a kiegyenlítés, a kibékítés történelmi műve jutott. A magyar magánjogi kiegyezés az 1861. évi országbírói értekezleten történt meg.²¹ Ebben az esetben is a magyar jogfolytonosságot kellett idegen hatalom oktrojálta törvények által visszaállítani, az 1848-i törvényhozásnak az intézmények lebontásában eredményes, az építésben megakadt munkásságát gyors ütemben új intézményekkel pótolni. A magyar magánjogot kellett kibékíteni az osztrák joggal, ősi szabályainkat az idegen alkotásokkal, a jogfolytonosság elvét a kiáltó új szükségletekkel. Mindezt olyan területen, ahol a legcsekélyebb megrázkódtatás ezrek vagyoni létét veszélyeztette és olyan légkörben, amelyben izzó gyűlölet fogott körül mindent, ami idegen, és fanatikus rajongás mindent, ami hazai. Deák mentette meg a magyar törvények mellett a telekkönyvet, az úrbéri és ősiségi reformot.²²

A KÖZJOGI TÖRVÉNYESSÉG ŐRE

Az igazságos és törvényes hatalom kérdésével legtöbbet közjogi művei foglalkoznak. Mondhatjuk, Deák a magyar államjog óriása volt. Ma már tudjuk, a közjog nem más, mint a törvényes valósággá vált politikai siker. Senki sem látta tisztábban, mint ő, hogy a hatalom nyers erőszaka ellen a jog erőtlen fegyver. Mégis, Deák a magánjogban a magyar jogérzet, a közjogban a magyar törvényesség megtestesítője volt. Hatalomfelfogása a szerződéselméletre épül, a társadalmat, mint Rousseau, polgári társaságnak tekinti. A szólásszabadságról, 1835-ben tartott beszédében a klasszikus liberális tézist idézte: alkotmányos államban a törvénynek kell uralkodnia. A megyei vitákban bátran érvelt a haladó reformok mellett. Úgy vélte, hogy az önkéntes örökváltság „nem sérti polgári alkotmányunkat,” az abszolutizmus idején arról írt, hogy a jogegyenlőség korparancs, de a „hajdani idegen hódítás” miatt nem lehet teljes.

Őt legnagyobb közjogi műve: az 1861-es két felirati javaslat, az Adalékok, a Húsvéti cikk és az 1867-ei felirati beszéd a jogfolytonosság bibliája volt. Ezekben bebizonyította, hogy az Osztrák Császárság és Magyarország, mint két állam között semmiféle állami szövetség vagy szerződés soha nem jött létre, és így a két állam szuverenitása – egyedül az uralkodó személyének közösségét kivéve – a legkisebb mértékben sem korlátozza egymást. Maga a közös és együttes védelem is a nemzet és király szerződése. Ugyanő, aki ezt az álláspontot az 1867. évi törvénycikkek legkisebb részletei-

ben is fenn tudta tartani, a Pragmatica Sanktiót is a nemzet és a király közötti valóságos szerződésnek tekintette. Mégpedig, ahogy ma mondanánk, viszsteherrel kötött szerződésnek, amelynek nemcsak a trónöröklés a következménye, hanem az ott megjelölt feltételek teljesítése is, nevezetesen Magyarország teljes állami önállóságának tiszteletben tartása. Az említett művekben a közjogi szerződést a legteljesebb jogi értelemben, sőt ha szabad mondaní, egész magánjogi szigorral fogja fel. A megállapodást egészen kell teljesíteni, és aki az abban foglalt kötelezettségét nem teljesíti, nem tarthat igényt a belőle származó előnyökre sem. Ebből a magyarázatból az is következett, hogy viszonyunk az Osztrák Császársággal méltányossági és célszerűségi okokból megváltoztatható. Ez az értelmezés a választott királyság lehetőségét is fenntartotta.²³

A POLITIKAI ERKÖLCS APOSTOLA

Miként Deák Ferenc uralkodó gondolata a jogtisztelet, a törvényekhez való ragaszkodás, uralkodó érzése az erkölcsi erőbe vetett hit volt. Kritikus időkben mindig hirdette, hogy morális erővel minden erőhatalmon győzedelmeskedni lehet. Az 1836. és 1840. évi követjelentései a politikai erkölcs legszebb apoteózisai. Üzente választóinak, hogy a morális erő a népek legnagyobb kincse. A népnek csak azon felszólalásai hatalmasak – írta –, amelyeket csüggedni nem tudó erkölcsi erő támogat. Következétesen hangoztatta azt is, hogy a politikának a jellemmel nem szabad ellentétbe kerülnie. A politikai és magánerkölcs Deák felfogása szerint nem választható el egymástól. Az igazságosság volt reformjainak további mozgató ereje. „Itt az Isten napja alatt mondom, szólt a háziadó kérdésében, nincs azon országon Isten áldása, ahol nincsen igazságosság is.”²⁴ A 19. század harmadik évtizedéig még nyom nélkül maradt törvénytárunkban azon átalakulás, amely Franciaországban és utána más államokban az igazságosabb és emberiesebb jogrendszert megeremtette. A jogi modernizációt nagyrészt Deák Ferencnek köszönhetjük.²⁵

*

Babits Mihály a magyar karakterről szóló művében írta, hogy népünk ragaszkodik a „közjogi fikcióhoz,” képzelt jogaihoz, a jogfolytonossághoz. A legjellegzetesebb magyar politikusnak Deák Ferencet tartotta, akiben legmagasabb szinten ötvöződött a realizmus és egy sajátos magyar platonizmus. Sőt, magában a magyar realizmusban van egy adag platonizmus, hiszen egyazon ember képviselheti a kettőt. A jogi helyzet – vélte –, valóságosabb a mi szemünkben, mint a tényleges állapot. Az utókor bölcsességével megállapíthatjuk: a legtöbbet azért, hogy a kettő közeledjen, a 19. században Deák Ferenc tette. Talán nem a szemlélődő platóni, hanem a cselekvő szolóni értelemben. A hatalom és a jog kibékítésével, az igazság érvényesülésének erős hitével.

- ¹ A győri királyi jogakadémián természetjogot is hallgatott, amelyet Szibenliszt Mihály adott elő. Tanárának Institutiones juris naturalis, című kétkötetes tankönyve 1820-ban, Győrben jelent meg.
- ² Idézi Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. (Budapest, 1980. 151. p.).
- ³ Deák Ferenc beszédei. Összegyűjtötte Kónyi Manó. I. köt. (Budapest, 1903. 16. p. [Továbbiakban: Deák Ferenc beszédei]).
- ⁴ Deák Ferenc beszédei I. köt. 33. p.
- ⁵ Fekete Sándor: A nemzet prókátora. Emlékezés Deák Ferencre. (Budapest, 1976. 25. p. [Továbbiakban: Fekete]).
- ⁶ Jogakadémiai éveiről: Molnár András: A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet éve. 1803–1833. (Osiris. Budapest, 2003. 41–54. p.); Németh Ambrus: A győri királyi tudományakadémia története. III. rész 1806–1850. (Győr, 1904. 116. p.); Ferenczi Zoltán: Deák Ferenc, mint tanuló a győri akadémián. (Akadémiai Értesítő, XV. Köt. 11. füzet, 1904. november 15. 485–487. p.).
- ⁷ Kenedi Géza: Deák Ferenc emlékezete. Jogtudományi Közlöny 1903. nov. 13. 38. évf. 46. sz. 383. p. (Továbbiakban: Kenedi).
- ⁸ Csoór Gáspár szerint: „Deák, ha szól, a törvénykönyvön tartja a kezét, a nemzet élő lelkiismerete, a jog képviselője, úgy az elnyomással, mint a forradalommal szemben.” Új Idők 1902. II. köt. VIII. évf. 39. sz., 1902. szeptember 21. 263. p.; Fekete 16. p.
- ⁹ Deák élete. Írta Ferenczi Zoltán. I. köt. (Budapest, 1904. 96. p.; Kenedi 382. p.).
- ¹⁰ Kenedi 381. p.
- ¹¹ Molnár András: Deák Ferenc. (Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1998. 11. p.); Wlassics Gyula, báró: Deák Ferenc (Budapest, 1912. 20. p. [Továbbiakban: Wlassics]).
- ¹² Wlassics 21. p.; Helyesen jegyzi meg Csengery Antal, aki közelről ismerte Deákot, hogy ő azok közül való volt, akik a nyugat-európai eszméket nem Széchenyi műveiből ismerték meg. Ma már köztudomású, hogy kedvelt írói voltak Rotteck, Welker és Schlosser. Külföldi útjain többekkel megismerkedett. Mittermay-errel is találkozott.
- ¹³ Egyed István 1936-ban a következőket írta: „Mondják, hogy Deák a nemzet ügyvédje volt abban a perben, amelyet az uralkodóházzal és Ausztriával folytatott. Deák azonban nem volt prókátor a szónak abban az értelmében, hogy a törvény elcsavarásával, a paragrafusok mesterkélt csoportosításával akart volna célt érni.” Emlékbeszéd Deák Ferenc felett. (Országút. 1936. november (II.) 9. sz. 3. p.); Fekete 81. p.
- ¹⁴ Wlassics 64. p.
- ¹⁵ Varga János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrend-szer tervezete. (Zalai Gyűjtemény 15. Szerk. Degré Alajos. Zalaegerszeg, 1980. 38. p.).
- ¹⁶ Jogtudományi Közlöny 1903. okt. 16. 38. évf. 42. sz. (F. E.): 345–346. p.
- ¹⁷ Balogh Elemér: Deák Ferenc és az anyagi büntetőjog kodifikációja. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk.: Molnár András (Zalai Gyűjtemény 43., Zalaegerszeg, 1998. 132–133. p.); Kenedi 385–386. p.
- ¹⁸ Györgyi Kálmán: Mittermaier und der ungarische Strafgesetzentwurf vom Jahre 1843. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Juridica, Tomus XXX. (Budapest, 1989.); Wlassics 65. p.
- ¹⁹ Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Napló II. köt. (Pest, 1869. 381. 442. p. [továbbiakban: Napló 1869]); Deák Ferenc beszédei I. 219–222. p.; Csizmadia Andor: A polgári állampépítés Deák Ferenc politikai nézeteiben. In: Jogi emlékek és hagyományok. (Bp. 1981. 345–346. p.); Kovács Kálmán: Az esküdszék és az „articuláris bíróság” ügye az 1843–44. évi büntetőeljárás törvényjavaslatok előkészítésének vitáiban. Jogtudományi Közlöny XXIX. 5. sz. 220–224. p.
- ²⁰ Zoltán József: Deák a civiljogász. Jogállam 1937 nov.–dec. 378. p.
- ²¹ Nizsalovszky Endre: Deák Ferenc és a magyar polgári magánjog kialakulása. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Szerk. Degré Alajos. (Zalai Gyűjtemény 5., Zalaegerszeg, 1976. 74–79. p.)
- ²² Szladits Károly: Deák Ferenc és a mai magánjogunk. Jogtudományi Közlöny. 1903. okt. 16. 38. évf., 42. sz. 348–351. p. A törvények visszaható ereje ellen, a szerzett jogok védelme és a jogfolytonosság nevében szólal fel akkor, amikor a Somsich féle – már említett – ösiséget eltörlő javaslatot ellenezte, amely ösiséget az uti possidetis elv alapján akarta rendezni. De akkor is, amikor az októberi diploma megjelenése után Pest városa közgyűlésén felszólalt és éppen úgy, mint valamivel később az Országbírói értekezleten azt hangoztatta, hogy a 48 előtti magyar jogot változtatlanul nem lehet visszaállítani.
- ²³ Kenedi 387–388. p.
- ²⁴ Wlassics 7. p. „Érdekes vonás és Deák uralkodó érzésének, az erkölcsbe vetett hitének jellemző kifejezése, hogy a javaslatban az erkölcsi szempontok milyen megérdemelt méltatásban részesülnek. A szülők iránti kötelező tisztelet miatt a gyermek a szülő ellen nem élhetett tetteleges becsületsértés esetén viszonzással.” uo. 65. p.; Berzeviczy Albert szerint Deákot „az államférfiúi nagyságának legértékesebb tartalma: a jog erejébe és az erkölcs felsőbbrendűségébe vetett rendíthetetlen hit” jellemezte. Halálának fél-évszázados évfordulóján mondott beszéd. (Akadémiai Értesítő, Budapest, 1926. 19. p.).
- ²⁵ Dr. Balogh Jenő: Deák Ferenc emlékezete. Jogállam 1903. 525. p.

BEVEZETÉS

Az egyes államok kormányzati rendszerének lényeges pontja az államfő és a kormány kapcsolata. Ez a viszony a XX. század folyamán jelentős változásokon ment keresztül. Az általános tendencia az államfői hatalom csökkenése és ezzel párhuzamosan a kormány súlyának növekedése volt, de ez alól is vannak kivételek. Tanulmányunkban Németország, Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország legújabbkori történetében tekintjük át a központi végrehajtó hatalom gyakorlásának módjait.

Republikánus keretek között a köztársasági elnöktől elkülönült kormány nem feltétlenül szükséges. A prezidenciális rendszerekben ez a két államhatalmi szerv nem válik el egymástól. A monarchiákban azonban a közjogilag felelőtlen uralkodó nem működhet egy tőle elkülönülő minisztérium nélkül, amelynek tagjai az el-

Szabó István

Az államfő és a kormány kapcsolata a közép-európai államokban az első világháború végétől napjainkig*

lenjegyzés által átvállalják a felelősséget. Európában azonban a monarchiák eltörlése után, a köztársaságokban is megmaradt a végrehajtó hatalom államfő és kormány közötti megosztottsága.

A vizsgált időszakban Ausztria, Németország és Csehszlovákia köztársaság volt, Magyarország 1946–ig királyság, azt követően szintén köztársaság. Az államfő és a kormány kapcsolata azonban a két államforma között nem mutat lényeges eltérést. Az alapvető kérdés az, hogy a végrehajtó hatalmat az államfő és a kormány együttesen gyakorolja-e, vagy az a kormány kizárólagos joga? Az első esetben alkotmányos monarchiáról, illetőleg félpreszidenciaális köztársaságról, az utóbbi esetben pedig parlamentáris monarchiáról, illetőleg parlamentáris köztársaságról beszélhetünk. A polgári átalakulás után a monarchiákban már nem találunk példát arra, hogy a végrehajtó hatalmat kizárólag az uralkodó gyakorolná. Köztársasági keretek között ez elvileg elképzelhető lenne, de Európában a prezidenciaális köztársaságok nem váltak honossá.

További lényeges szempont, hogy az államfő és a kormány kapcsolatát csak a demokratikus kormányzati viszonyok között tudjuk vizsgálni. Így Németországban a III. Birodalom időszakát ki kell hagynunk, ugyanis itt még formálisan sem különült el a két államhatalmi szerv. Paul von Hindenburg Birodalmi Elnök 1934-ben bekövetkezett halála után ugyanis az állam- és kormányfői tisztelet Adolf Hitler kezében egyesítették.¹ Magyarországon 1949 és 1989 között klasszikus államfői tisztség nem létezett, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa ugyanis az országgyűlés helyettesítő szerve is volt. Ausztriában az 1934 és 1938, valamint az 1938 és 1945 közötti időszak vizsgálatát mellőzzük.

Az osztrák alkotmányfejlődést így két jelentősebb periódusra osztjuk: az első az 1920-as alkotmány, s ennek 1929-es revíziójától számítjuk a második korszakot, amely lényegében napjainkig tart, hiszen a német fennhatóság 1945-ös megszűnése után ennek hatályát állították helyre. Németországban a Weimari Köztársaság időszakát (1919–1933), valamint az 1949 óta hatályos Szövetségi Alaptörvény rendelkezéseit tekintjük át. Magyarországon az 1920 és 1944, az 1946 és 1949 közötti, valamint az 1989 utáni időszak adja a három lényeges stádiumot. Csehszlovákiában az 1920 és 1939 közötti időszakot vizsgáljuk.

A KORMÁNY MŰKÖDÉSÉNEK LEHETSÉGES MÓDOZATAI

A két világháború közötti időszakra a kormány működésének három alapvető rendszere alakult ki.² A monokratikus rendszerben a kormányfő a meghatározó szerep. A rezortok vezetői csak segítőként szolgálnak, a tényleges döntések meghozatalában szerepük másodlagos. A kollegiális rendszerben a tárcák vezetői hasonló módon járnak el, de a döntéseket a miniszterek testülete (minisztertanács) hozza. A kormányfő itt csak adminisztratív feladatokat lát el. A szaktárcák önállóságára alapuló harmadik modell esetén mind a miniszterek tanácsa, mind a kormányfő háttérbe szorul, a miniszterek önállóan döntenek, s ezért önállóan viselik a felelősséget a törvényhozás előtt.

Az egyes államok kormányzati rendszerei ritkán szerveződnek tisztán egy modell szerint. Erre példákat általában a polgári típusú kormányzat kiépítésének kezdeti időszakában találhatunk. Az 1849-es Frankfurti Alkotmányban például nem volt kormányfő, a miniszterek semmiféle testületet nem alkottak.³ Ez tehát tisztán az általunk harmadikként említett, a szaktárcák önállóságára épülő modell. 1867 és 1918 között pedig – az elsőnek említett – tisztán monokratikus rendszerre váltottak át, a császári Németország kormánya ugyanis egy személyből, a Birodalmi Kancellárból állt.⁴

Az általunk tárgyalt első világháborút követő időszakban azonban vegyes rendszerekkel találkozunk. A Weimari Köztársaság is a három rendszer ötvözetét alkalmazta.⁵ Az általános politikai irányvonalat a Birodalmi Kancellár határozta meg, és viselte ezért a felelősséget a Birodalmi Gyűlés előtt [WRV 56. cikkely].⁶ Ehhez az irányvonalhoz a minisztereknek tartaniuk kellett magukat. Így a kancellár szerepe a döntéshozatali folyamatokban fontos volt, de hozzá kell tennünk, hogy nem kizárólagos, mint 1918 előtt. A meghatározott irányvonalon belül ugyanis a szakminiszterek önállóan vezették tárcájukat, ezért az alsóház irányában is önállóan tartoztak felelősséggel. A jogalkotás terén viszont a kormányrendeletek magasabb szintű jogforrások voltak, mint a miniszteri rendeletek. Ebben a körben a kollegiális rendszer volt a meghatározó. Az 1949 utáni időszakban erősödött a monokratikus rendszer, hiszen a kancellár súlya növekedett a hatalomgyakorlásban, de napjainkban is mindhárom jellemző fellelhető a német Szövetségi Kormány működésében.⁷

A két világháború közötti Ausztriában vagy Csehszlovákiában szintén egy ötvöztött rendszer volt, de inkább a szaktárcák önállóságára vonatkozó elv dominált. Ausztriában a miniszteriális feladatokat főszabályként az egyes miniszterek látták el. A kancellár, vagy a miniszterek testülete (kormány) csak olyan kérdésekben dönthetett, amelyet az alkotmány, vagy valamely törvény nevesítve a hatáskörébe utalt.⁸ Csehszlovákia 1920-as alkotmánya is nevesítve felsorolta a kormány testületi hatásköreit.⁹ Tehát itt is csak olyan ügyekben járhatott el a miniszterek testülete, amelyeket ténylegesen a hatáskörébe utaltak. Hasonló volt a helyzet Magyarországon is, ahol szintén erős volt a szaktárcák önállósága.¹⁰

A KORMÁNY SZERVEZETI FELÉPÍTÉSÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA

A kormány szervezeti felépítésének megállapítása két konstrukció szerint történhet. Egyes államokban ezt a jogkört a parlament magához vonja és a minisztériumok felsorolásáról törvényt alkot, más országokban közvetlenül a végrehajtó hatalom állapítja azt meg. A két kombináció azonban korszakonként is változhatott.

Amennyiben ez a végrehajtó hatalom hatáskörébe tartozik, még mindig tovább kell bontanunk, hogy ez az államfő, a kormányfő, vagy a kormány joga. Németor-

szágban 1918 után is megmaradt a császárság időszakának rendszere. A minisztériumok felállítása, illetőleg megszüntetése államfői rendeletekkel történt.¹¹ A fő elvet tekintve később sincs változás, hiszen a kormány szervezeti felépítését napjainkban sem szabályozza az alkotmány, vagy törvény. A végrehajtó hatalom gyakorlásán belüli súlypont eltolódás (elnök, kancellár) azonban itt is érezhető. 1949 óta ugyanis a Szövetségi Kancellár kezében van a döntés. Mindezt a kormányalakításra vonatkozó alkotmányos jogából [GG. 69. cikkely (2) bekezdés] lehet levezetni.¹² Törvényi kötöttségek azonban itt is lehetnek. Amennyiben az alkotmány, vagy törvény egy konkrét feladatot nevesítve valamely miniszter hatáskörébe utal, a Szövetségi Kancellár a kormányalakítás során nem mellőzheti a tisztség betöltését.¹³

Ausztriában mindkét konstrukciót fellelhetjük. 1986-ig ugyanis szervezeti felépítéséről a végrehajtó hatalom saját hatáskörében döntött,¹⁴ ekkor azonban törvényt hoztak a minisztériumok felsorolásáról, így Ausztia a másik szabályozási körbe lépett át.¹⁵ Magyarországon¹⁶ és Csehszlovákiában¹⁷ a kezdetektől fogva törvény határozta meg a kormány szervezeti felépítését. Így ebbe a végrehajtó hatalom szerveinek nem volt beleszólása.

A minisztériumok szervezeti rendszerétől azonban el kell választani a kormány személyi összetételét. Nem biztos ugyanis, hogy a kormány annyi miniszterből áll, amennyi a minisztériumok száma. Vagyis a kormány szervezeti felépítésének meghatározása még nem jelenti a kormány személyi összetételének a pontos megállapítását. Egyrészt a miniszterelnök (kancellár) nem köteles minden minisztérium élére külön minisztert állítani. Például az 1848-ban megállapított magyar szabályok szerint a miniszterelnök bármelyik tárca vezetését fenntarthatta magának.¹⁸ Ebben az esetben minisztertanács tagjainak száma kevesebb volt, mint a törvényben meghatározott minisztériumi osztályoké. Hazánkban azonban a másik irányba nem lehetett elmozdulni, a magyar közjog ugyanis az önálló minisztériumot nem vezető ún. tárca nélküli miniszterek kinevezését csak törvényi felhatalmazással engedte meg.¹⁹ Csehszlovákiában,²⁰ vagy Ausztiaiban²¹ egy személyt több minisztérium vezetésével is meg lehetett bízni, illetőleg a tárca nélküli miniszterek kinevezése is szabad volt, sőt a csehszlovák köztársasági elnök hatáskörének megállapításakor az alkotmány külön kimondta, hogy a miniszterek számát ő állapítja meg.²² Így itt a minisztériumok szervezeti felépítésétől lényegesen eltérő személyi összetételű kormányt is fel lehetett állítani.

Azokban az országokban, ahol a kormány szervezeti felépítését a végrehajtó hatalom szervei állapítják meg, alkotmányjogilag könnyen kivitelezhető lenne, hogy egy-egy kormányalakításnál minisztériumokat szüntessenek meg, vagy állítsanak fel. Ennek ellenére itt is gyakran előfordult, hogy több minisztérium vezetésével egy személyt bíztak meg,²³ illetőleg a kormányba tárca nélküli minisztereket neveztek ki.²⁴ A kormányzati munkának a miniszterek közötti megosztása ugyanis gyakran változhat, a minisztériumok összevonása, meg-

szüntetése stb. azonban jelentős technikai feladatokat jelent, amely nem tudja teljes egészében a kormányzati munkamegosztást követni.

A KORMÁNYALKÍTÁS SZABÁLYAI A FÉLPREZIDENCIÁLIS RENDSZEREKBE

A kormányalakítás legfontosabb tartalmi eleme, hogy az államfő és a törvényhozás milyen befolyással bír benne. A miniszterelnöknek a miniszterek kiválasztásában általában fontos szerepe van, azokat ugyanis – ritka kivételtől eltekintve – minden alkotmányos rendszerben az ő előterjesztésére lehet kinevezni, vagy felmenteni. Az eltérések általában abban mutatkoznak, hogy maga a miniszterelnök miként nyeri megbízatását, valamint milyen felelősségi szabályok vonatkoznak rá. Az alkotmányos monarchiákban,²⁵ illetőleg félpreszidenciális köztársasági rendszerekben a kormányfőt az államfő nevezi ki és menti fel, de az a törvényhozásnak is felelősséggel tartozik. Így a miniszterelnök (kancellár) kiválasztásakor nem hagyhatja figyelmen kívül a parlamenti erőviszonyokat. Itt a kormány kettős függésben áll, működéséhez mind az államfő, mind a parlament bizalmát bírnia kell. Ausztiaiban az 1929-es alkotmányrevízió egyik fontos eleme éppen a Szövetségi Kancellár jogállásának ilyen irányú módosulása volt.²⁶

A tárgyalt régió államai ebben a kérdésben nem csak azért érdekesek, mert egymástól eltérő képet mutatnak, hanem azért is, mert az egyes államokon belül is változott a rendszer. Sőt a tendenciák sem voltak teljesen azonosak. Az első világháborút követően Németország és Csehszlovákia félpreszidenciális, Magyarország pedig az ennek megfelelő monarchikus keretek között működött. Ausztia azonban parlamentáris köztársaság volt, de amint már említettük, az 1929-es alkotmányrevízióval félpreszidenciálissá vált, és – az 1934 és 1945 közötti időszak kivételével – mindmáig az maradt, míg a többi államban ezzel elmentően, a parlamentáris köztársaság irányába mozdultak el. A két világháború közötti időszakban Németországban [WRV 53. cikkely] és Magyarországon²⁷ a miniszterelnököt (kancellárt), és annak javaslatára a minisztereket az államfő nevezte ki. Az 1920-as csehszlovák alkotmány azon kivételek közé tartozott, ahol a miniszterelnöknek előterjesztési joga sem volt a kormány tagjaira. Az alkotmány annyit írt elő, hogy a kormány elnökét és tagjait a köztársasági elnök nevezi ki és menti fel.²⁸

Ezek az államfői elhatározások formálisan nem voltak előzetes parlamenti jóváhagyáshoz kötve,²⁹ ahhoz csak az újonnan kinevezett miniszterelnök ellenjegyzése volt szükséges.³⁰ Ez azt jelentette, hogy a kormány parlamenti többségének tényleges kontrolljára csak a kinevezése után kerülhetett sor. Amennyiben az államfő kényszerintézkedésekkel élhetett (felosztatás, elnapolás) a törvényhozással szemben, akkor – természetesen csak átmeneti időre – a parlamen-

ti többséggel nem rendelkező kormányt is a helyén tudta tartani. Hazánkban a legismertebb példa az 1905/1906-ban báró Fejérváry Géza vezette ún. darabont-kormány volt. A király az országgyűlés elnapolásával megakadályozta a kormány képviselőház általi elmozdítását.³¹ Külföldi példaként megemlíthető Németországban a Birodalmi Gyűlés 1932. szeptember 13-ai feloszlata.³² A Birodalmi Elnök ebben az esetben a feloszlattal akadályozta meg azt, hogy a törvényhozás elmozdítsa helyéről a Birodalmi Kormányt.³³

A KORMÁNYALAKÍTÁS A PARLAMENTÁRIS KÖZTÁRSASÁGOKBAN

A parlamentáris köztársaságokban a kormány és az államfő viszonya lényegesen megváltozik. A kormányalakításra a köztársasági elnöknek egyáltalán nem, vagy csak igen kis befolyása lesz. A miniszterelnököt a törvényhozás választja és a helyéről is csak az mozdíthatja el [lásd 8. pont].

Napjainkban mind Németországban [GG. 63. cikkely (1) bekezdés], mind Magyarországon az államfő előterjesztésére a törvényhozás választja a miniszterelnököt. Ezzel kapcsolatban az első lényeges kérdés az, hogy mi történik akkor, ha nem választják meg az államfő jelöltjét. Ez az előterjesztési jog vajon egy konszenzuskényszer jelent-e? Ebben az esetben hasonlítana a félprezidenciális rendszerekre, hiszen ott valóban a törvényhozás és az államfő konszenzusával kerülhet valaki a kormány élére [lásd 4. pont]. Itt azonban a válasz egyértelműen nem. A német alaptörvény szerint, ha nem választják meg a Szövetségi Elnök jelöltjét, az ezt követő 14 napon belül a Szövetségi Gyűlés maga állíthat jelöltet is [GG. 63. cikkely (3) bekezdés]. Magyarországon ugyan a jelölés joga nem száll át automatikusan az Országgyűlésre, de a konstruktív bizalmatlansági indítvány miatt hazánkban sincs konszenzuskényszer. A bizalmi szavazással együtt ugyanis új miniszterelnök-jelöltet kell állítani, így már a jelölés joga is átszáll az Országgyűlésre. [MKA 39/A.§ (1) bekezdés, lásd 8. pont] Ez az államfő ajánlási jogát is formálissá teszi. Ha nem a parlamenti többségből javasol miniszterelnököt, akkor a javasolt személy megválasztása után akár a következő napon egy bizalmatlansági indítvánnyal lecserélhető a kormányfő.

Ebből következően, ha a parlamentben valaki mögött megvan a kellő többség, az államfő a kormányalakítást nem tudja blokkolni. Mi van azonban akkor, ha a törvényhozásban nem alakul ki megfelelő többség? A félprezidenciális rendszerekben ilyenkor könnyebb kimozdulni a holtpontról, mivel a kormányt az államfő nevezi ki. Egy átmeneti kormány felállításával időlegesen elkerülheti, vagy legalábbis tompítani tudja az államműködési zavarokat. A parlament általi választásnál azonban ez csak úgy történhet meg, ha egyes képviselők – csak azért, hogy az államműködés zavarait elkerüljék – rá szavaznak egy olyan jelöltre, akit egyébként nem támogatnak. A német alaptörvény – ha

a Szövetségi Gyűlés a saját jelöltjei közül sem tud kancellárt választani – mérlegelési jogot ad a Szövetségi Elnöknek. Vagy kinevezi azt a személyt Szövetségi Kancellárrá, aki a Szövetségi Gyűlésben a legtöbb szavazatot kapta, de nem érte el az összes képviselőt figyelembe véve az 50%+1 szavazatot, vagy feloszlattja a Szövetségi Gyűlést és új választásokat ír ki [GG 63. cikkely (4) bekezdés].³⁴ Így Németországban ebben a kivételes helyzetben lehetséges kisebbségi kormány alakítása. Hazánkban a köztársasági elnök nem nevezhet ki kisebbségi kormányt. Ha az Országgyűlés nem tud miniszterelnököt választani, az államfő 40 nap elteltével csak feloszlathatja azt. Ez azért rossz megoldás, mert a kormány az Országgyűlés alakuló ülésével elveszti megbízatását. Ha szűk két hónap múlva újabb választást ír ki a köztársasági elnök, amíg ezt lebonyolítják, majd a parlament ismét összeül, és a kormányalakítási procedúrát újra lefolytatják, az országnak akár fél évig is ügyvivő kormánya lehet. Ilyenkor új választásokat csak akkor lenne érdemes kiírni, ha kisebbségi kormány alakítására sincs esély. Amennyiben ezt egy polarizált összetételű parlamentre bízta, az esélye lényegesen kisebb, mintha a köztársasági elnök nevezhetné ki.

Ausztriában 1929-ig még a parlamentáris köztársaságok között is speciális szabály érvényesült, a Szövetségi Elnöknek ugyanis semmilyen befolyása nem volt a kormányalakításra. Sőt azon ritka kivételek közé tartozott, ahol a kormányfő sem tudott beleavatkozni a miniszterek kiválasztásába. A képviselőházat alkotó Nemzeti Tanács – egy bizottságának a javaslatára – ugyanis a kormány összes tagját együttesen választotta meg.³⁵

A KORMÁNYALAKÍTÁS SZABÁLYAI AZ 1946:I. TC. SZERINT

A Magyarországon 1946 és 1949 között érvényesülő szabályok egy érdekes átmenetet képeztek a félprezidenciális és a parlamentáris köztársaság kormányalakítási rendszere között. Itt a miniszterelnököt a nemzetgyűlés politikai bizottságának meghallgatása után és a parlamenti többségi elv tiszteletben tartásával a köztársasági elnök nevezte ki és mentette fel.³⁶ Érdekes, hogy a kormány által készített előterjesztés már a nemzetgyűlés szakbizottságában lefolyt vitában is módosult. Az eredeti szöveg ugyanis a miniszterelnök felmentésének esetére semmilyen feltételt nem kívánt meg.³⁷ Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a politikai bizottságnak a végleges szövegváltozat szerint is csak véleményezési joga volt, amely az államfőt nem akadályozhatta meg a miniszterelnök felmentésében. A parlamenti többségi elv tiszteletben tartása pedig elsősorban a miniszterelnök kinevezésére értelmesebb, a kormányfő felmentése ugyanis még nem jelenti azt, hogy a parlamenti többség bizalmát nem élvező kormány fog alakulni. A miniszterelnök felmentése csak abban a szélsőséges esetben jelenti a többségi elv megsértését, ha a Nemzetgyűlés kinyilvánítja,

hogy a hivatalban lévő kormányfőn kívül senki más nem fogad el miniszterelnöknek.

A kormányalakításra történő államfői befolyás lényegesen jelentősebb korlátozása volt, hogy az új kormány kinevezését követően a Nemzetgyűlést mindaddig nem lehetett felosztatni, amíg az új kormány előtte be nem mutatkozott.³⁸ Így a törvényhozás az új kormányt a felosztatása előtt megbuktathatta. Az eredeti előterjesztésben egyébként ez a rendelkezés sem szerepelt, azt – a kormányalakításra vonatkozó szabályok átfogalmazásával együtt – a Nemzetgyűlés alkotmányjogi és közjogi bizottsága terjesztette elő.³⁹

A magyar köztársasági elnök így a parlamenti többség ellenére kinevezett kormányt átmenetileg sem tudta a helyén tartani. A felosztatást ugyan egy új kormány kinevezésével formálisan ki tudta kényszeríteni,⁴⁰ és elvileg az új választások a parlament összetételét is megváltoztathatták. Ez a lépés azonban számára is kockázattal járt. Amennyiben a megbuktatott miniszterelnök továbbítja a korábban ellenjegyzett felosztató rendeletet, nyilvánvaló, hogy a köztársasági elnök azért nevezte ki, hogy a parlamenti többség ellenére a felosztatást kikényszerítse. Ezzel viszont nyíltan megsérti azt a törvényi kötelezettségét, amely szerint a miniszterelnököt a parlamenti többségi elv tiszteletben tartásával kell kineveznie.⁴¹ Ez olyan törvénysértésnek minősül, amely miatt a Nemzetgyűlés – a miniszterek alkotmányjogi felelősségére vonatkozó szabályok szerint⁴² – felelősségre vonhatja.⁴³ Ez tartalmilag annyit jelent, hogy az elnököt hivatalából elmozdíthatja, sőt a Büntető Törvénykönyvben szereplő bármely büntetést alkalmazhatja vele szemben.⁴⁴

A KORMÁNY ÁLLAMFŐ ÁLTALI FELMENTÉSE

A kormány államfő általi felmentése – amennyiben az alkotmány ezt lehetővé teszi – fontos jogosítványt jelentett kettejük viszonyában. A kinevezési jog a felmentés lehetősége nélkül nem teremtette volna meg a kormány kettős függését, az államfői bizalom elvesztése esetén ugyanis nem tudta volna azt hivatalából elmozdítani. A rendszer lényege az, hogy a kormány menesztésére mind a parlament, mind az államfő jogosult, mégpedig a másik véleményének kikérése nélkül. Ez a szisztéma jellemzi a félpreszidenciaális államokat [lásd 4. pont].

Az egyes miniszterek felmentése természetesen ebben az esetben is a kormányfő előterjesztéséhez volt kötve.⁴⁵ Ez alól, amint már korábban említettük [lásd 4. pont] Csehszlovákia kivételt jelentett, ahol a köztársasági elnök előterjesztés nélkül is felmenthetett minisztereket.⁴⁶ Ez azonban a ritka kivételek közé tartozott, az előterjesztéshez kötöttség igen elterjedt volt, így a lényeges kérdés nem a miniszterek, hanem a kormányfő menesztésének lehetősége volt. A miniszterek kineve-

zését és felmentését azon alkotmányos rendszerekben is az államfő kezében hagyják, ahol a kormány kizárólag a parlamenttől függ.⁴⁷ Itt a miniszterelnök előterjesztésével szemben az államfői vétójogot igen szűk keretek közé szorítják.⁴⁸ Ebből következett, hogy a kormány vezetőjét az államfő nem mozdíthatja el, az előterjesztési jog miatt a miniszterek kiválasztása is kizárólagos miniszterelnöki joggá válik. Ha azonban az államfő jogosult a kormányfő menesztésére, akkor az egész testület megbízatását megszüntetheti, így új kormányalakításnak kell következnie.

A KORMÁNY PARLAMENT ÁLTALI MENESZTÉSE

A kormány parlament általi menesztése a polgári kormányzati rendszer keretei között működő államok mindegyikében lehetséges. Ezt a jogot mindig a népképviseleti kamara birtokolja.⁴⁹ A félpreszidenciaális és a parlamentáris köztársaságok között azonban itt is mutatkoznak különbségek.

Az egyik kérdés az, hogy a miniszterektől egyenként is megvonható-e a bizalom, vagy csak a kormányfőtől, ami egyben az egész kormány megbuktatását is jelenti? A második a konstruktív bizalmatlansági indítvány problémája. A kormányfő csak úgy mozdítható-e el tisztségéből, ha egyidejűleg az utódját is megválasztják, vagy e nélkül is?

A félpreszidenciaális köztársaságokban általában nincs konstruktív bizalmatlansági indítvány, tehát a miniszterelnöktől (kancellártól) utódjának megválasztása nélkül is megvonható a bizalom. Ezen kívül a kormány tagjai nem csak együttesen mozdíthatóak el, hanem egy-egy minisztertől külön-külön is megvonható a bizalom. A két világháború között azonban a parlamentáris köztársaságokban is hasonló volt a rendszer. Ausztriában 1929 előtt sem volt konstruktív bizalmatlansági indítvány és a miniszterektől a Nemzeti Tanács egyenként is megvonhatta a bizalmat.⁵⁰

A második világháború után azonban Németországban – a Weimari Köztársaság rendszeréhez képest – jelentősen átalakították a végrehajtó hatalom működését. Valószínűleg a weimari korszak sorozatos kormányváltásai miatt⁵¹ azonban a kormány teljesen szabad megbuktatásának lehetőségét nem akarták megengedni. A Szövetségi Kancellárral szemben előterjesztett bizalmatlansági indítvány esetén egyben az új kancellár személyére is jelöltet kell állítani, és azzal a szavazással, amellyel a régi kormányfőt elmozdítják, egyben az újat is megválasztják [GG. 67. cikkely, MKA 39/A §].⁵² A konstruktív bizalmatlansági indítvány hiánya esetén a nagy veszélyt a Szövetségi Gyűlésen belüli polarizálódás jelentené. Ebben a helyzetben a kormány megbuktatására könnyen kialakulhatna a szükséges többség, új megválasztására azonban nem. 1990 óta Magyarországon is hasonló rendszer működik. A konstruktív bizalmatlansági indítvány azonban nem jelent teljes garanciát a kormányzati tevékenység

zökkenőmentes gyakorlására. Amikor a kormányfő egyes kormány előterjesztésekről bizalmi szavazást kér, de azt a törvényhozás elutasítja, megszűnik a megbízatása anélkül, hogy utódját megválasztották volna.

Ezzel összefüggő, és szintén a második világháború után elterjedő alkotmányos szabály az is, hogy a népképviselői kamara és a kormány megbízatási idejét összekötik.

A MINISZTERI ELLENJEGYZÉS

A miniszteri ellenjegyzés az államfő és a kormány kapcsolatának egyik legfontosabb eleme. Az alkotmányos monarchiákban az államfő intézkedéseiért nem vonható felelősségre. A végrehajtó hatalomnak a parlament általi ellenőrzése csak azzal garantálható, ha az uralkodó mellé egy másik végrehajtó szervet állított, amelynek a jóváhagyásához volt kötve az államfő intézkedéseinek érvényessége. Ez a másik szerv, a kormány azonban már elszámoltatható volt a törvényhozás által. Köztársasági keretek között, ahol az államfő alkotmányos úton felelősségre vonható, nem is feltétlenül szükséges a végrehajtó hatalom ilyen jellegű, megosztott gyakorlása. A prezidenciális rendszerekben például az állam- és kormányfői tisztt különül el, és miniszteri ellenjegyzés sincs. Az európai államok azonban – ellentétben az előző példával – nem rögtön köztársasági keretek között jöttek létre. A republikánus államforma az alkotmányos monarchiát váltotta fel. Az államfő felelősségének bevezetésével a végrehajtó hatalom gyakorlásában – a prezidenciális rendszer bevezetésével – elvileg meg lehetett volna szüntetni a kormány elkülönülését, azonban ezt nem tették meg, így a miniszteri ellenjegyzés is fennmaradt.

Érdekes, hogy a miniszteri ellenjegyzés intézményét az 1918 előtti német közjog is ismerte,⁵³ holott a Birodalmi Kormány csak az uralkodónak volt felelős, a parlamentnek nem. Így a parlament irányában a felelősség átvállalásáról nem lehetett szó. Ha azonban a végrehajtó hatalmat több szerv (államfő, kormány) gyakorolja, ezeknek egységesen kell működniük. A kérdés az alkotmány szakbizottsági vitájában⁵⁴ is felszínre került és éppen ezzel az indokkal hagyták meg a miniszteri ellenjegyzést az új alkotmányban. Habár 1919 után a Birodalmi Elnök felelősségi rendszere a miniszteri felelősség minden elemét magába foglalta,⁵⁵ a végrehajtó hatalom egységes gyakorlására szükség volt. A

császár 1918 előtt bármikor meneszthette a kancellárt hivatalából, és a parlament közvetlen beleegyezése nélkül nevezhette ki utódját. A kormányfő ellenjegyzése nélkül azonban nem intézkedhetett. Ha az megtagadta jóváhagyását az uralkodó vagy felmentette hivatalából vagy belenyugodott akaratának meghíúsulásába. Az azonban nem történhetett meg, hogy eltérő módon intézkedjenek.

Azokban az államokban, amelyekben a köztársasági elnök csak reprezentatív szerepet tölt be, és a kormány a végrehajtó hatalom kizárólagos birtokosa, a miniszteri ellenjegyzés a két államhatalmi szerv elkülönülése ellenére is korlátozható. Ha a köztársasági elnök csak akkor avatkozhat be az államműködésbe, ha ott zavarok keletkeznek, akkor ezt a kormány jóváhagyása nélkül is megteheti. Ha például a parlament feloszlására csak akkor van lehetősége, ha az a kormányt rendszeresen megbuktatja, akkor ellenjegyzés nélkül is meg kell adni a jogot a feloszlásra. Amennyiben ugyanis a stabil parlamenti többség hiánya rendszeres kormányválsághoz vezet, ezt új választásokkal ki kell küszöbölni még akkor is, ha az egymást váltogató kormányfők közül az éppen hivatalban lévő ezzel nem ért egyet. Ezekben az országokban az alkotmány nem generális ellenjegyzési kötelezettséget állapít meg, hanem taxatív felsorolja, mely intézkedések szorulnak miniszteri jóváhagyásra.⁵⁶ A többi alkotmányban nevesített jogkör gyakorlásához nem szükséges ellenjegyzés.

Az ellenjegyzett államfői intézkedéseknél az alkotmányos monarchiákban a miniszter kizárólagos felelősséget vállalt. A köztársaságokban elvileg elképzelhető, hogy azért az államfőt és az ellenjegyző minisztert is felelősségre vonják. Például azonban a Weimari Alkotmány fenntartotta a monarchikus megoldást, vagyis az ellenjegyzett intézkedéseknél a miniszter nem megosztotta a felelősséget a Birodalom Elnökével, hanem teljes egészében átvállalta tőle [WRV 50. cikkely]. Az 1949-es német alaptörvény azonban már nem mondja ki a felelősség teljes átvállalását, csak az elnöki intézkedés érvényességi kellékévé teszi a miniszteri ellenjegyzést [GG. 58. cikkely]. A felelősség közvetlen átvállalása már azért is problémás, mert a törvényhozás irányában a teljes felelősséget a Szövetségi Kancellár viseli [lásd. 8. pont]⁵⁷ Az osztrák közjogban is – hasonló módon – megoszlanak a vélemények arról, hogy az ellenjegyzéssel a miniszter átvállalja-e a felelősséget, vagy az csak egy érvényességi kellék.⁵⁸

A HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BRV. (Bismarckische Reichsversammlung): A Német Birodalom 1871. április 16-i alkotmánya. [Forrás: Horst Hilldebrandt: Die deutsche Verfassungen des 19. und 20. Jahrhunderts /14. aktualisierte und erweiterte Auflage/ (Paderborn-München-Wien-Zürich 1992. 54-68. p.)]

GG. (Grundgesetz): A Német Szövetségi Köztársaság 1949. május 23-ai alaptörvénye. [Forrás: Horst Hilldebrandt: Die deutsche Verfassungen des 19. und 20. Jahrhunderts /14. aktualisierte und erweiterte Auflage/ (Paderborn-München-Wien-Zürich 1992. 69-111. p.)]

MKA.: a Magyar Köztársaság Alkotmánya
RGBl. (Reichsgesetzblatt=Birodalmi Törvénytár): 1871-től a Német Birodalom hivatalos lapja.

WRV. (Weimarer Reichsverfassung): A Német Birodalom 1919. augusztus 11-ei alkotmánya. [Forrás: Horst Hilldebrandt: Die deutsche Verfassungen des 19. und 20. Jahrhunderts /14. aktualisierte und erweiterte Auflage/ (Paderborn-München-Wien-Zürich 1992. 69-111. p.); Magyar fordításban: Szabó István az államfő jogállása a Weimari Köztársaságban. (Budapest, 2000. 273-306. p.)]

Jegyzetek

- * A tanulmány az T031932. sz. OTKA és a 0013/2001. FKFP. kutatási programok támogatásával jött létre.
- ¹ Gesetz über das Staatsoberhaupt des Deutschen Reichs. Vom 1. August 1934. [RGBl. I. 747. p.]
- ² Gerhard Anschütz: Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. (Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis). 14. Auflage. (Berlin 1933. [a továbbiakban: Anschütz] 311–312. p.)
- ³ Szabó István: Német alkotmányfejlődés 1806–1945. (Budapest, 2002. [a továbbiakban: Szabó: Német alkotmányfejlődés...] 83–84. p.)
- ⁴ Georg Meyer–Gerhard Anschütz: Lehrbuch des deutschen Staatsrechts. 7. Auflage. (Leipzig 1919 [a továbbiakban: Meyer–Anschütz] 532. p.)
- ⁵ Anschütz: im. 312. p.
- ⁶ Anschütz: im. 326–329. p.
- ⁷ Bruno Schmidt–Bleibtrau, Franz Klein: Kommentar zum Grundgesetz. Hermann Luchterhand Verlag. (Neuwied und Kriftel 1999. [a továbbiakban: Schmidt–Bleibtrau, Klein] 956–960. p.)
- ⁸ Ludwig Adamovich: Grundriss des Österreichischen Staatsrechtes. Springer Verlag. (Wien 1927. [a továbbiakban: Adamovich: Österr. Staatsr. 1927] 201. p.); Oskar Lehner: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. 3. ergänzte Auflage. Universitätsverlag Rudolf Trauner. (Linz 2002. [a továbbiakban: Lehner] 299. p.); Theo Öhlinger: Verfassungsrecht. 5. Auflage. WUV Universitätsverlag. (Wien 2003. [a továbbiakban: Öhlinger] 223–224. p.); Robert Walter–Heinz Mayer: Grundriß des österreichischen Bundesverfassungsrechts. 9., durchgesehene und ergänzte Auflage) Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung (Wien 2000. [a továbbiakban: Walter–Mayer] 296. p.)
- ⁹ Ludwig Adamovich: Grundriss des Tschechoslowakischen Staatsrechtes. Springer Verlag. (Wien 1929. [a továbbiakban: Adamovich: Tschechoslow. Staatsr.] 142. p.)
- ¹⁰ Tomcsányi Mór: Magyarország közigazg. (Budapest, 1932. [a továbbiakban: Tomcsányi] 473. p.)
- ¹¹ Příklad: Erlaß betreffend die Errichtung und Bezeichnung der obersten Reichsbehörden von 21. März 1919 [RGBl. 327. p.]; további hasonló jogforrások lehettek fel: RGBl. 1919. 1519. p.; 1801. p.; 1875. p.; RGBl. 1920. 379. p.
- ¹² Maunz–Zippelius: Deutsches Staatsrechts. 30. Auflage. (München 1998. [a továbbiakban: Maunz–Zippelius] 300. p.)
- ¹³ Příklad a Szövetségi Alaptörvény kimondja, hogy békeidőben a hadsereg a szövetségi véderőminiszter parancsnoksága alatt áll. [GG. 65.a. cikkely, Schmidt–Bleibtrau, Klein im. 965–966. p.]. Ebben az esetben a Szövetségi Kancellár nem teheti meg, hogy véderőminiszteri tiszttség ellátásáról nem gondoskodik, és így a hadsereg irányításában egy súlyos joghézagot teremti. Lásd még: Ludwig Adamovich: Grundriss des Österreichischen Staatsrechtes. 4. neubearbeitete Auflage. Springer Verlag. (Wien 1947. [a továbbiakban: Adamovich: Österr. Staatsr. 1947] 174. p.); Walter–Mayer im. 296. p.
- ¹⁴ Adamovich: Österr. Staatsr. 1947. im. 174. p.
- ¹⁵ Walter–Mayer: im. 296–297. p.
- ¹⁶ 1848:III. tc. 13–14. §
- ¹⁷ Adamovich: Tschechoslow. Staatsr. im. 149. p.
- ¹⁸ 1848:III. tc. 10. §
- ¹⁹ Az 1848:III. tc. 10. §-a egyértelműen kimondta, hogy a minisztérium az egyes osztályokat vezető miniszterekből áll. Így minisztériumi osztályt nem vezető miniszter kinevezésére a miniszterelnök nem tehetett előterjesztést. Tárcán kívüli miniszterek egyes időszakokban funkcionáltak Magyarországon is, de ezeket mindig külön törvényi felhatalmazás alapján nevezték ki [pl.: 1917:XI. tc., 1920:I. tc. 6. §, 1921:XXIII. tc. 8. §].
- ²⁰ Adamovich: Tschechoslow. Staatsr. im. 149. p.
- ²¹ Hans Kelsen: Österreichisches Staatsrecht (unveränderter Neudruck der Ausgabe Tübingen 1923) Scientia Verlag (Aalen 1970. [a továbbiakban: Kelsen] 194. p.); Adamovich: Österr. Staatsr. 1947. im. 174. p.
- ²² Rudolf Schranil–Friedrich Janka: Das öffentliche Recht der Tschechoslowakischen Republik (I. Teil. Die Verfassungsgesetze) (Prag 1934. [a továbbiakban: Schranil–Janka] 196. p.)
- ²³ Příklad Németsországban a 30-as évek elején felerősödő radikalizmus miatt a végrehajtó hatalom részleges koncentrálása vált szükségessé, ahol a hadsereg is jelentős szerepet töltött be a belbiztonság fenntartásában. Emiatt a belügyi és hadügyi tárca élére a Birodalmi Elnök egy személyt nevezett ki. [Lásd: Szabó István: Az államfő jogállása a Weimari Köztársaságban. (Budapest, 2000.) (a továbbiakban: Szabó: Az államfő jogállása...) 164. p.]. Mivel ezt az államfő is csak ideiglenes helyzetnek tekintette, a két minisztériumot nyilvánvalóan nem vonta össze.
- ²⁴ Příklad Ausztria kapcsán említettük a tárca nélküli miniszterek szabad kinevezését, pedig itt 1986-ig a végrehajtó hatalom szabadon állapította meg a kormány szervezeti felépítését. [Kelsen 194. p.; Adamovich: Österr. Staatsr. 1947. im. 174. p.]
- ²⁵ Tomcsányi: im. 470. o.
- ²⁶ Wilhelm Brauner: Österreichische Verfassungsgeschichte. 8. durchgesehene Auflage. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung (Wien 2001. 215. p.)
- ²⁷ 1848:III. tc. 14. §
- ²⁸ Schranil–Janka: im. 222–224. p.
- ²⁹ Az 1919 utáni német szakirodalomban a többségi álláspont szerint az elnök a kormányfő kinevezésénél, illetőleg ez utóbbi a miniszterek kiválasztásánál formálisan szabad, a gyakorlatban azonban olyan személyeket jelölhetett, akikről feltételezhető, hogy a Birodalmi Gyűlés a bizalmat nem vonja meg tőlük. [Anschütz: im. 313. p. Nr. 1; Richard Thoma: Die rechtliche Ordnung des parlamentarischen Regierungssystems. (In: Handbuch des Deutschen Staatsrechts. I. Band. Tübingen 1930. 503–511. p.), 505. p.] Más vélemény szerint az elnök mérlegelési joga ennél szélesebb volt. Ha az alsóház nem fogadta el jelöltjeit, annak feloszlásával a kinevezett kormányt az államfő hivatalában tarthatta. Ez sem volt azonban abszolút jog, mert a törvényhozást záros határidőn belül újá kellett választani és össze kellett azt hívni. [Heinrich Pohl: Die Zuständigkeiten des Reichspräsidenten (In: Handbuch des Deutschen Staatsrechts. I. Band. Tübingen 1930. 482–502. p.) 487–488. p.]
- ³⁰ A monarchikus, vagy a félprezidenciai köztársasági rendszerekben az ellenjegyzést általában egyetlen államfői intézkedés sem mellőzhette. A miniszterelnök kinevezése azonban egy érdekes helyzetet idéz elő, hiszen az ő hivatalba lépéséhez elődjét fel kell menteni. Így a régi miniszterelnök már, az új pedig még nincs hivatalba, amikor az utóbbi kinevezését ellen kell jegyezni. A probléma például Németsországban jelentős alkotmányjogi vitákat szült, amit 1930-ban egy alkotmányerejű törvénnyel rendeztek. Ebben kimondták, hogy a Birodalmi Kancellár kinevezését a kinevezendő új kancellár jegyzi ellen. [Reichsministergesetz vom 1930 [RGBl. I. 96. o.] 2. §; Anschütz im. 317. p.]
- ³¹ lásd: az 1905–1910-es országgyűlés képviselőházi naplója 465–466. p.
- ³² lásd: a Birodalmi Gyűlés Naplója (Verhandlungen des Reichstags, Stenographischen Berichte) 454. kötet (1932) 15–17. p.
- ³³ Szabó István: Az államfő jogállása... im. 228–229. p.
- ³⁴ Schmidt–Bleibtrau, Klein: im. 949–950. o.
- ³⁵ Adamovich: Österr. Staatsr. 1927. im. 199. p.; Lehner: im. 299. p.
- ³⁶ 1946:I. tc. 13. § (2) bekezdés
- ³⁷ A 13. § (2) bekezdés eredeti szövege az alábbi volt: „A köztársasági elnök nevezi ki a Nemzetgyűlés politikai bizottságának meghallgatása után a miniszterelnököt. A miniszterelnök felmentésének joga a köztársasági elnököt illeti meg és a miniszterelnök előterjesztésére ő nevezi ki és menti fel a minisztereket” [Forrás: az 1945–49-es nemzetgyűlési irományok, 42. p.]

³⁸ 1946:I.tc. 13.§ (3) bekezdés

³⁹ Az 1945–49-es nemzetgyűlés irományai 63. p.

⁴⁰ A kormányalakítás gyakorlata az 1945 előtti szabályok szerint zajlott. A miniszterek az esküt nem a törvényhozás, hanem az őket kinevező államfő előtt tették le. Így hivatali működésüket azonnal megkezdhették, ahhoz nem volt szükséges a Nemzetgyűlés előtti bemutatkozás. A miniszterelnök így már ezt megelőzően jogosult volt a felosztató rendelet ellenjegyzésére, ez ugyanis még nem foglalja magában a felosztást. Az csak a rendelet kézbesítésével fog megtörténni. Ha a rendeletet eskütele után, de a Nemzetgyűlés előtti bemutatkozás előtt ellenjegyzi, az érvényes lesz, csak a törvényhozás esetleges bizalmi szavazása előtt nem kézbesíthető. A miniszterelnök már kiadott ellenjegyzései azonban a bizalom megvonásával nem veszítik hatályukat, így elvileg az elnöki elhatározás továbbítható a Nemzetgyűlésnek.

⁴¹ 1946:I.tc. 13.§ (2) bekezdés

⁴² 1848:III. tc. 34.§

⁴³ 1946:I. tc. 16.§ (2) bekezdés

⁴⁴ 1920:X.tc. 15.§ (1) bekezdés; Bölöny József: Magyar közjog (Budapest, 1942/1943 II. kötet 182. p.)

⁴⁵ Anschütz im. 317. p.; WRV 53. cikkely

⁴⁶ Adamovich: Tschechoslow. Staatsr.: im. 149. p.; Schranil-Janka: im. 222–224. p.

⁴⁷ GG. 64. cikkely (1) bekezdés. A miniszterelnököt hazánkban a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés választja. [MKA 33.§ (3) bekezdés] Elmozdítására csak a parlamentnek van joga. s itt már az előterjesztés sem az államfőtől származik.

⁴⁸ Magyarországon például lásd a 48/1991. (IX. 26.) AB. határozatot.

⁴⁹ Adamovich: Österr. Staatsr. 1927. im. 202. p.

⁵⁰ Adamovich: Österr. Staatsr. 1927. im. 202. p.

⁵¹ A Weimari Köztársaság fennállásának 14 éve alatt (1919–1933) közel húsz kormány váltotta egymást.

⁵² Schmidt–Bleibtreu, Klein: im. 969–970. p.

⁵³ BRV. 17. cikkely

⁵⁴ Az 1919-es (weimari) Alkotmányozó Nemzetgyűlés Alkotmányügyi Bizottságának Naplója [a nemzetgyűlési (parlament) naplók és irományok között a 336. kötet tartalmazza] 233–234. p., 275. p.

⁵⁵ Szabó: Az államfő jogállása...: im. 81–83. p.

⁵⁶ Ez például a mai magyar alkotmány szerint is így van. [MKA 30/A.§ (2) bekezdés]

⁵⁷ Schmidt–Bleibtreu, Klein: im. 911–912. p.

⁵⁸ Ludwig K. Adamovich, Bernd-Christian Funk, Gebhard Holzinger: Österreichisches Staatsrecht (Band 2: Staatliche Organisation) Springer Verlag (Wien/New York 1998. 45. p.)

Zinner Tibor

Adalékok a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítéséről*

„harminckilós csomaggal és ötven pengővel menjenek”

AZ EMBERTELEN
KOLLEKTIVITÁS DIADALA¹

A „FASISZTA MARADVÁNYOK” FELSZÁMOLÁSA

Az évszázadok óta Magyarországon élő németiség különbözőképp viszonyult az 1930-as évektől mind a hitleri Németország, mind Magyarország politikájához. Az 1920-as népszámlálás szerint 551.221 német élt az új országhatárokon belül, az új cenzuskor közel 40%-uk a főváros környékén, mert az ún. „svábgűrű”-ben talált maga és családja számára otthont, munkalehetőséget. A területgyarapodások után, az 1942-es határok között már 720.291-en voltak, közülük 478.414 német anyanyelvűnek, és ebből 303.419 német nemzetiségűnek is vallotta magát.² A Volksbundot, az ország területén működő legismertebb, német társadalmi-politikai szerveződést – annak kimutatása szerint – 30%-uk nem részesítette támogatásban, 10%-uk vezető szerepet vitt benne, vagy SS katoná lett, 28%-uk pedig a Hitler Jugend vagy az egyesület egyszerű tagjaként

fejtett ki tevékenységet.³ Az egyesület, tagozataival, a Frauenschaft-hoz és a Deutsche Jugend-hez tartozó, kb. 100 ezer fővel együtt – 1942. október végi adatok szerint – 300 ezer tagot tömörített.⁴ Vezetőinek, egyes tagjainak számos cselekménye, valamint mások második világháborús önkéntes szerepvállalása stb. – az esetenként ismert kényszerítő körülmények ellenére – meghatározta a rokonok, ismerősök, összességében a magyarországi németiség sorsát. Már a második világháború befejező szakaszában, majd azt követően az 1940-es évek második felében a Kárpát-medencében élőkkel szembeni retorziók nem az egyedi felelősség, esetenként bűnösség megállapítására korlátozódtak, hanem a kitelepítésnél – jóllehet, bár nem a nürnbergi szellemiséggel és következetességgel, de – azt a „fordított eljárást” alkalmazták, miszerint „elvben minden németet kitelepítettek, s a mentesíthetőknek kellett bizonyítaniuk bűntelenségüket.”⁵ A jogosan elmarasztalhatók mellett azonban eleve lehetővé tették a kollektív felelősségre vonást az ártatlanokkal szemben is. Azáltal, hogy az „áttelepítés”-ről szóló rendelet már címe megfogalmazásával is egyértelműsítette: nem csupán egyes személyekről, hanem „a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről” intézkedik, illetve az 1. §-a szerint: „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó [1941-es–Z. T.]népszámlálási összeírás alkalmával német nemzeti-ségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”⁶ A 2. §-ban felsorolt szűkre szabott mentesültség az előbbieket érdemben nem módosíthatta.⁷ Mit tettek a magyarországi németekkel?

A velük szembeni fellépések egy komplex folyamat részeként zajlottak. Az ún. „fasiszta maradványok” elleni harc során egyaránt érintette őket az internálás, a

népbíráskodás, a fasiszta egyesületek és pártok feloszlása, majd a kitelepítés.

Miképp keletkeztek a hadiállapot megszűntét kimondó, az 1945. január 20-ai fegyverszüneti egyezmény azon passzusai, amelyek szerint „Magyarország kormánya arra is kötelezi magát, hogy internálja a német állampolgárokat.”⁸ Ezen alapult az egy hónappal későbbi kormányrendelet is, amely szerint „az ország területén tartózkodó minden német állampolgárt internálni kell, kivéve Németország zsidó nemzetiségű állampolgárait?”⁹

A moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokon 1945. január 18-án kapta kézhez a magyar fél a feltételeket. Másnap a tárgyalásokon észrevételeket tett. „Az 1. b. és a 8. pontnál, amely a német állampolgárok internálására, illetőleg a 8. pontban a német állampolgárok vagyonának zárolására és megőrzésére vonatkozik, kértük a német állampolgárság fogalmának tisztázását, különös tekintettel a kettős állampolgárságot nyert,¹⁰ de eredetileg magyar állampolgár Volksbund-tagokra.”

A válasz a lényegre koncentrált: a szövetségeseknek „nincs szándékában az ilyen állampolgárokat elvonni a magyar igazságszolgáltatás illetékessége alól. Vagyoni jogi tekintetben ugyanez a felfogás érvényesült” – tartalmazta a delegáció útiről készült beszámoló.¹¹

Hogyan érvényesült mindez a gyakorlatban? Már 1945. január 4-én jelezte a belügyminiszter az illetékeseknek, hogy az oroszok a Magyarországon tartózkodó és lakó németeket munkaszolgálatra viszik, ezért dr. Erdei Ferenc elrendelte a németek összeírását.¹² A szovjet katonai hatóságok egyéni politikai felelősségétől, háborús bűnösségétől függetlenül elhurcolták a német nevű és származású, munkaképes korú nők és férfiak egy részét.¹³ Az év első hónapjának végén, a január 25–26-án tartott minisztertanácsi ülésen a belügyminiszter tudatta, hogy „az elszállított balmazújvárosiak kéri, ha már elvitték őket, ne mint németeket kezeljék, mert ők maguk magyarok.”¹⁴ Pár nappal később, a február 1-jén tartott minisztertanácson dr. Vásáry István pénzügyminiszter adott hangot aggályainak, mondván, „hogy az internálási kötelezettség csak a német állampolgárookra vonatkozik”. Épp ezért „jogellenesnek minősíti”, hogy „tisztá magyarokat és német nevű magyarokat elhurcoljanak.” A kormányfő szerint Diósgyőrből 500 főt hurcoltak el. Gr. Teleki Géza menekültügyi kormánybiztos kinevezését sürgette, javaslatát elfogadták, de a megvalósítás ideje kitolódott.¹⁵ Az anomáliákat a külügyminiszter sem rejtette véka alá, mert – mint február 3-án, a kormány többi tagjával tudatta – a „szovjet erők hadműveleteinek biztosítására mindazon német nevűeket is ártalmatlanná teszik, akik a front mögött esetleg káros tevékenységet tudnának kifejteni.” Csupán tudomásulvételként mindehhez hozzáfűzhette, hogy „a német nevű magyarokat ezen pontra hivatkozva nem lehetne deportálni.”¹⁶ Február 9-én a kormányülés jegyzőkönyve azt rögzítette, hogy a volksbundistáknak „tudvalevőleg kettős állampolgárságuk van.”¹⁷ Somogy vármegye alispánja valamennyi ki nem ürített község előljáróságát arra utasította, hogy a „munkaképes német lakos-

ság”-ot írja össze „késelem nélkül,” ellenkező esetben „az orosz katonai parancsnokság saját személyében fogja felelősségre vonni” az előljárókat.¹⁸ Február 9-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság [a SZEB] egyik meghatározó személyisége, Alekszandr Mihajlovics Beljanov vezérőrnagy felszólította a belügyi tárca vezetőjét, dr. Erdei Ferencet, hogy „a Magyarországon élő németekről (a zsidók kivételével) állítson össze egy kimutatást.” Kilenc nappal később a SZEB illetékesekéhez vehette az addig beérkezett jelentések alapján összeállított névjegyzéket. Ebből értesülhetett arról, hogy Békés, Csanád és Hajdú megyékben nincsenek internálótáborok.¹⁹ Ettől, dr. Erdei összeállításának elkészültétől függetlenül a szovjet katonai hatóságok határozottan cselekedtek, és a fővárosban, Kismaroson, Szerencsen stb. a „németeket és német nemzetiségű magyar állampolgárokat” összegyűjtötték, és megkezdtek fogolytáborokba csoportosításukat.²⁰ 1945 februárjában a Szatmár megyei németek egy csoportját elhurcolták az országból keletre, ők, a többiekkel együtt 40 ezernél is többen voltak.²¹ Február 28-án a fegyverszüneti egyezménybe foglaltak addigi végrehajtásáról tájékoztatást kapott a SZEB. Március 8-án Nyíregyházán felállították az internálótábort.²² Március 9-én a kabinet arról határozott, hogy a német származásúak közül azok, „akik kettős állampolgárságúak, akik volksbundisták, akik elárulták a magyar ügyet, akik vagy hozzátartozóik az SS-ben szolgáltak, akik visszánémetesítették nevüket vagy német állampolgárok, semmiféle segélyben nem részesülnek.”²³ A hónap végén Békásmegyén in-

ternálták a németeket. Amíg a békásmegyeri intézkedést az előbbiekre alapozták meg, addig a földreform során 33.308 volksbundista 176.781 (más források szerint: 204.116) kh földtulajdonát osztották szét.²⁴ A tőlük elkobzott és szétosztott föld ügye elválaszthatatlan az ún. „fasiszta maradványok” elleni, sokrétű, megtorló intézkedési sorozattól.²⁵

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. sz., népbíráskodást bevezető rendelete népellenes bűnösnek minősítette azokat, akik fasiszta vagy demokráciaellenes törekvéseknek vagy a társadalom egyes rétegei üldözésének célját szolgáló hivatalos szerv, (nyilas) párt vagy társadalmi szervezet besúgójaként működtek, vagy adatokat szolgáltatottak. A fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy tagjaként tevékenyen működött, így a Volksbund tagjait szintén népellenes bűnösöknek minősítette, főbüntetésként kettőtől öt évig terjedhető börtönbüntetés kiszabását tette lehetővé.²⁶ A népügyészégi, majd népbíróági (és miként az internálási) eljárás alá vontak sorsának alakulását – a büntetések letöltését vagy felfüggesztését – a kitelepítések határozták meg.

Az 1945-ös, az ún. fasiszta pártokat és egyesületeket feloszlató rendelet hátterénél kitapinthatók a kommunista kezdeményezések. Az illegalitás körülményei között Budapesten, a Kállai Gyula és Rajk László által 1944. október 2-án készített programtervezet szorgal-

mazta „minden fasiszta és reakciós párt vagy szervezet végérvényes” betiltását. A magyar kommunisták moszkvai emigrációban élő tagjainak Révai József által megfogalmazott moszkvai akcióprogramja kimondta, hogy fel kell oszlatni „a fasiszta, hazaáruló, német zsoldban álló szervezeteket: a Volksbundot...” És így tovább. Erre épült a Debreceni Néplapban 1944. november 30-án közzétett kommunista programjavaslat, amit szó szerint áttettek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. december 3-án ismertté vált programjába: „...fel kell oszlatni az összes fasiszta, népellenes, német zsoldban álló szervezeteket. Vagyonukat el kell kobozni. Sajtójukat be kell tiltani...” Ezt tartalmazta a fegyverszüneti szerződés, majd az 1945. február 26-án elfogadott 529/1945. M. E. sz. rendelet, amit csak március 17-én publikáltak a hivatalos lapban. A feloszlatandók között azonban a Budapesten, 1938. november 26-án a 139 településről megjelent 508 képviselő által megalakított és közgyűlést tartott Volksbundot nem sorolták fel.²⁷

A határon innen és túl kezdetét vette a németesség vesszőfutása, függetlenül a második világéget megelőző vagy az alatti magatartásától. Grösz József kalocsai érsek 1945. április 19-én – miközben okkal-joggal minősítette megalapozottnak az amerikaiak és az angolok felháborodását a buchenwaldi koncentrációs táborban talált állapotok miatt – nem hallgathatta el naplójában, hogy „Bácskából megdöbbenő hírek érkeznek.” Az oroszok „egyes német községek egész itt maradt lakosságát egyszerűen elhajtották; hogy hová, senki sem tudja.”²⁸ 1945. április 12-éig Budapesten 8260 „fasiszta és más reakciós elemet” vettek őrizetbe. A fennmaradt nyilaskeresztes és volksbundista kartonok alapján mindazokat internálták, akik a pártba 1941 júniusáig, a szovjet–német paktum érvénytelenné válása, a Szovjetunió elleni német támadás után léptek be, illetve a Volksbundnak megalakulásától bármikor tagjai lettek.²⁹

A PÁRTOK ÉS A „SVÁB-KÉRDÉS”

A magyarországi Hitler-barát németek és az itt élő, másként érző németesség kitelepítése egybekapcsolódott, és eleve több lett, mint a „fasiszta maradványok” felszámolását célzó intézkedés. A németekkel szembeni hetekkel-hónapokkal későbbi politika nem szakítható el az Eduard Beneš-féle tervek csehszlovákiai megvalósításától,³⁰ az ottani magyarság és a magyarországi németesség kitelepítése így kapcsolódott egybe.

Miként viszonyultak a „sváb-kérdés”-hez a politikai pártok? A Moszkvából hazatért kommunisták programjával lényegében azonos Magyar Nemzeti Függetlenség Front programjavaslata szakított a korábbi évtizedek nemzetiségi politikájával. Szegeden azonban nem foglaltak állást az országban élő nemzetiségekről. Háttérben az húzódott meg, hogy a budapesti és a moszkvai [utóbb szegedi, debreceni – Z. T.] programkészítő magyar kommunisták – Kállai és Rajk, illetve Gerő Ernő és Révai – másként ítélték meg a nemzetiségi kérdést.

Amíg ebben a budapestiek nagy hangsúllyal és részletes kifejtéssel foglaltak állást 1944. október 2-án, addig a moszkvaiak 1944 őszén, a Magyarországon élő nemzetiségekről nem tárgyaltak tanácskozáson, viszont – miután szerintük Magyarország és szomszédai között etnikai határt alkotni lehetetlen – helytelenítették az áttelepítést.

A helyzet azonban úgy hozta, hogy az MKP nemzetiségi politikájának mégis sarkalatos pontjává vált a kollektív felelősségről és felelősségre vonásról történő állásfoglalás. Megfogalmazása nehéz volt, mert az ország környezetében, a nem kevés magyar lakta Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Szovjetunióban, valamint távolabb, Lengyelországban a német kérdést a kollektív felelősségre vonás oldaláról közelítették meg. Sőt, az 1945. április 5-ei, ún. kassai kormányprogram a magyarság kényszer kitelepítését tűzte ki célul.³¹

A későbbiek ismeretében fogalmazható meg, hogy a „gyűlölet politikája”³² a „minden sváb volksbundista” elvet valló Kovács Imre parasztpárti főtitkár 1945. április 7-ei megnyilatkozásával vette kezdetét, aki a földreform ürügyét meglovagolva akként fogalmazott, hogy „a svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval menjen is.”

Négy nappal később, a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén, a fővárosi földigénylő bizottságok megalakításáról szóló napirendi pont vitájában a parasztpárti előadó, a főtitkár megismételte tézisé: „minden sváb volksbundista volt.” A szociáldemokraták képviselőjében Szakasits Árpád óvott az általánosítástól, felvetve a kollektív felelősségre vonás problémáját.

A kommunista Gerő elutasította a polgári demokrata párti Supka Géza támadhatatlannak tűnő érvelését a politikai felelősség és a nemzetiségi hovatartozás viszonyáról, aki szerint „demokráciában nem szabad senkit azért sújtani csupán, mert egy fajhoz tartozik,” illetve a Volksbundhoz való tartozásért szükséges a retorzió, „de nem azért, mert svábok.” Gerő úgy vélte, hogy „nem egyedül [Adolf] Hitler bűnös a most történetekben, hanem a németességnek is osztozni kell sorsában.”³³ Sőt, a kommunista politikus érvei mögött Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyi népbiztosnak a moszkvai brit nagykövethez, Archibald John Clark Kerrhez küldött 1943. június 7-ei levelében – a magyar nép háborús felelősségéről – vallott felfogása érezhető.³⁴ Gerő „kvázi” travesztálta a szovjet álláspontot a magyarországi németekre. Napokkal később a kisgazdák a parasztpártiakhoz és a kommunistákhoz hasonló módon foglaltak állást: „ki kell telepíteni a hazai svábságot.”³⁵ Pár nappal később, április 18-án már differenciáltabban fogalmaztak,³⁶ de tervezetet is készítettek a kitelepítésre.³⁷

A parasztpárti, kizárólag a mentesültekre ki nem terjedő kitelepítést, tehát kollektív büntetést szorgalmazó elképzelések ismertté válását követően újra megnyilatkozott a főtitkár, Kovács: „nincs irgalom, nincs kegyelem. A legradikálisabb megoldást követeljük: a svábokat egytől egyig ki kell telepíteni az országból. Le merjük írni, ki merjük mondani: harminckilós csomaggal és ötven pengővel menjenek.”³⁸

Az országba érkezett, máshonnan elüldözöttek letelepítésével egyfajta rátelepítés vette kezdetét, és ezzel párhuzamosan, 1945. tavasz utójától felszaporodtak a baloldali sajtóban a németek kollektív felelősségre vonását, kitelepítését szorgalmazó írások, amelyek tartalmukat tekintve egybeestek (nem véletlenül) *Kliment Jefremovics Vorosilov* marsallnak, a SZEB magyarországi vezetőjének a németek kollektív büntetését szorgalmazó elképzeléseivel.³⁹ A sztálini vonalat képviselő és „folyamatosan radikális németellenes intézkedéseket” követelő MKP vezetői nyilvánosan nem érveltek a kollektív felelősségre vonás mellett – mint ritka kivételként a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén 1945. április 11-én Gerő (vagy majd a későbbiekben, augusztus végén Székesfehérváron *Farkas Mihály*), – de a „belső, zárt üléseken” (ahol és amikor lehetőségük nyílt rá) melléte szóltak fel. Mindezek nem választhatók el a népbíró-sági perekről tudósító sajtótermékek esetenkénti uszító hangvételétől, a hazai nacionalista tendenciák felerősödésétől, amelyekben a háborús felelősség németekre történő áthárításának szempontjai is kimutathatók.

Pokorny Hermann altábornagy (akit 1945. február 5-én neveztek ki a magyar és a szovjet fél közötti összekötő törzs élére, majd a Külügyminisztérium Fegyverszüneti Ügyosztályának vezetője lett) külön tájékoztatót állított össze a fegyverszüneti szerződés betartását gátló és megnehezítő körülményekről 1945. április 26-án. A magyar kormánynak a németek internálását illető kötelezettségét ekképp láttatta: „e pont rendszeres végrehajtását az a tény nehezíti meg, hogy e tekintetben nemcsak a magyar, hanem a szovjet hatóságok is, egymástól függetlenül tevékenykednek. További komplikációt okoz az is, hogy a szovjet hatóságok nemcsak német állampolgárokat, hanem németajkú vagy német nevű magyar állampolgárokat is internálnak. Ennél az eljárásnál a szovjet hatóságok gyakran nem is veszik tekintetbe, vajon az illető a »Volksbund« tagja volt-e vagy sem, úgyhogy a magyar államhoz hűséges és fasisztaellenes elemek is meg nem érdemelt elbánásban részesülnek.” Mindezt a kormányhoz befutó panaszok, kérelmek jelzik. *Pokorny* a megoldásnak azt vélte, hogy ha a szovjet illetékesek „részletes névjegyzékeket bocsátanak a magyar kormány rendelkezésére, kit és hol internáltak német mivolta vagy németbarátság gyanúja vagy más politikai ok miatt.” Okkal hitte úgy, hogy „e nélkül rend és rendszer a kérdés igazságos és tökéletes likvidálásában nem érhető el”.⁴⁰

1945. április 27-én kormányülést tartottak. Tudomásul vették a belügyminiszteri előterjesztést, ami egyértelműsítette, hogy a Magyarországra menekültek ügyének elintézése „csakis az amúgy is megoldásra váró sváb kérdéssel kapcsolatosan képzelhető el. Szükségesnek mutatkozik az országban lakó, elsősorban a Tolna és Baranya megyei svábság gyors és radikális összetelepítése.” Dr. Erdei azért kardoskodott emellett, mert „az így felszabaduló gazdaságokat népesíthetik be azután a menekültek,” akiknek az ügyét kormánybiztos felügyelje, rendezze.⁴¹ A vita során a külügyminiszter már azt is éreztette, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizott-

ságnál tevékenykedő csehszlovák megbízott, *dr. Dalibor Milos Krno* egyetemi tanár akként érvelt előtte, hogy abból a csehszlovákiai magyarok „áttelepítésére is gondolnak” (az előterjesztés ennek egyes tényeiről már tudósított). Ezért ő „óvatosságra int a svábság kitelepítésével kapcsolatban,” sőt, „kívánatosnak tartja,” hogy taktikai okokból „ne a németsegről, hanem a volksbundistákról beszéljünk.”⁴²

Ezt követően, még ugyanezen a napon ülésezett az MKP Központi Titkársága is, ahol határozatot fogadott el arról, hogy *Nagy Imre* dolgozza ki a német kitelepítés tervezetét.⁴³ (Az FM élén álló politikus álláspontja csak az 1945. novemberi választást megelőző időszakból ismert. Akkor úgy vélekedett, hogy a „hazaáruló volksbundista svábok” eltávolítása után a korábbiakban tulajdonukba került birtokokra az MKP másokat kíván telepíteni, akiknek át kell adniuk gazdaságaikat az élő és holt felszerelésekkel együtt.)⁴⁴

Egy nappal a kormányülés határozatát követően asztalhoz ült a belügyminiszter, két társával, az igazságügyi és a népjóléti tárca vezetőjével, valamint a meghívott szakértőkkel. A tervezett szervezet nevét – tekintettel a környező államok érzékenységre – nem „menekültügyi,”⁴⁵ hanem „áttelepítési” kormánybiztosként fogadták el. Dr. Erdei hangsúlyozottan szólt arról, hogy a német kitelepítés mekkora feladatot ró majd e szervre.

Amikor a hó végén, 1945. április 30-án *Pokorny* aláírta a „Harmadik tájékoztató összefoglalás”-t, abban – mondhatni rezignáltan – csak annyit éreztetett, hogy a németek internálását, rendőrhatalósági őrizet alá helyezését Magyarország végleg „csak akkor” teljesítheti, „amikor az egész országban a magyar közigazgatás érvényesül.”⁴⁶ Azaz: a kettős hatalom időszaka megszűnik, és a szovjet katonai hatóságok nem avatkoznak ennek a fegyverszüneti kötelezettségnek a végrehajtásába.

Az 1945. május 1-jén zajlott pártközi tárgyalások a németekkel szembeni kollektív felelősség felvetésének irányába mutattak.⁴⁷ A tanácskozásról eddig jegyzőkönyv nem került elő. Ismert azonban a belügyminiszter másnapi tájékoztatója a pártjának, a Nemzeti Parasztpárt Intézőbizottságának üléséről készült jegyzőkönyvből, miszerint [a Népgondozó Hivatal] „... fogja ellátni a svábok kitelepítését is. Ennek a kitelepítésnek azonnal meg kell történnie. A háború előrehaladásával Ausztria helyzete rendeződik, – mondta dr. Erdei – és akkor esetleg az angolok nem fognak belemenni egy ilyen kitelepítésbe Ausztria területére.”⁴⁸ A május 4-én tartott minisztertanácson a belügyminiszter javaslatot tett a Népgondozó Hivatal felállítására, vezetőjének (a később ki is nevezett) *id. Antall Józsefet* ajánlotta. Mint mondotta, „a rendeletnek egy fontos része a svábság kitelepítése.” Nem hallgatta el, hogy ez „igen kényes kérdés,” mert bekövetkezhet a „visszahatása...,” ezért nem a németiséggel, csak – és oly fontosnak vélte, hogy utóbb, saját kezével beírta a szövegbe – a fasiszta németekkel szembeni alkalmazásáról lehet beszélni.” A kormányfő, egyetértve belügyminisztere előterjesztésével, egyrészt aláhúzta ennek fontosságát, másrészt ő maga is

intern (belső) rendelkezés kiadását szorgalmazta a németek kitelepítésére.⁴⁹ A rendelettervezetet elfogadták.⁵⁰

A május elsejei pártközi értekezleten elhangzottokról egy nappal a Győzelem Napja után, 1945. május 10-én, a már egy hónapja folyó⁵¹ legvadabb németellenes sajtókampány idején – nem kívánván elmaradni a „koncert” többi résztvevőjétől – az MKP központi lapjában kifejtették, hogy meg nem nevezett „illetékes körökben az az elgondolás került előtérbe, hogy a svábokat kollektíven teszik felelőssé bűneikért.”⁵² Ennek ellenére az MKP 1945. május 20–21-én tartott pártértekezletének határozata (miként a pártvezetés is) taktikai okokból hallgatott a magyarországi nemzetiségekkel összefüggő elképzeléseiről. Az 1944. októberi pártprogram nemzetiségi téziseit – noha hivatalos pártforum nem fogadta el, mert Szeged után aktualitását veszítette – 1945–1948 nyara között az MKP „szem előtt tartotta.” Annak ellenére, hogy a hazatért és a pártvezetést átvevők figyelmét a német kitelepítés és a szlovák–magyar lakosságcsere kötötte le.⁵³

A NÉPGONDOZÓ HIVATAL

Miután pártközi tárgyalásokon határoztak a németiség sorsáról, a kiépült politikai rendőrség egyre fokozódó aktivitással internálta (immár országszerte) a németeket, akikkel szemben a hatóságok és a pártok, szervezetek tagjai (esetenként brutalitással párosulva) a legfondorlatosabb módon léptek fel. A felállított Népgondozó Hivatal valójában (a BM elképzelésének megfelelően) kormánybiztossággként funkcionált (de különböző okok miatt mellőzték ennek néven nevezését). Egyik legfőbb feladata a „hazatelepülő” magyarság (csángók, székelek) letelepítése mellett a németek kitelepítésének előkészítése (majd részben végrehajtása) lett. A Népgondozó Hivatal feletti felügyeletet „a népjóléti miniszterrel egyetértve” a belügyminiszter gyakorolta. Őt feladata közül a legutolsóban rögzült „a fasiszta németek kitelepítésének végrehajtása”, a 7. §. pedig azt tartalmazta, hogy ennek „végrehajtásáról külön kormányrendelet intézkedik.”⁵⁴ A németekkel szembeni társadalmi-politikai akciókat, agresszivitást rendeleti keretekkel „törvényesítették.”

1945. május 5-én, a SZEB alelnökével, *Mihail Mihajlovics Sztahurszkij* altábornaggal és munkatársaival tárgyalt a magyar kormányfő négy minisztere társaságában. A gazdasági javak elhurcolásáról cseréltek véleményt, a németek ügyéről azonban hallgattak a felek.⁵⁵

Május 10-én tették közzé a Népgondozó Hivatal felállításáról szóló határozatot a hivatalos lapban. Aki hozzájuthatott, nem lehetett kétsége afelől, hogy mi várható a közeljövőben.

1945. május 14-én a koalíciós pártok vezetői kísérletet tettek arra, hogy megtárgyalva „a hazai fasiszták ügyét,” pártközi értekezleten egyeztessék kitelepítési elképzeléseiket. A Miniszterelnökségen pártközi értekezletet tartottak. Ezen, dr. Erdei előterjesztését követően *Veres Péter*, *Szakasits*, *Rákosi Máttyás*, *Ko-*

vács Imre (kétszer), gr. Teleki, *Tildy Zoltán*, *Zentai Vilmos* és *Gyöngyösi János* fejtette ki álláspontját. A vita során kifejeződött dr. Erdei a külügyminiszter segítségével összegezte.

Az előterjesztést a belügyminiszter *Bibó István*, a Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztályának vezetője által készített memorandum alapján exponálta.⁵⁶ Jelezte, hogy a sajtóban egyesek a „teljes kitelepítés érdekében” emeltek szót. Ezért, **taktikai** kérdésként szólt arról, hogy „nem célszerű a teljes sváb kitelepítés mellett hírt verni, mert könnyen visszaüthet ránk. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a trianoni határon kívül igen sok magyar él, és ha mi a sváb kérdésben ilyen »generális« kitelepítésre precedenst adunk, esetleg nekik is hasonló elbánásban lehet részük.”⁵⁷ Három utat vázolt fel. Egyfelől „a sikeres és gyors megoldás nem lehetne más, mint a svábság kitelepítése, amely... az adott körülmények szerint lehetetlen.” Másfelől szólt a „bizonyos mértékben leplezett és részleges megoldás” lehetőségéről. A „fasiszta németek” „jogászilag” legszélesebben értelmezhető körét vonta volna közéjük, de – mint mondotta – ez a megoldás is „nagyon megfontolandó és bizonyos mértékben aggályos.” Végül a „minimális” megoldást vetette fel. E szerint a földreformmal és telepítéssel összefüggve vetnék szét a németiség egységes tömbjeit, egyfelől dolgoztatnák őket a gyűjtőtáborokban, másfelől büntető eljárásoknak vetnék alá a „fasiszta németeket,” illetve kitelepítenék az országból. A belügyminiszter nem tagadta, hogy felhatalmazta egyes, „érdekelt” megyék főispánjait, hogy a határokon túlról érkező magyarok letelepítése érdekében „kiüríthetnek részben vagy egészben volksbundista sváb községeket.” Amíg ezt a főispánok „a körülményekhez képest igen szolidan” hajtották végre, addig Tolna megyében, a földreform végrehajtásával összefüggve, a Földművelésügyi Minisztérium, illetve a földhivatal megbízása alapján néhányan, főképp Bodor megbízott „22 község” svábjaikat gyűjtőtáborba vitette.⁵⁸ Mindezt a pécsi szociáldemokraták joggal sérelmezték, mert mint dr. Erdei felidézte felszólamlásukból, oly módon „történik a németek mobilizálása, mint ahogy a fasiszták a zsidókkal csinálták.”

A külügyminiszter a magyarországi németiségről szólva kifejtette, hogy velük szemben „egy bizonyos kollektív felelősség” megállapítható. Óvatosságra intett a Csehszlovák Köztársaságban a magyarokkal és a németekkel történtek miatt. Utalt rá, hogy feltétlen szükséges a SZEB-nél tájékozódni: „vajon a német kérdést a szövetséges nagyhatalmak nemzetközi vagy kisebbségi kérdésnek tekintik-e. A Szovjetunió itteni politikai szerve a leghatározottabban kijelentette, hogy a németek kérdését ők – Gyöngyösi szerint –, mint egyetemleges érvényű nemzetközi kérdést kezelik.” Az angol-szászok véleményét ekkor még nem tudta ismertetni,⁵⁹ de – mint mondotta – a szovjet „álláspont ránk nézve politikailag a legfontosabb is, és kb. fedi a magyarságnak a sváb-kérdésben mutatott törekvéseit is.” Igyekezett azonban türelemre inteni, utalva arra, hogy célszerű lenne bevárni valamennyi érintett, tehát mindhárom

nagyhatalom álláspontját, és csak ezután kezdődjön a kitelepítés.

Veres, a Nemzeti Parasztpárt országos elnöke az Országos Földbirtokrendező Hivatal addigi működéséről szólt. Szakasits óvatosságra intett minden tekintetben. Nem lehet „népekkel és fajjal szemben felvetni” a kollektív felelősséget (amit azonban ő megengedhetőnek tartott az intézményekkel, például a csendőrséggel szemben).

Rákosi elvetette, hogy „a szlovákiai magyarok kérdése és a magyarországi volksbundista németiség” kérdése azonos módon ítéltesse meg. Szerinte nincs „sváb-kérdés,” hanem a fasiszta németek ügyét kell rendezni. Ha nem lesz „általános németüldözés,” akkor a kitelepítés nem okozhat precedenst. Hangsúlyozottan szólt arról, hogy „a kérdést feltétlenül a SZEB orosz tagjaival kell elsősorban nyélbe ütni,” mert a Vörös Hadsereg szállta meg mind Ausztriát, mind Németországot, azt a két államot, ahová a kitelepítés irányulhat.

A Nemzeti Parasztpárt főtitkára, Kovács egyetértett abban, hogy a „sváb-kérdés” nem faji kérdés. De – pár perccel később nem rejtette véka alá, hogy a volksbundistákat, SS-legényeket – „a leghelyesebb volna egy batyuval elindítani őket nyugat felé.” Mi legyen azokkal, akik nem tartoznak a fasiszta németek közé, akik maradnak? A vitatható múltú egyének esetében „az önkéntes jellegű” eltávoztatást szorgalmazta, akik magukkal vihetik azt, amit tudnak. Az elbánás különbözősége jelezne azt, hogy miként tesz közöttük különbséget az eljáró hatóság. Végül szót emelt azért, hogy „a svábság itthon maradó részét” össze kell telepíteni.

Gr. Teleki helyeselte az előtte szólók érvelését, szerrint Magyarországon „volksbundista vagy fasiszta kérdés” van. Szemben Kováccsal, ő a németek széttelapítése mellett kardoskodott.

Tildy is arra emlékeztetett, hogy itt nincs faji kérdés, „amit mindig mélyen elítéltünk.” De egyúttal felhívott a gyors cselekvésre, és utalt arra is, hogy miután egy demokratikus Ausztria körvonalazódik, felmerül annak a jogos igénye, hogy a kitelepítés ne ide, hanem attól nyugatra irányuljon, oda, ahonnan a „német telepesek... eredtek ide.”

Zentai egy központi igazoló szerv felállítása mellett emelt szót, épp azért, hogy az egyéni és ne a kollektív felelősség legyen megállapítható. Aggályosnak vélte Kovácsnak a maradók széttelapításra vonatkozó elképzelését. A parasztpárti főtitkár vitába szállt vele: igen szigorú igazolatatást követelt, mert – mint mondotta – „aki nem volt volksbundista, az nem biztos, hogy antifasiszta.”

Az ismét szót kérő külügyminiszter a kitelepítés akutságát és azt hangsúlyozta, hogy mennyire fontos a napirend ügyében az értekezleten a „megegyezés” elérése. A pártok konszenzussal megállapodtak abban, hogy nem a magyarországi németiségről, hanem a „hitleristáknak a felelősségre vonásáról” intézkednek. Az SS-tagga és ekként német állampolgárrá váltak azért büntethetők, mert önkéntes lemondásukkal elvesztették a magyar állampolgárságukat, így internálják őket kite-

lepítésükig. A Volksbund tagjainál a felszólalók többsége a „gyűjtőtábor és kitelepítésre előkészítésüket” tartotta szükségesnek, és ennek érdekében a külügyi tárca sürgősséggel tárgyaljon a SZEB-bel. „Általános” véleményként fogalmazódott meg, hogy a politikailag „felelősségre nem vonandó” németek esetében lehetővé kell tenni az „önkéntes” kitelepítést is. A Magyarországon maradók kizárólag széttelapíthatók, és nem alkalmazható „semmiképp sem [a] gettószerű elzárás.”⁶⁰

Tehát a kollektív felelősségre vonást elutasító álláspont jegecesedett ki, elvi szintre emelték a tézist: „Magyarországon nincs sváb-kérdés, csak német fasiszták kérdése van.” Az SS-be lépettek és (földjeik elkobzása után) a volksbundisták kitelepítését szorgalmazták. Az értekezlet állásfoglalása meghatározta az Ideiglenes Nemzeti Kormány álláspontját is.⁶¹ A kiadott kommuniké dr. Erdei javaslatának felelt meg, a pártok „a hazai németiség fasiszta tömegének felszámolásáról” egyeztek meg.

Dr. Gyöngyösi külügyminiszter (aki április 22-én még az országot „hátrá döfő svábság” megtorlásáról szólt) a május 14-én tartott pártközi tárgyalást követően két irányban intézkedett. Előbb, május 15-én látogatást tett a szovjet követnél. Tájékoztatta *Georgij Makszimovics Puskin* arról, hogy előző nap miként határoztak a pártok a németiség jövőjéről, arról, hogy „a hazai németiséggel szemben” nem vetik fel „a kollektív felelősség kérdését,” azaz a pártközi értekezlet határozata „nem alkalmaz megtorlást egy faj vagy nemzetiség ellen.” Ezzel szemben „kíméletlenül jár el a németiség azon tagjaival szemben, akik a magyarsághoz hűtlenné lettek, a hitleri Németországot támogatták, vagy mellé álltak, és ezzel menthetetlen károkat okoztak az országnak.” A felelősségre vonás ezért érinti azokat, „akik az SS-ben szolgáltak vagy volksbundisták voltak, vagy nyilas és hazaáruló tevékenységükkel követtek el bűnt.”

Az internáltak ügyét is megvitatta a szovjet követ, Puskin, és a magyar külügyminiszter. Dr. Gyöngyösi szerint előző nap arról határoztak a tanácskozáson jelen voltak, hogy ő kérje fel a szovjet kormányt: „tegye lehetővé, hogy ezek a volksbundista német elemek... eltávolíttassanak, mégpedig lehetőleg Németország” Vörös Hadsereg által megszállt területére. A külügyminiszter külön felhívta a figyelmet arra, hogy a jelzettek esetleg Ausztriába történő telepítése azzal a veszéllyel járhat, hogy visszaszöknének. Puskin haladéktalan intézkedést ígért, kérte, hogy közölje vele dr. Gyöngyösi „azt a várható létszámot, amely az intézkedés által érintve lesz.”⁶² A pártközi értekezlet után, a SZEB elnökéhez írott levelében dr. Gyöngyösi a Volksbundtagság alapján 300 ezer német kitelepítését említette.⁶³

Május 18-án tájékoztatta dr. Erdei a minisztertanácsot a „sváb-kérdés”-ről, beszámolóját tudomásul vették. E szerint a telepítéssel kapcsolatban kíváncsok:

„1. az akció keretében kizárólag német fasisztákról beszélni,

2. SS-eket állampolgárságtól megfosztani és internálni,

3. Volksbund tagok internálása és kitelepítése,

4. politikailag nem exponáltak kitelepítésének előmozdítása és

5. a sajtó hangjának lecsendesítése.”⁶⁴

A kormány június 13-án, valamint egy héttel később ezen szempontokat figyelem véve hozott határozatokat a németiség egy részét sújtó intézkedésekről.⁶⁵ Ugyanakkor a beszámoló 4. pontja jelezte, hogy a pártközi értekezlet határozatához képest a kitelepítésre várók körét szélesebben értelmezte a kormányzat. A kérdés adott volt: miért? Puskin és dr. Gyöngyösi megbeszélése vagy egyéb csatornán érkezett titkos szovjet ígéret játszott-e benne szerepet, akkor még nem volt mindenki előtt ismert.

Annyi rögzíthető, hogy miután így, előzetesen a külügyminiszter tanácskozott Puskin szovjet követével, 1945. május 26-án, neki küldött emlékeztetőjében jelezte: „a fasiszta szellemtől áthatott és a magyar érdekekkel szembehelyezkedett magyarországi németek felelősségre vonása folyamatban van.” Felvetette: a vétkesekkel szembeni retorzióhoz, a szovjetek által megszállt németországi területekre való áttelepítésükhöz a szovjet kormány „hozzájárul-e?” Mint írta, „200–250 ezer németről lenne szó.”⁶⁶ A jegyzék kulcsgondolata – amire később, augusztusban is visszatért a külügyi, és javaslata alapján a belügyi tárca is – ekként rögzült: „azokat a németeket, akik Magyarország ügyét elárulták, és a hitlerizmus szolgálatában állottak, szükséges volna az ország területétől eltávolítani, mert csak ilyen módon lenne biztosítható, hogy többé német szellem és német elnyomás ne lehessen.”⁶⁷ Azaz nem jelentett mást, mint azt, hogy „a magyar kormány a kitelepítést nem a faji alapon álló, a hitlerizmusra emlékeztető kollektív eljárással, hanem a magyar nemzet ellen elkövetett bűnösség és a nemzeti szocializmus mellett való állásfoglalás megtorlásaként szándékozott végrehajtani.”

Május 25-én a minisztertanács a Népgondozó Hivatal szükségleteinek fedezésére 6 millió pengő hitelt szavazott meg.⁶⁸ Két héttel később, a június 8-án tartott minisztertanácson dr. Erdei már a napirend előtt szót kért, tiltakozott, hogy a „sváb-kérdés”-ről készített rendelet-tervezetet kihagyták az ülés tárgysorozatából.⁶⁹ Öt nappal később vitatták meg, úgy, hogy előbb a magyarországi hitleristákra vonatkozó intézkedéseket és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztésére vonatkozó rendelet-tervezetet, majd pár perccel később a magyarországi szlovák mozgalommal összefüggő előterjesztést tárgyalta meg a kabinet. Ez utóbbi vitája során vált nyilvánvalóvá, hogy a németek kitelepítése nem csupán magyar belügyi, hanem komoly nemzetközi vonatkozásokkal bír.

Dr. Erdei hiába hivatkozott arra, hogy a „pártok már megtárgyalták a tervezetet, és megállapodásszerű anyag került előterjesztésre.” A kormányfő ugyanis úgy határozott az igazságügyminiszter kezdeményezését követően, hogy a belügyminiszter tervezetét még tárgyalja meg a „törvényelőkészítő bizottság,” és a felülvizsgált javaslatot vitassa majd meg a kabinet.⁷⁰ A magyarországi szlovák mozgalomról folytatott vita során dr. Gyöngyösi ismertette, hogy mi az Amerikai Egye-

sült Államok álláspontja a Csehszlovák Köztársaságból „kitelepítendő németek kérdésében.” Minden annak függvényévé vált, miként orvosolhatók a Németországot megszálló szövetséges hatóságok egymás közötti problémái, konfliktusai. „A kisebbségeket csak a nemzetközi egyezmények végrehajtásaként szabad áttelepíteni – szögezte le dr. Gyöngyösi, és – az áttelepítés csak fokozatosan történhet.” Az USA „nem tartaná igazságosnak, hogy egy kisebbséget alkotó etnikai csoport minden tagját bűnösnek kezeljenek pusztán népi származásánál fogva. Egy faji eredetű teljes kisebbségi csoportot nem lehet háborús bűnösnek kezelni” – húzta alá, és utalt arra, hogy hasonlóképp vélekedik az amerikai hatóság a környező országok magyar kisebbségének ügyéről.⁷¹

Ilyen előzmények után terjesztette ismét a minisztertanács elé a „magyarországi hitleristákra vonatkozó” javaslatát dr. Erdei, és azt módosításokkal és kiegészítésekkel a jelen voltak elfogadták.⁷² Dr. Vásáry, valamint Gerő, dr. Molnár Erik és Nagy Imre nem írta alá a jegyzőkönyvet, nem tudni, hogy mi okból.⁷³ A hivatalos lapban július 1-jén tették közzé a „3820/1945. M. E. számú rendelet az 1710/1945. M. E. számú rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről” címmel.⁷⁴

Annak ellenére, hogy a korábbiakban számos bírálat érte dr. Gyöngyösit az általa közölt számadatok miatt, mégis a Magyar Kommunista Pártra és a vele egyetértőkre hivatkozó Vorosilov igényeivel csengett egybe a külügyminiszter újabb, immár a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot sürgető beadványa. Egy nappal a bukovinai székelyek letelepítéséről, illetve a Bonyhád környéki elkobzott földbirtokokra, házakba történt rátelepítéséről készített jelentés csonka⁷⁵ pártközi értekezleten való megvitatása után, 1945. július 5-én a magyar kormány 30/986/pol. 1945. sz. szóbeli jegyzékében kéréssel fordult a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, és segítségét kérte a „komoly veszedelmet” jelentő „svábok” Magyarországról történő kitelepítéséhez.⁷⁶ A kormányzat 200 ezer „fasiszta sváb”-ot akart kitelepíteni.⁷⁷ A magyar külügyminiszter hivatalában fogadta a szovjet követet július 9-én. Puskitól meglepetéssel értesült arról, hogy „a svábok kitelepítése és Németországba való elhelyezése igen nehéz feladat,” mert egyfelől Németország „igen nehéz népességi és gazdasági helyzetben van,” másfelől „egy jelentős része Lengyelországhoz kerül.” Dr. Gyöngyösi rezignáltan jegyezte fel, hogy a követ észrevétele igen meglepte, mert ez „ellentétben áll azzal a sugalmazással, amelyet a magyarországi sváb kitelepítési kérdésben orosz oldalról kaptunk.”⁷⁸ A május 18-ai belügyminiszteri előterjesztés „hitlerista” kitelepítettek körén túlmutató pontjára ebben rejlik a magyarázat. De egyúttal nyilvánvalóvá vált, ezért késett a hivatalos szovjet válasz. Annak tartalmát a szövetségesek együttesen alakították ki – összehangolva a csehszlovákiai, lengyelországi kitelepítésekkel – az 1945. július 17-étől augusztus 2-áig tartó potsdami értekez-

leten. A magyar kormány egy időre így szabad kezet kapott, kihasználhatta egyfajta fait accompli megteremtéséhez a helyzetet, ami nem volt (mert nem lehetett) a szovjetek ellenére sem. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány álláspontját alapvetően a csehszlovákiai egyre erőszakosabb magyarellenes intézkedések motíválták, a hazai németellenes akciókat sürgető lépései azonban (egyúttal orosz indíttatásra utaló) politikai tü-

relmetlenséget jeleztek, és hasonló törvénytelenésekhez vezettek. Mégis Potsdam előtt, a különböző, kollektív felelősséget hangoztató megnyilatkozások ellenére a koalíciós pártok elvetették a kollektív felelősségre vonás jogosságát, és ragaszkodtak az 1945. május 14-én kötött pártközi megállapodás betartásához, különösképp a határon túli magyarság sorsára való tekintettel.

Jegyzetek

* Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.

¹A Történelmi Hivatalban 2001. május 25-én tartott konferencián „Volt-e jogi háttér a közigazgatási kényszerintézkedéseknek?” címmel tartottam előadást. Ott – időhiány miatt – nem elemezhettem széleskörűen a magyarországi németiséget ért kitelepítést. A tanulmány ezt pótolja, amelyből itt most az első fejezeteket közöljük.

²Zinner Tibor: Háborús bűnösök perci. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. [a továbbiakban: Zinner: Háborús bűnösök] Történelmi Szemle, 1985. I. sz. 125. p.

³Sulyok Dezső: A magyar Tragédia I. (A trianoni béke és következményei). (Newark, 1954. k. n. 205. p.) A szerző a Népgondozó Hivatal Szepessy Géza által összeállított, 1945. november 26-ai jelentését használja.

⁴Tilkovszky Lóránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945. (Budapest, 1978. 179. p., valamint Zinner Tibor: Az egyesületek, pártok feloszlata Budapest 1945 és 1948 között. II. r. Politikatudomány, 1988. I. sz. 79–80. p.

⁵Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. (Budapest, 1988. 9–10. p.)

⁶Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. [a továbbiakban: Pártközi értekezletek] (Budapest, 2003. 5. p.) A dokumentumokat válogatta, szerkesztette, a jegyzetekkel ellátta: Horváth Julianna, Szabó Éva, Szűcs László és Zalai Katalin. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (1944. december 2-án, Szegeden elfogadott) programjában található az előzmények. „II. 1. ... A földreform céljára elsősorban a hazaárulók, a háborús bűnösök, »a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak« [saját kiemelés – Z. T.] birtokait kell igénybe venni, és teljes egészükben, minden felszerelésükkel együtt el kell kobozni”.

⁷Két év hatályos jogszabályai 1945–1946 [a továbbiakban: Két év]. Budapest, 1947. 131–132. p. Szerk.: dr. Bacsó Ferenc et alius. Magyar Közlöny, 1945. 211. sz. 1945. december 29. 12330/1945. M. E. sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről. 1945. december 22. [a továbbiakban: Kitelepítési rendelet]

⁸Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–1948, Dokumentumok, h. n., é. n., a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma kiad., 36. p. Fegyverszüneti egyezmény, amelyet egyrészt a Szövetséges Szocialista Szovjet Köztársaságok, az Egyesült Brit Királyság és Észak-Írország, az Amerikai Egyesült Államok, másrészt Magyarország kötötte meg. 1945. január 20.

⁹Magyar Közlöny, 1945. 7. sz. 1945. február 27. 302/1945. M. E. sz. rendelet a német állampolgárok rendőrhatalósági őrizet alá helyezéséről. 1945. február 20.

¹⁰Magyarországi Rendeletek Tára [a továbbiakban: MRT], 1940. III. k. (Budapest, 1941. 3239–3245. p.) A m. kir. minisztérium 1940. évi 8490 M. E. sz. rendelete a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzétételéről. 1940. november 23. A megállapodásban kettős állampolgárságról szó nem esett. Sőt: „II. A magyar királyi kormány és a birodalmi kormány között teljes egyetértés áll fenn arra nézve, hogy a fenti alapelvek semmiképpen se érintsék a lojalitásnak azt a kötelességét, amellyel a népcsoportokhoz tartozó személyek a magyar államnak tartoznak.”

Másként alakult a helyzet az ún. SS-toborzások kapcsán. A budapesti német követség és a magyar külügyi tárca közötti szóbeli jegyzékek váltásával formulázott megállapodások közül az első 1942. február 12-én kötötték, és 24-én lépett életbe, a második toborzás engedélyezéséről 1943. július 12-én értesítették a német kormányt. Ezek a magyar–német megállapodások azzal jártak, hogy a toborzottakat Németországban honosítani kellett, mert az SS-be lépéssel elvesztették magyar állampolgárságukat. Sőt, kezdetben a hozzátartozók állampolgársága tisztázatlan volt, mert a németek a világháború után kívántak ebben állást foglalni. A második toborzás során kötött egyezményben kimondatott, hogy a magyar állampolgárságukat veszített SS-be lépettek „örökösödési szempontból a [világ]háború végéig a magyar állampolgárokkal egyenjogúak.” hasonlóképp öröklik a földet. Az illegálisan Németországba távozottak a legálisan sorozottakkal azonos elbánásban részesültek az 1943. november 29-én kötött, 1944. február 11-én véglegesített megállapodást követően. Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett megszállása után, 1944. április 14-én Csatai Lajos honvédelmi miniszter és Edmund Veesenmayer írta alá a harmadik, SS-sorozást biztosító megállapodást. Ennek két §-a érintette az állampolgárság ügyét. „3. §. magyar állampolgárságú, állampolgárság nélküli és idegen állampolgárságú, német népiséghez tartozók valamennyi évfolyama közös megegyezéssel a háború tartamára a német véderő (Waffen-SS) rendelkezésére bocsátatnak... 12. §. A német hadseregbe való belépés által nevezettek nem veszítik el magyar állampolgárságukat, azonban a szolgálat tartamára megszerzik a német állampolgárságot is.” A három akció kb. 100–120 ezer németet érintett. Vö. Tilkovszky Lóránt: SS-toborzás Magyarországon. Budapest, 1974.)

¹¹Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.–1945. november 15. [a továbbiakban: INK jkv.] A. k., (Budapest, 1997., Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] kiad., 159. p. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Szűcs László. Jegyzőkönyv, 1945. február 1. A németekkel összefüggő megállapodás hivatalos szövege: „1. b) Magyarország Kormánya kötelezi magát, hogy lefegyverzi a Magyarország területén lévő német fegyveres erőket, és hadifogolyként átadja azokat. Magyarország Kormánya arra is kötelezi magát, hogy internálja a német állampolgárokat.” Utóbb az „arra is” szavakat kihagyták a megjelent szövegből. (Uo. 163. p.)

¹²Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadításának történetéhez [a továbbiakban: Sorsforduló I.] 1944. szeptember–1945. április. I. k., Szerk.: Karsai Elek és Somlyai Magda. (Budapest, 1970. LIG kiad., 430. p.) Dr. Erdei Ferenc belügyminiszter rendelete a Magyarországi területén tartózkodó német származásúak összeírásáról, munkaszolgálatra való igénybevételek céljából. Debrecen, 1945. január 5.

¹³Magyar Nemzet, 1989. március 11. 10. p. Föglein Gizella: „... minden sváb volksbundista volt?” Kitelepítés a háború után.

¹⁴INK jkv. A. k. 150. p. Jegyzőkönyv. 1945. január 25–26.

¹⁵Uo. 152–155. p. Jegyzőkönyv. 1945. február 1.

¹⁶Uo. 174. p. Jegyzőkönyv. 1945. február 3.

¹⁷Uo. 190. p. Jegyzőkönyv. 1945. február 9.

¹⁸Kommentár, 1992. 5. sz. 12. p. Németek elhurcolása 1945-ben (Dokumentumok), in: Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása. (Budapest, 1990.)

- ¹⁹INK jkv. A. k. 307. p. Második tájékoztató összefoglalás. 1945. március 28.
- ²⁰Uo. 261. p. Első tájékoztató összefoglalás. 1945. február 28.
- ²¹Föglein Gizella i. h.
- ²²INK jkv. A. k. 307. p. Második tájékoztató összefoglalás. 1945. március 28.
- ²³Uo. 254. p. Jegyzőkönyv. 1945. március 9.
- ²⁴Földreform 1945. Tanulmány és dokumentumgyűjtemény. 2. sz. táblázat. (Budapest, 1965.) Az új földreform előzetes eredményei, valamint Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. (Budapest, 1972. 39–40. p.)
- ²⁵Magyar Közlöny, Debrecen, 1945. március 18. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. sz. rendelete a nagybirtok-rendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. 1945. március 15. A 4. §. szerint: „Teljes egészében és a nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait”. Az 5. § szerint: „Hazaárulók, háborús és népellenes bűnösök az a magyar állampolgár, aki a német fasizmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai vagy rendfenntartó alakulatba lépett, aki valamilyen német katonai vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött, aki ismét felvette német hangzású családi nevét.”
- ²⁶A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. sz. és az azt kiegészítő 1440/1945. M. E. sz. rendelet szövege és magyarázata. Magyarizációkkal ellátta dr. Ries István, a NOT tanácsvezetője, az előszót írta dr. Major Ákos, a Budapesti Népbírószék vezetője. (Budapest, 1945. 32–35. p. 15. §. 5. pont és 17. §. 2. pont.)
- ²⁷Politikatudomány, 1987. 4. sz. 61–62. p. és 71. p. 5. sz. jegyzet.: Zinner Tibor: Az egyesületek, pártok feloszlása Budapesten 1945–1948 között. I. r. A Volksbund alapszabályát 1939. április 13-án láttamozta a belügyminiszter.
- ²⁸Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természet” – Adatok és adatok, tények és összefüggések – 1944–1948. (Budapest, 1997. 23. p.)
- ²⁹Ld. részletesen Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. (Budapest, 1982. 79–80. p.)
- ³⁰Belügyminisztérium Állambiztonsági Operatív Nyilvántartója [a továbbiakban: BM ÁB Op. Ny.] V – 150 342. Beszámoló a politikai rendőrség munkájáról. 1945. április végén. (1990-től a BM-ben őrzött iratokkal összefüggésben számos intézkedés történt, napjainkban, az immár újabb nevet kapott, nemrég még Történeti Hivatalnak nevezett dokumentumtárban őrzik az iratot. A kutatáskor fennállott elnevezést alkalmazom – Z. T.)
- ³¹Kövágó László: A magyar kommunizmus és a nemzetiségi kérdés 1918–1948. Budapest, 1985., 312–314. p. Utóbb, az 1945 júliusában pártja nevében tollat ragadó, a csehszlovákiai magyarellenességet bíráló Révai nem is tagadhatta a kollektív felelősségre vonás tényét, de különbséget tett a világháborúban vesztes Magyarország tényleges bűnelkövetői és ártatlan állampolgárai között.
- ³²Fehér István i. m. 24–25. p.
- ³³A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Szerk.: Gáspár Ferenc és Halasi László. (Budapest, 1975. Budapest Főváros Levéltára [a továbbiakban: BFL] kiad., 82–84. p.) Jegyzőkönyv. 1945. április 11.
- ³⁴Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. (Budapest, 1978., 158–159. p.)
- ³⁵Kis Újság, 1945. április 18. Idézi Fehér István i. m. 26. p.
- ³⁶Uo. 1945. április 26. Idézi Balogh Sándor i. m. 305. p. 293. jegyzet.
- ³⁷Balogh Sándor i. m. 81–82. p.
- ³⁸Szabad Szó, 1945. április 22. Idézi Fehér István i. m. 34. p.
- ³⁹História, 1996. 7. sz. 9–10. p. Paul Ginder: Ki a felelős?
- ⁴⁰INK jkv. A. k. 399. p. Külön tájékoztató. 1945. április 26.
- ⁴¹Uo. 388–389. p. Előterjesztés. 1945. április 27.
- ⁴²Uo. 383–385. p. Jegyzőkönyv. 1945. április 27.
- ⁴³Politikaitörténeti Intézet Levéltára [a továbbiakban: PI L.] 274. f. 4/38. 6. e.
- ⁴⁴Nagy Imre: Egy évtized. Válogatott beszédek és írások 1945–1947. I. k. Budapest, 1954. 176. p.) (Mit ad a Magyar Kommunista Párt a parasztságnak?)
- ⁴⁵INK jkv. A. k. 386–387. p. Gr. Teleki, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányítója már 1945. február 1-jén, majd 7-én is javasolta létrehozását.
- ⁴⁶Uo. 409. p. Harmadik tájékoztató összefoglalás. 1945. április 30.
- ⁴⁷Magyar Nemzet, 1996. január 5. Dr. Johann Till: A németek kitelepítése nem volt kötelező. A kisebbségeket kiszolgáltatták a többségi nemzetnek. A szerző téved, a tárgyalások nem 2–3-án, hanem korábban voltak.
- ⁴⁸Pártközi értekezletek, 45. p. Eredetiben: PIL 284. f. 327–328. p.
- ⁴⁹INK jkv. A. k. 393. p. 16. sz. jegyzet.
- ⁵⁰Uo. 392–393. p. Jegyzőkönyv. 1945. május 4.
- ⁵¹1945. április 10-étől a parasztpárti sajtóban, a Szabad Szóban egyre agresszívebb hangvételű írásokban követelték, hogy az „országvesztő svábságot” vonják kollektív felelősségre, telepítsék őket vissza Németországba. Kovács főtitkár mellett Bodor György adta meg az írások alaphangját, de ez idő tájt a kisgazda és kommunista napilapban is hasonló cikkeket publikáltak.
- ⁵²Szabad Nép, 1945. május 10. Négy százhetvenczer sváb vallotta magát német anyanyelvűnek.
- ⁵³A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Szerk.: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. (Budapest, 1967., 29. p.) A Kommunista Párt Központi Bizottságának programtervezete a háború utáni időkre. 1944. október 2.
- ⁵⁴Magyar Közlöny, 1945. 26. 1945. május 10. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1710/1945. M. E. sz. rendelete a Népgondozó Hivatal felállításáról. 1945. május 4.
- ⁵⁵Baráth Magdolna–Cseh Gergő Bendegúz: A SZEB és Magyarország 1945 nyarán. Társadalmi Szemle, 1996. 5. sz. 81–82. p. Feljegyzés. 1945. május 6.
- ⁵⁶Pártközi értekezletek, 65. p. I. jegyzet.
- ⁵⁷Kövágó László i. m. 321. p. A szerző által dr. Erdeitől idézetteket a hiteles jegyzőkönyv másképp rögzítette: „Egyrészt nem lehet kollektív népi felelősségre vonást alkalmazni akkor, mikor mi, a magunk részéről más országoknál ez ellen tiltakozunk. Másodsorban egy ilyen megoldás végrehajtásának rendkívüli technikai nehézségei vannak (hová és hogyan bonyolíthatnánk ezt le), harmadszor pedig, és ez a legdöntőbb, olyan politikai nehézségei és akadályai vannak egy ilyen megoldásnak, mely nem leküzdhetetlen, de mindenesetre a legkomolyabban számolnunk kell velük. Egyrészt a SZEB magatartása és álláspontja igen fontos ebben a kérdésben, számolnunk kell Ausztria állásfoglalásával, amennyiben oda irányítanánk a kitelepítést, végül pedig ilyen lépésnek a következményei a szomszéd államok magyarságára hozhatnak igen komoly következményeket, és általában nemzetközi reputációnk ezt a kérdést feltétlenül nagyon meggondolandóvá és komollyá teszi.”
- ⁵⁸Pártközi értekezletek, 79. p. Bodor intézkedései 23 kisebb és 2 nagyobb községből 29 ezer németet érintettek. A bonyhádi kitelepítési hivatal vezetőjének 1945. július 4-én. Budapesten dátumozott írását – „Jelentés a bukovinai magyarok Bonyhád-vidéki kitelepítéséről” – a pártközi értekezlet ugyanazon nap vitatta meg. A jelentés elemezte a Volksbund-listák rekonstruálásának és a Hűség Mozgalomnak az ügyét is. Javasolta – mert a németek jelentős része 1941-ben, a népszámláláskor német anyanyelvűnek vallotta magát, hogy – a politikai jogait átmenetileg korlátozzák, amit az ülésen jelen nem volt szociáldemokraták elvi éllal elutasítottak, de azok esetében viszont javasolták, akik annak idején német nemzetiségűnek vallották magukat.
- ⁵⁹Az 1945. június 12-én készült memorandumban kifejtett amerikai álláspontot a másnapi kormányülésen ismertette a külügyminiszter. E szerint a nemzetiségeket csak nemzetközi egyezmények alapján szabad áttelepíteni, a kisebbségi, illetve etnikai csoportot nem lehet háborús bűnösnek tekinteni. 1945. augusztus 18-án a magyar belügyminiszter megismerhette az angol álláspontot Vlagyimir Petrovics Szviridov altábornagynak, a SZEB elnökhelyettesének leveléből. Ebben tudatta, hogy Potsdamban a szövetségesek hozzájárultak a kitelepítés végrehajtásához.
- ⁶⁰Pártközi értekezletek, 46–69. p.
- ⁶¹Föglein Gizella i. h.

- ⁶²Baráth Magdolna–Cseh Gergő Bendegúz i. m. 83–84. p. Dr. Gyöngyösi külügyminiszter feljegyzése a Puskin követnél tett látogatásáról. 1945. május 15.
⁶³INK jkv. B. k. 71. p. Kertész István feljegyzése a németek kitelepítéséről. 1945. augusztus 13.
⁶⁴Uo. A. k. 427. p. Jegyzőkönyv. 1945. május 18.
⁶⁵Ld. a későbbiekben!
⁶⁶Sulyok Dezső i. m. 207. p.
⁶⁷INK jkv. B. k. 71. p. Dr. Erdei Ferenc átiratának tervezete, a „kitelepítés munkaterve” a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz (ami a belügyminiszter által készített, 1945. augusztus 10-ei minisztertanácsi előterjesztés alapján készült), és 73. p. A Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának feljegyzése a német kitelepítésről. 1945. augusztus 13.
⁶⁸INK jkv. A. k. 479. p. Jegyzőkönyv. 1945. május 25.
⁶⁹Uo. 510. p. Jegyzőkönyv. 1945. június 8.

- ⁷⁰Uo. 547. p. Jegyzőkönyv. 1945. június 13. 12. napirendi pont.
⁷¹Uo. 547. p. Jegyzőkönyv. 1945. június 13. 14. napirendi pont.
⁷²Uo. 578–579. p. Jegyzőkönyv. 1945. június 20.
⁷³Uo. 579. p.
⁷⁴Két év, 127–131. p.
⁷⁵Kövágó László i. m. 321–322. p. Szakasits nem vett részt az értekezleten. Utólag is szükségét érezte annak, hogy rögzítse: az SZDP szerint nincs kollektív felelősség a „sváb-kérdés”-ben, nem fogadható el a politikai jogok átmeneti korlátozása anyanyelvi alapon még azok esetében sem, „akik 1941-ben német nemzetiségűeknek vallották magukat”.
⁷⁶Magyar Nemzet, 1996. január 5. Dr. Johann Till: A németek kitelepítése nem volt kötelező.
⁷⁷Szakács Sándor–Zinner Tibor i. m. 112. p.
⁷⁸Baráth Magdolna–Cseh Gergő Bendegúz i. m. 86. p.

MŰHELY

Petrasovszky Anna:

Dinasztikus kapcsolatok alakulása II. Ulászló uralkodásának utolsó éveiben

ISTVÁNFFY MIKLÓS:
 „HISTORIARUM DE REBUS UNGARICIS
 LIBRI XXXIV...” CÍMŰ MŰVE
 ALAPJÁN.¹

A magyar jog- és alkotmánytörténet szempontjából Istvánffy Miklós: „Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV.” című munkája alapvető forrásnak tekinthető. A mű egyes részei újabb adalékokat szolgáltatnak az eddigi állam- és jogtudományi elemzések mellett. Sajátosságát az adja, hogy az Istvánffy által feldolgozott, 1490-től 1606-ig terjedő időszak a trónöröklés szempontjából rendkívül kritikus volt, a szerző pedig, az általa betöltött tisztségei révén, elsődleges forrásokhoz, adatokhoz juthatott hozzá. Emellett jól ismerete a korábbi történetírók munkáinak többségét,² korának legműveltebb személyei közé tartozott. Istvánffy műve erről a korról az első összefoglaló jellegű történeti munka.³

Mátyás király halála után a trónöröklési rend bizonytalan volt. Mátyás, a koronázási szokásoknak megfelelően, teljes körű legitimitációjához a szent koronával történő megkoronázását tartotta szükségesnek. Ehhez vissza kellett szereznie a magyar trónra ugyancsak igényt tartó III. Frigyes, német-római császártól, a neki korábban zálogba adott szent koronát. III. Frigyes

ezt csak úgy adta vissza, hogy az ő trónöröklési igényét Mátyás elismeri arra az esetre, ha törvényes utóda nem maradna. Az 1485: 1. tc. szerint viszont királyválasztáskor a nádoré volt az első szavazat. Az 1485: 2. tc. szerint ráadásul, ha a trónörökös gyermekkorú lenne, annak gyámja mindenkor a nádor lett. A „nemzet” többsége tehát egyetértett azzal, hogy joga van királyt választani. A rendek egyre erősebben nyilvánították ki azt a szándékukat, hogy ha az ország király nélkül maradna, akkor csak magyart választanak királyukká. Ezt a szándékot az 1505. évi rákosi végzésben fogalmazták meg: „valahányszor ezen ország király nélkül leend és semmi férfi ivadék nem marad, csak magyart, csak a Rákos mezején válasszanak az ország rendjei királyukká; ezt határozzuk egyértelműleg mindnyájan a legnagyobbtól a legkisebbig, és a legkisebbtől a legnagyobbig.”⁴ Ennek tükrében szükséges volt, hogy II. Ulászló fia királylyá koronázásakor, annak mintegy feltételeként, hitlével biztosítsa a rendek követeléseinek teljesítését.

Az 1508. évi országgyűlésen Ulászló és a rendek közötti hosszas egyezkedés következményeként tehát megtörtént II. Lajos királylyá koronázása. Ulászlónak sikerült elfogadtatnia a magyar rendekkel fiának, a kétesztendő Lajosnak királylyá koronázását azzal a feltétellel, ha Ulászló lemond arról, hogy Miksa császár legyen a kiskorú II. Lajos gyámja. Ekkor még érvényes volt Mátyás 1485-ban hozott fent említett törvénye.⁵

A koronázási hitlevelet a gyermekkorú Lajos helyett apja, Ulászló adta ki, amelyben Ulászló biztosítja a rendeket: lemond arról, hogy Miksa legyen a gyermek király gyámja. A koronázással mindazon külső és belső zavarokat kívánták megelőzni, amelyek a trónutódlás idején gyakran előfordultak.

A koronázási hitlével így hangzik: „Mi, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királyai, emlékeztetünkbe hozzuk és jelen levelünkkel adjuk tudtára mindenkinek, akit ez illet: miután ismételtén megfontoltuk azt, hogy, mivel oly sok és annyi háborúskodás, széthúzás és ártalmas viszálykodás támadt Magyarországon a fenséges és jeles emlékeztető királyi elődök halálával fellépő fiú utódok hiánya miatt, s hogy miféle romlást, pusztulást és veszélyt okozott az ilyenfajta viszálykodás ennek az országnak, s kiváltképpen, ha fi-

gyelemben vesszük, hogy a mi trónra lépésünk alkalmával is mily veszedelmes kül- és belharcok martalékává vált az említett okok miatt ez az ország, annyira, hogy, ha Isten segítségével és hű alattvalóink tanácsával, s hosszas idő alatt tett nagy erőfeszítésünkkel és mérhetetlen költséggel el nem hártottuk volna ezt az országra nézve veszéllyel fenyegető viszálykodást, ez az ország kétség kívül végső pusztulásra jutott volna; nem tudtunk üdvösebbet, hasznosabbat és alkalmasabb dolgot kigondolni az ország szabadságának, nyugalmanak biztosítása érdekében, valamint a jövőbeli háborúskodásra és válságra okot adó dolgok elhárítására, mint-hogy kedves fiunkat, Lajos herceget, kit véleményünk szerint nekünk a kegyes Isten nem egyedül magunk, hanem ezen ország valamint az egyetemes kereszténység vigasztalására adott, még életünkben és szerencsés uralkodásunk alatt megkoronáztassuk; ugyanis nemcsak bizton remélhetjük, hanem a józanész is azt bizonyítja, hogy a herceg most történő megkoronázása meg fogja szüntetni mind a külső háborúskodást, mind a belső viszálykodásokat és egyet nem értések valamennyi okát. Éppen ezért, midőn ezen üdvös szándékunkat és elhatározásunkat a jelen országgyűlés és a megelőző Szent György napot követő huszadik napra összehívott gyűlés rendjei, valamennyi főpapja, bárója és a többi országlakos elé, kiket e célból hívtunk össze, előterjesztettük és kértük őket, hogy a fent említettek miatt és további más fontos okból egyezzenek bele és akarattal támogassák, hogy a nevezett kedves fiunk, Lajos herceg a Szent Koronával megkoronáztassék; ugyanezen főpapok, bárók és valamennyi országlakos, az irántunk mindig is tanúsított töretlen hűségüktől, tiszteletüktől, kiemelkedő odaadásuktól és engedelmességüktől indítatva, valamint a mi jótevényünk iránti hálából készséggel hajlottak kérésünkre és kívánságunkra, és önként elfogadták azt, kérve azonban és tisztelettel a koronázás feltételül kikötve, hogy az ő jövőbeli biztonságuk, nyugalma érdekében és figyelembe véve szabadságukat, mivelhogy a mi fiunk, Lajos herceg, aki most még kiskorú gyermek, mind a magunk, mind pedig ugyanezen fiunk nevében ezen ünnepélyes írásunkkal ígérjük meg, hogy mind magunk, mind pedig fiunk meg fogjuk, illetve meg fogja tartani szabadságukban és törvényes jogaikban ezen rendelkezés szerint ugyanezen főpapokat, bárókat, főembereket, nemeseket és az egész országot, valamint ezen főpapok, bárók és valamennyi országlakos számára fenntartott ugyanezen szabadságot és a rendelkezést mások által is megtartatjuk. Ezen kívül, minthogy különféle hírek keringenek afelől, minthogyha Miksa, a római császár öfelsege ezen országra vágnék, s ez irányú szándéka s tettei gyanús színben tűnnének fel, ugyanezen főpapokat, bárókat és valamennyi országlakost hasonló módon ezen írásunkkal biztosítjuk afelől, hogy sem életünkben, sem halálunk után a fent nevezett fiunkat nem adjuk a római császár kezébe, valamint kormányzósága és gyámsága alá, sem más idegen uralkodó hatalma alá, hanem őt itt, ezen országban, ugyanezen főpapok, bárók és a többi országlakos hatalma alá rendeljük kormányoztatás vé-

gett. Így mi, akik ezen fiunk megkoronáztatása által országunknak, Magyarországnak és a többi országnak nemcsak a javát, jólétét, de folyamatos békéjét is kívánjuk, és ilyen módon nem pedig a magunk kényelmét vagy hasznát szolgáljuk, hogy ezen szent és isteni cél megvalósulhasson, királyi szavunkra mind magunk, mind pedig felséges fiunk és valamennyi örökösünk és utódunk nevében fogadjuk, hogy a nevezett törvényeket, azokat minden tartalmával együtt meg fogjuk tartani és minden más, általunk ezen ország előljáróinak, főpapjainak, báróinak, egyéb nemeseinek engedélyezett szabadságot erősen, háborítatlanul és sértetlenül fenn fogjuk tartani, s ugyanígy felséges fiunk, Lajos herceg által, valamint a főpapok, bárók és valamennyi országlakos által áthatatosan, háborítatlanul és sértetlenül be fogjuk tartatni, a szerint, amint ezt ugyanezen főpapok, bárók, s valamennyi országlakosunk, valamint azok örökösei és összes utóda a maguk részéről királyi fenségünk előtt megfogadták. Megfogadjuk továbbá, hogy ugyanezen fiunkat, miként ezt már fentebb előre bocsátottuk, sem életében, sem halála esetén nem adjuk a fent nevezett római császár, sem pedig más idegen uralkodó neveltetése, uralma, vagy kormányzása alá, hanem őt ezen Magyarországon az ország főpapjai, bárói, előljárói és nemesei kezénél hagyjuk és semmi szín alatt hatalmuk alól kivonni, vagy mások által kivonatni nem engedjük, hanem emellett biztosítjuk a főpapokat, bárókat és a többi országlakosunkat, hogy midőn a fent nevezett felséges herceg, a mi fiunk el fogja érni a felnőtt kort, ő is hasonlóképpen meg fogja tartani a nevezett szabadságjogokat, és köteles lesz királyi szavára megfogadni. Másrészről pedig, ne is adassék át neki a királyi hatalom, amíg meg nem ígéri, hogy a mondottakat meg fogja tartani. Ezek megtartására mind fiunkat, Lajos herceget, mind utódainkat és valamennyi örökösünket kötelezni fogjuk, s mindezek hitelül és tanúsítása képen függő pecsétünkkel megerősített levelünk kiadása által biztosítjuk ugyanezen valamennyi rendet és országlakost.⁶

Istvánffy a rendek e feltételéről részletesen nem szól, és csak röviden említi Ulászlónak a gyermekkorú Lajos helyett tett koronázási esküjét is. „Fia helyett, aki kisgyermek kora miatt a szavak kezdetét volt képes csak kimondani, az atyja fogadta esküvel szokás szerint, hogy az ország szabadságait megtartja, s határait nemcsak megőrzi, de azokat ki is terjeszti.”⁷ A továbbiakban a gyermekkorú király felügyeletéről ír: „Miatán Székesfehérvárott ezek megtörténtek, [Ulászló] visszatért Budára, és ott gyermekei, Lajos és Anna számára a sajátjától elkülönített udvart állított fel külön szolgálkával, akiknek előjárójuként Istvánffy István⁸,, rendelte: mégpedig úgy, hogy minden dologban, a neveltetés kérdésében is, a végső döntés Bornemisszától függjön.”⁹

A koronázási hitlevél alkotmányos szempontból az egyik legjelentősebb koronázási tényező, amely az eskü mellett a jogrend fennmaradásának fontos biztosítója volt. Ebben a király oklevél formájában, írásos ígéretet tesz azon jogokról, amelyek érvényesítését kiemelkedően fontosnak tartja. Az első ilyen oklevél

III. Béla koronázásakor, 1172-ben született, amely az esztergomi érsek koronázási jogát rögzítette, szemben a kalocsai érsekével.¹⁰ Ezt követően az 1222-es Aranybulla képezte a későbbi koronázási hitlevelek tartalmának alapját, főként azért, mert ennek záradékában a rendelkezéseit megszegő királlyal szemben a rendek és a nemzet ellenállási és ellentmondási joga – *ius resistendi et contradicendi* – is megfogalmazódott. A rendek az Aranybullában látták jogi helyzetük biztosítékát, ezért a későbbiekben méltán várták el a királyoktól e szabadságlevél megerősítését, amely a koronázási szertartás alkalmával és ahhoz köthetően történt. Így vált a koronázás egyházi szertartása egyre inkább közjogi aktussá. Ebben fokozatosan előtérbe kerültek a rendi érdekek a hatalom gyakorlása terén.¹¹ II. Ulászló a saját és fia, II. Lajos nevében kiadott hitlevelében lényegében a rendek által kiharcolt és rögzített jogokat erősíti meg. Mivel II. Lajos megkoronázásának a rendek részéről előfeltétele volt a fia nevében kiadott, és fent említett tartalmú hitlél, ezért Ulászlónak a saját és az utóbbi hitlélben foglaltaktól eltérő törekvései az ország belső egységét erőteljesen megbontották.

Ulászló végül megszegte az ország rendjeinek, fia koronázásakor tett fogadalmát és fia gyámjává Miksa császárt nevezte ki, bár nem egyedül, hanem X. Leó pápával és Ulászló testvérével, Zsigmond lengyel királlyal együtt. Istvánffy ennek előzményeként Ulászló és a magyar rendek közötti feszült viszonyról ír. Az Ulászló ellen szegülő magyar főurak közül is Szapolyai János, szepesi gróf és erdélyi vajda tűnt ki, akinek hívei közt találjuk többek között Istvánffy elmondása szerint Werbőczy Istvánt és Szobry Mihályt. Ulászló pártján csak Bornemissza János és az esztergomi érsek áll.

Istvánffy mintegy Ulászló koronázási esküjének megszegése igazolásaként a fentieket a következőképpen mutatja be: „*a szepesi gróf, egyszersmind vajda, korábban is híres és nagytekintélyű ember, egyre nagyobb hírnévre kezdett szert tenni, a magyarok pedig személyében látták biztosítva minden reményüket. Egyedül őt, aki a kemény hadakozást okosan felvállalta s a lehető legnagyobb szerencsével véghez is vitte, tekintették ősi szabadságjogaik helyreállítójának, míg a többi, idegen vérrel és küzdelemmel nyert győzelem dicséretét irigységből leszólták, azokat méltatlanul maguknak tulajdonították. A király viszont ritka módon, békés nyugalomban, hadakozásra késedelmesebben, mint ahogy azt a veszély megkívánná, palotájában mulatja az időt. Ezzel szemben a vajda a bajok elhárítására és a köz oltalmazására minden alkalommal serényen vigyáz, ezért, a köz érdekében tett korábbi és jelen jócselekedetei miatt, valamint a fejük felett fenyegető vész elhárításáért őt méltán és jog szerint a legfőbb hatalommal való felruházással tartoznak neki. Effélekét és ehhez hasonlókat adott elő a tudatlan és feslett erkölcsű köznép maguk között és nyilvánosan is, egekig magasztalva a vajda szavait és tetteit. Iránta nagymértékben elkötelezett barátai voltak többek között Werbőczy István, az ország bírāja, valamint Szobry Mihály az ország ügyeiben ítélezői tanács tagja. Mindketten pártosko-*

dók, nyelvükre, erkölcsükre és hűségükre nézve megvesztegethetők és féktelenek, akik midőn ezen zavaros új dolgokban kedvüket lelték, a többség akarátát a vajda számos erénye, nagy vagyona és bőséges adakozása felemlegetésével, amerre akarták, arra hajlíthaták, miközben a király emberei közül senki ellenállásába nem ütköztek. De a vajda is, nem nélkülözve az éles elmét, szívélyes beszédével, híveihez való nyájas közlekedéssel, tekintélyéhez és hírnevéhez méltó gazdagságával, titkos adományaival és más efféle mesterkedésekkel igyekezett segíteni a saját pártján állókat. A király oldalán Bornemissza János, élemedett korú bölcs aggasztán, [Bakócz] Tamás esztergomi érsek és még néhányan a királyi tanácsbeli rendből valók álltak, a tőlük telhető módon támogatva a királyt. De ebben az időben az esztergomi érseki méltóság nemcsak, hogy nagymértékben elvesztette tekintélyét, hanem mérhetetlen gyűlöletnek, irigységnek, sőt veszedelemnek volt kitéve, mert csaknem mindenki az esztergomi érsek, semmire tekintettel nem lévő dicsőségvágyának tulajdonította ennek az iszonyatos belháborúnak okát és kezdetét. Éppen ezért rosszindulattól és cselverésektől tartva, a katonai őrség létszámát megkétszerezve, Esztergomban maradt. Mindezekről Ulászló a legbiztosabb jelentésekből értesült, de ő ezeket, mint ahogy megannyi más dolgot is, egyszerű hallgatással elméjében semmibe vette. Történt pedig azokban a napokban, mikor is az október havára összehívott országgyűlés ideje közeledett, és az ország különféle részeiből már összesereglettek, hogy hajnalban, még szürkületkor, mikor a király éppen misén vett részt, ismeretlen emberek a király hálól helyét célba véve, két puskából ólomgolyókat lőttek ki, arra számítva, mint ahogy hihető is, hogy a király ott tartózkodik; ez a szörnyű gaztett viszont nem maradt titokban, ugyanis az ablak üvegei nagy csörömpöléssel összetörttek, és a golyók a falba fúródtak. A gaztett elkövetői, bár nagy erővel keresték őket, sohasem kerültek kézre. A gyanú a vajda embereire terelődött, ám ezt nem támasztotta alá alapos bizonyíték. Ily rettenetes gaztetten felindulva a király magához hívatja az érseket és [Bornemissza] Jánost, nekik ajánlva a maga és gyermekei épségét, és a felől tudakozódik, hogy miképpen állíthatná helyre és erősíthetné meg saját tekintélyét. Melyre ők, mint mondják, azt felelték: ők úgy látják, hogy neki szigorral s azon néhányukkal szemben, kik szabadságuktól magukat elragadtatva nagy kevélységre vetemedtek, büntetéssel és megtorlással kellene fellépnie, hacsak nem akarná azt, hogy a vajda tekintélye még nagyobbá váljék. De mivel szelíd természetű volt, s jellemével semmilyen jeles és merész tett nem fért össze, tudniillik mint aki úgy gondolja, hogy a legnagyobb büntettek elkövetéseiért is meg kell kegyelmezni; hogy röviden, amit vélnek, előadják, miszerint is neki nagyobb gondot kellene fordítania arra, hogy törekedjék a maga és gyermekei számára barátokat és rokonokat szerezni, akikben öregségére vigaszt, gyermekei számára pedig biztos oltalmat találhat, mielőbb lépjen sógorságra Miksával a köztük elkezdett kölcsönös házasságkötések által, mely ezen egy dologgal a legalkalmasabb módon gondoskod-

hatna arról, hogy hogyan térjen ki ellenfelei elől és hogyan kerekedhetne feléjük. Hogyha öccse Zsigmond, bár hozzá adták feleségül a vajda hűgát, csatlakozna tanácsosai közé, amit, úgy gondolnak, ő rendkívüli bölcsessége folytán és bátyja iránti szeretetből szívesen megtenne, akkor végül is valamennyi cselvetés távoltartására, a nyugodt élet folytatására minden egyéb dolog szabadon rendelkezésre állna.”¹² Szapolyai János a parasztfelkelés leverésével rendkívül nagy tekintélyt szerzett magának. Ulászló 1514-ben ismét súlyosan megbetegedett. Felmerült a lehetősége, hogy az ő halála esetén kormányzót kell választani, mivel fia akkor még csak nyolc éves volt. A legnagyobb esélyesnek Szapolyai Jánost tekintették. Emellett rokon kapcsolatba is került a királyi családdal azáltal, hogy Ulászló testvére Zsigmond, lengyel király feleségül vette nőtestvérét, Borbálát. Befolyását ezzel is növelve, kivívta a többi főúr irigységét, mellyel szemben ő igyekezett közeledni a középnemességhez, bár a főurak között is voltak tekintélyes támogatói. Ulászló tanácsadója Bornemissza János még 1491-ben Mátyás király ellen Miksához pártolt, de visszatérve kegyelmet nyert. Így nem meglepő, hogy Ulászlónak a Miksával való sógorságot javasolta. Bakócz Tamás, esztergomi érsek népszerűsége nagymértékben csorbult. Szapolyai János befolyásának ellensúlyozására ő is a Miksával való családi kapcsolat kiépítését javasolta Ulászlónak. Istvánffy szerint a fentiek túl nem csak a király tanácsadói készítetésével magyarázható Ulászló későbbi, hitlevelébe foglaltaktól eltérő szövetsége Miksával, hanem bemutatja a királyi tekintély mélypontra süllyedését azzal, hogy említést tesz az Ulászló elleni merényletről, és arról, hogy a tettesek ismeretlenek maradtak.¹³

A továbbiakban Istvánffy a Miksa és Ulászló gyermekei és unokái között létrejövő házassági szerződések előkészítését illetve megkötésének körülményeit mutatja be: „Miközben Ulászló ezekről nagy buzgalommal tanácskozott, alkalmas időben Budára érkezett a császár követeként Cuspinianus János, hogy örömét fejezze ki a keresztes parasztlak fölött szerzett győzelem miatt, s hogy a kölcsönös, a rokonság kötelékével megerősített frigyét, melyet ő még a megelőző időkben János, egykori váradi püspök közreműködésével kezdeményezett s az ő tanácsára kötötték meg, sikerrel kieszaközlje. A császár nevében kéri pedig, hogy legyen megjelölve az erről való tárgyalás időpontja és helyszíne, amelyre mindketten egybe gyűlnének, s megtárgyalva az ügyet, melyről annyi éven át hallgattak, véghez vigyék”... „Ezért miután [Ulászló] ugyanazokkal közölte a dolgot, s a tanácsba hívta öccsét is, Cuspinianust elbocsátja, kijelentve azt, hogy számára semmi kíváncsiabb dolog nem történhetett volna, mint az ő idejövetele és a házasságról szóló szerződés véghezvitelének megemlézése. Miksától pedig azt kívánná, s mivel ehhez felette ragaszkodnék, hogy öccse Zsigmond a tárgyalások és a megegyezés alkalmával legyen jelen, s megszüntetvén a köztük lévő kölcsönös gyűlölködést, melyet eddig az oroszok, Zsigmond ellenségének barátságáért tartott fenn, legyen kedvére a vele való megbékélés.

Hogy mikor s hol tartsák a megbeszélést, ebben a kérdésben magát teljes mértékben átengedi Miksa elhatározásának és akaratának, feltéve, hogy ebbéli döntését nem kívánja sokáig halasztatni. Cuspinianus Budán nem sokáig időzve, azokról, melyeket végbe vitt, jelentést tett Miksának, akitől a következő válasz érkezett: ő ebben az időben a vindelicusok tartományában lévő Augustában, a Római Birodalom gyűlésén foglalatostokodik, mindazonáltal Bécsbe fog jönni a negyvennapos bójtra. A továbbiakban Zsigmond felől, akiért Ulászló ily mértékben közbenjár, ne aggódalmaskodjék, ugyanis őt készséggel és jóakarattal fogja kegyeibe fogadni, s őt rendre testvéreként fogja számon tartani. Mindezeket pedig Cuspinianus, Miksa levelének átadásával együtt, jelentette Ulászlónak. Zsigmond, bátyja kérésére Litvániából – ahol éppen ekkor az oroszokkal való hadakozás végett, feleségével, Borbála királynéval, az erdélyi vajda hűgával, tartózkodott – Krakóba jött, ahová Ulászló elküldte hozzá csehországi kancelláriusát, Sterenberg Lászlót, aki arra kérte őt, hogy az említett küldetéssel szemben ne viseltesse ellenérzéssel és a szövetség megkötésénél legyen jelen. Mely felkérést ő, valószínűleg bátyja iránt érzett testvéri szeretetből, elfogadta, jóllehet tanácsosai közül sokan azt javasolták, hogy mentse ki magát, és ne higgyen Miksának, még ha meg is békélne vele, sem pedig barátsága ígéretének. Ezért Zsigmond a királyi udvari kíséretten felül, ezeröttszáz, pompásan felékesített lovassal együtt, Morvaországon keresztül március elejére a magyarországi Nagyszombat városába érkezett. Ahol őt, érkezésekor elébe menve Brandenburi György, örgróf, mindkét király nővérének Zsófiának fia és Szatmári György pécsi püspök, ugyanakkor magyarországi királyi kancellár, bátyja nevében, méltóságának kijáró tisztelettel fogadta, és onnan Pozsonyba kísérték, ahová Ulászló már gyermekeivel együtt kevéssel ezelőtt megérkezett, s fiával, az akkor éppen kilenc esztendőes Lajossal az ő köszöntésére a városon kívülre érkezett, s szorosan és szívélyesen megölelve a szálláshelyére vezette. Több napot is eltöltött már Pozsony városában az igen tekintélyes nemzetségből származó két királyi fivér, várakozva a császár érkezésére, némelykor igen nagyfontosságú dolgok felől komoly tanácskozást folytatva, némelykor pedig pihenés képen játékokkal és látványos szórakozással töltve el az időt. Eközben Lang Mátét, gurkeni püspököt és szentangyali érseket, aki a császárnál kiváltképp kegyben állt s neki minden dologban legfőbb tanácsadója volt, a császár a királyokhoz Bécsbe küldte, aki ezután Pozsonyba ment. Jelentette, hogy a császár nemsokára megérkezik és, hogy azért küldték előre, hogy a császár késedelmét kimentse; ha pedig a királyok úgy látják jónak (s hogy ezt az időt és hosszabb ideig tartó várakozásukat valamiféle foglalatossággal eltöltsék) készüljenek írások a szövetségről és a házasságkötésről, és ezeket küldjék meg elolvasásra a császárnak. Ezek megtörténte után a gurkeni érsek áprilisban visszatért Bécsbe, az írásokat pedig Rogendorff Vilmostal, aki a gyorsaságra tekintettel váltott lovakkal, négy nap alatt tette meg ezt az elég nagy utat,

Augustába küldte a császárhoz.” ... „Míg a királyok nehezen viselték az unalmas várakozást, a gurkeni a folyón lehajózva, május havában ismét Pozsonyba érkezett, s közölte, hogy ők, a császár igen fontos dologgal való elfoglaltsága miatt, egyelőre nem járulhatnak eléje, de a frigy- és házasságkötésről szóló írásokat aláírásával ellátta, s kérné őket, hogy ők maguk is aláírásukkal szentesítsék azokat és az ő késleltetett érkezését viseljék türelemmel, ő pedig azon lesz, hogy a hátralévő rövid időt kölcsönös beszélgetésükkel és társalgásukkal a lehető legkellemesebben töltsék el. Megcselekedték ezt a királyok és az érseket gazdagon megajándékozva, elbocsátották. Az érsek távozása után az egész május és június hónap a császárra való várakozással telt el sűrű levélváltások által nyújtva biztos reményt eljövetele felől, míg végül is július tizedikére megérkezett Bécsbe. A királyok nyomban úgy döntöttek, hogy három-három, a főrendekből kiválasztott követet küldenek hozzá. Ulászló Szatmári Györgyöt, pécsi püspököt, magyar és Sterenberg Lászlót, cseh kancelláriusokat, testvére Zsigmond pedig Lubranci Jánost, Poznan püspökét, Gorka Lukácsot, Lengyelország kormányzóját és Sidlovics Kristófot, kit nem sokkal ez előtt nevezett ki Lengyelország királyi kancelláriájának élére. Ők még aznap Bécsbe indultak, és a császárt György szószóló által köszöntötték és előadták, hogy a királyok örömeiket fejezik ki visszatérése alkalmából és már régóta arra várnak lankadatlanul, hogy mi a szándéka az elkövetkezőkre nézve? Nekik a császár Motta Péter – ahogy a teológiában szokás nevezni – spanyol licenciátus által kevés szóval azt válaszolta, hogy igen kedves számára a királyok ily közeli jelenléte, és ezután nemsokára követeket fog küldeni, akik világossá fogják tenni előttük az ő kívánságait és szándékait. Ezt követően harmadnapra Pozsonyba érkező követek a császár nevében azt kérték, hogy a királyok Bécsbe menjenek, és a szálláshelyek megosztásával a nagyobb kényelem kedvéért külön-külön, Ulászló Pruckba, Zsigmond pedig Hainburgba, ausztriai városokba vegyék útjukat. Ezután pedig megjelölték azt a környékbéli pontos helyet, ahol a császár irántuk való szeretete és tisztelete jeléül elébük menve fogadná őket. A követek feje a Brunswick hercegi családból származó Kristóf, brémai érsek volt, s mellette a követségben Vilmos bajoriai hercegen, a császár húgának fián kívül, volt számos más, egyéb helyről származó igen híres és nagytekintélyű férfiú. A királyok egyetértve azzal, amit a császár követői útján kért tőlük, a különböző utakon az előírt helyre korábban odaérkeztek, s nem sokat várta magára, a császár is ugyanezen helyen megjelent. Egyformán, mindhárom nemzet részéről, nagyszerűen feldíszított és felszerelt lovas és gyalogos hadakat lehetett látni a nyílt mezőn, egymás csodálatát előidézve a fegyverekkel, lovakkal és mindenféle, hadakozásra mindenben alkalmas felszereléssel, annyira, hogy akik jelen voltak saját maguk tanúsíthatták, hogy ettől szebb és látványosabb dolgot még soha sem láttak. Késedelem nélkül a császár mindenek előtt Ulászló gyermekeit, Lajost és Annát, ezután Ulászlót, majd végül Zsigmondot kiváltképpen szerete-

te jeléül rendkívül szívélyesen fogadta, és a gurkeni érsek által kérni kezdte őket, hogy tartsanak vele együtt Bécsbe. De míg Ulászló ebben a dologban, a jelen lévő saját emberei tanácsára, keményebbnek mutatkozott, mivel álnokságtól tartott, Zsigmond király minden aggodalmat könnyedén elhárított. Ő ugyanis semmiben sem ellenkezik a császárral, sőt kész oda menni, ahová a császár parancsolja, és bátyjának is azt tanácsolja, hogy ugyanezt tegye. Zsigmond ezen hajlandósága szerfelett kedves a császár előtt, olyannyira, hogy kijelentette: az ő jóakarataról soha nem fog megfélemlkezni, és úgy fog cselekedni, hogy Zsigmond sosem bánná meg töretlenül belé vetett reményét és bizodalmit. Másodnapon tehát Bécsbe érkeztek, és a császár a nagyszámú vendégseretet, a lehető legméltóbb elbánásban részesítette, július 22-én, Szent Mária Magdolna napján, a híres Szent István dómba vezette. Itt [Bakócz] Tamás, esztergomi érsek Máriát, a császár fiától, Fülöptől származó unokáját, a szokásos szertartás szerint eljegyezte Lajossal, Ulászló fiával. A császár viszont ünnepélyesen ígéretet tett arra, hogy Annát, Ulászló lányát Károlyhoz, de legalábbis Ferdinándhoz, kik mindketten az előbb említett Fülöp fiától származó unokái, feleségül adja, mindkét részről olyan törvényes egyezség mellett, hogy ha Lajos nemzetsége történetesen kihalna, Magyarország jogos örökség képen a császár azon unokájára s gyermekeire szállna, aki Annát majd feleségül veszi.”¹⁴ A nagy diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező Istvánffy a Jagelló és a Habsburg-ház közötti dinasztikus házasságkötések és az ezzel együtt járó szerződések létrehozásának körülményeit részletesen írja le. Érzékelhető a leírásból Miksa diplomáciai ügyessége, az, hogy a kérdés megoldását – közbenső taktikus lépésekkel – miként fordítja a saját célja biztos elérésének elősegítésére.

„Míg ezek történtek, Perényi Imre nádorispán, mely méltóság a legtekintélyesebb, s mint korábban már említettük, a királyéhoz legközelebb áll, szörnyű fájdalmas köszvénytől szenvedve, kénytelen volt Pozsonyban megállni. Amint értesült a császárral kötött sógorságról és arról, hogy a trónutódlás joga a császár unokáira szállt át, vagy titkos hatalomvágytól vezetve, vagy a vajda készítésére, vagy mert úgy vélte, hogy ennek így kell történnie, pedig sem lóra szállni, sem pedig gyalog járni nem volt képes, végig a város piacain és utcáin kocsi-val körülvitetvén magát, az ország lakossága és rendjei nevében, mint nádor, akinek ez tisztsége és hivatala szerint kötelessége, fennhangon hirdette, hogy a császár és a király által kezdeményezett azon szerződéseknek, melyek szerint Magyarország idegenekre szállna, ellentmond, és ezt, a különféle emberekből e látványosságra összeverődött nép előtt többször megismételte, ezek után a Dunán Budára hajózott le. Amint császár és Ulászló tudomást szerzett erről a dologról, ez nem kis felháborodást és aggodalmat keltett bennük, attól tartva, nehogy ez az idő multával nekik és unokáiknak kárukra legyen. Ezért Ulászló, a császár tanácsára és utasítására magához hívatta a nádort, és hosszas beszéddel, szemrehányással illette alkalmatlan cselekedete

miatt, hogy azokat az új és méltányos dolgokat, melyeket ő a saját maga és gyermekei tekintélyének megóvása érdekében nagy fáradsággal és komoly költségek árán tett és előrelátó megfontolással igyekezett véghezvinni, a nádor személyes hatalomvágya vakmerőségében gyalázatosaknak vélte, és komoly ürügyet szolgáltatott a pártoskodásra való felbujtásra mind a jelenre, mind a jövőre nézve valamennyi nép körében. Így tehát ő azt akarná, hogy a nádor megfontolva a dolgot, az általa kezdeményezett cselekményeket vonná vissza, és ne vonakodjék neki és övéinek a visszavonásról tüstént írásos fogadalmat tenni. De a nádor a természetétől fogva beléoltott kevélysége folytán egy hajszálnyit sem akart engedni megkezdett tervéből, és felfuvalkodott elméjével, hajthatatlanul, öfelsége királyi tekintélyétől egyáltalán nem tartva, hozzátette, hogy ő az elkövetkező országgyűléseken is kész megvédeni az ő nemes nemzetének egyetemes szabadságát, ha másképpen elejét venni ennek nem képes, nyilvánosan tett ellentmondó nyilatkozatával; s nem is vonakodna ezt megtenni, ha hazájának és országának, az iránta érzett jóindulatából, kegyes és tisztességes halállal kellene fizetnie, mivel nyilvánvaló, hogy öregsége és betegségei folytán elgyengülve, hosszú életet már nem remélhet a maga számára. Amint ezek a császár tudomására jutottak, őt sokáig nyugtalanságban tartották, azon gondolkodván, hogy miféle módokon és mesterkedésekkel lehetne a nádort megnyerni és a saját pártjára állítani; Ulászló és a császár közötti sűrű levélváltás és követküldés, valamint kölcsönös tanácskozás mellett azt határozták, hogy meg kellene kísérteni elméjét és adománnyal és ajándékokkal beleegyezését megnyerni. Miután így döntöttek, Ulászló Sáros várát, mely magas hegyen áll és a magasról a szomszédos Eperjes városára néz, ígérte neki jogos örökség képen, valamint azt, hogy a császárnál el

fogja érni (ez volt az elsődleges és fő oka ennek az adomány-ajánlatnak), hogy jóakarátának még jobban megmutakozó jeleként, tekintélyesebb címeikkel és méltóságokkal illetve őt, a jövőben szent római birodalombeli fejedelemmel és Sáros vára hercegének fogják nevezni. Mely dolgok Imre akaratát, meggondolatlan lévén, arra bírták rá, hogy kijelentette: a bécsi frigykötést és szerződést saját nevében igen, de mint nádorispán soha nem fogja aláírni. De a fejedelmek úgy vélték, ha a megígértkeket neki megadnák, abból az következne, hogy a nádor a dokumentum aláírása tekintetében hatalmukban lenne, és akkor Sáros várát neki adományoznák. Amíg viszont a hivatalos írások és dokumentumok a császári hivatal által elkészültek és hozzá megküldték volna (melyekről eléggé ismert volt, hogy azok pedig elkészültek, időközbeni halála miatt viszont hozzá még sem küldték meg) súlyos betegségbe esett és nem sokkal ezután Budán meghalt.¹⁵

Istvánffy szemléletén az uralkodóházhoz való viszonya és rangos udvari tisztségeiből fakadó szerepének hatásai érzékelhetők. Bár az uralkodóházak közötti megállapodást, és az azt ellenzőket előnytelen színben tünteti fel, részletesen ír azokról a körülményekről, amelyek azt mutatják, hogy az ország feletti hatalom megszerzése érdekében milyen célratörő lépések történtek. Perényi Imre nádor fontosabbnak tartotta a hitlevélben foglaltak betartását a dinasztikus kapcsolatok építésénél. A nádor nyílt ellenállása előzménye annak, hogy II. Ulászló 1516 évi halála után, 1517 tavaszán megtartott országgyűlésen az egyebegyűlteket vitatják II. Lajos gyámjainak, Miksa császárnak és Zsigmond lengyel királynak beleszólási jogát az ország ügyeibe. Mátyás halálát követően az ország életében a dinasztikus törekvések nagyobb hangsúlyt kaptak, mint az erősödő török veszedelemmel szembeni nemzeti ellenállás.

Jegyzetek

- ¹ A szövegben lévő idézeteket, latin nyelvű forrásokból, a szerző fordította.
- ² Gunst Péter: A magyar történetírás története. (Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000. 112-113. p.)
- ³ Petrasovszky Anna: Adalékok a királyi jogállás történetéhez 1490 és 1516 között. (Istvánffy Miklós: De rebus Ungaricis című műve alapján). Sectio Juridica et Politica. Tomus XX/1. (2002. 119-125. p. Miskolc University Press.)
- ⁴ Ladányi Gedeon: A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békekötésig. I. kötet. (Kiadja: ifj. Csáthy Károly Debrecen, 1871. 383. p.)
- ⁵ 1485. évi 2. törvénycikk: "Másodszor: ha valamely király kiskorú örökösét hagyja maga után, nádor tiszténél fogva, mint az ő gyámja tartozik és köteles ötlet apai országaiban és uradalmaiban megtartani és hűségesen megvédelmezni. I. § Amely nádornak időközben, míg az örökös felserdült korát eléri, ennek összes alattvalói és országlakosai éppen úgy tartoznak engedelmeskedni s magukat minden dologban alárendeli, mint valódi uruknak és királyuknak." Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár 1000-1526. évi törvénycikkek (Budapest, Franklin-Társulat, 1899. 399. p.)
- ⁶ „Nos Wladislaus, Dei gratia Rex Hungariae, et Bohemiae etc. Memoriae commendamus, temore praesentium significantes, quibus expedit universis: quod cum nos saepenumero animo revolvissemus, quot, et quanta bella, discordiae, et perniciosae dissensiones, post mortem, et obitum Serenissimorum Regnum

Hungariae Praedecessorum nostrorum divae memoriae ob defectum, et crentiam Regiae Masculinae Sobolis, ..." Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. (Editio Martinus Georgius Kovachich Senquiciensis. Budae, Typis Regiae Universitatis, 1790.)

- ⁷ „Pro filio, qui per aeternum nondum prima verborum initia balbutire poterat, pater iusiurandum de more praesistitit, servandis regni immunitatibus, et finibus non solum regundis, sed etiam ampliandis." Nicolai Istvanfi Pannonii: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. (Nunc primum in lucem editio Coloniae Agrippinae. Sumptibus Antonii Hierati Anno M.DC.XXII. Liber VI. 58. p.) (Továbbiakban: Nicolai Istvanfi)
- ⁸ Istvánffy István a szerző nagyapja, 1474-ben harcolt a lengyelek ellen Boroszlónál, 1494-ben az erdélyi sóaknák gondviselője, 1505-ben Baranya vármegye köve a rákosi országgyűlésen. 1508-ban Ulászló őt nevezte gyermekei Lajos és Anna nevelőjéül. Ld. Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Ötödik kötet. (Pest, 1859. Kiadja Ráth Mór. 258. p.)
- ⁹ „Absolutis Albae rebus Budam reversus est, atque ibi liberis suis Ludovico et Annae aulam separatam a sua, et peculiares ministros instituit; quorum praefectum Stephanum Istvanffium /.../ constituit; ita tamen ut summa rerum omnium et educationis penes unum Bornemissam, /.../ relinqueretur;" Nicolai Istvanfi: Liber IV. (58. p.)

¹⁰ Bartonick Emma: A magyar királykoronázások története. (Budapest, 1987. A Magyar Történelmi Társulat kiadása 54-57. p.)

¹¹ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (Budapest, 2000. Osiris Kiadó. 30-31. p.)

¹² „Scepusiensis comes, idemque vaivoda, magnus et clarus antea, maior et clarior haberi coepit: spesque omnes Pannoniorum in eo sitae esse videbantur, hunc solum asperrimo bello prudenter suscepto, et felicissime confecto pristinam libertatem eis restituisse praedicabant, ...” Nicolai Isthvanfi: Liber VI. (76-77. p.)

¹³ Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. (Gondolat Kiadó. 1981. 151-156. p.)

¹⁴ „Dum de his Uladislaus anxio animo consultat, oportune Budam

venit missus a Caesare Iohannes Cuspinianus, tum victoriam de crucigeris agrestibus partam gratulaturus, tum ut de mutuis foederibus, propinquitatis vinculo confirmandis, coepta iam pridem superioribus annis per Iohannem olim episcopum Varadiensem consilia atque pacta bono fine terminaret. ...” Nicolai Isthvanfi Liber VI. (77-79. p.)

¹⁵ „Quae dum agerentur, Emericus Perenius Palatinus, quam dignitatem supremam esse regiaeque proximam supra dictum est, saevissimis articulorum doloribus vexatus, Posonii subsistere erat coactus....” Nicolai Isthvanfi Liber VI. (79-80. p.)

Babják Ildikó:

Az adásvétel néhány sajátos esete a vizigótok jogában

A VIZIGÓT JOGFORRÁSOKRÓL

A szakirodalom Leges Visigotorumként jelöli összefoglalóan mindazokat a jogforrásokat, amelyek a nyugati gót jog különböző formában megjelent feljegyzéseit tartalmazzák. A legrégebbi ránk hagyott nyugati gót jogi szöveg az ún. Codex Euricianus,¹ amelyet a ZEUMER által megalapozott uralkodó nézet Eurik királynak (466–484) tulajdonít. Ez valamikor 469 és 476 között keletkezett, és egy VI. századi párizsi palimpsestben töredékesen maradt csak fenn: a szövegrészlet a 276. fejezettel kezdődik és a 336. fejezettel végződik.² Jelen munka szempontjából a „De commendatis vel commodatis” cím alatti 278–285. fragmentumok és a „De venditionibus” cím alatti 286–304. fragmentumok kerülnek figyelmünk középpontjába, amelyek szerencsés módon – bár töredékesen – fennmaradtak.

A vizigótok között élő római eredetű lakosság jogainak kodifikálására 506-ban került sor, amelyet szokás ugyan Lex Romana Visigothorumként emlegetni,³ de leginkább a szankcionáló II. Alarich királyról (487–507) Breviarium Alarici vagy Breviarium Alaricianum név alatt ismert. Ez az első nagyobb római jogi összefoglaló jellegű joggyűjtemény, és nem pusztán azért jelentős, mert még a jusziniánuszi kodifikációt is megelőzte, de több későrómai császári rendeletet továbbított az utókoroknak.⁴

Leovigild vizigót király (568–586) is bocsátott ki jogi rendelkezéseket, – ezt Sevillai Isidor tanúsítja – de ezek nem maradtak ránk.⁵ Az a tény is valószínűsíthető Leovigild szabályalkotását, hogy egyik utódja, Rekisvinth király (653–672) 654-ben kiadott két olyan jogi összefoglalást tartalmazó kéziratot, amelyben 319 rendelkezést „antiquaként,” régiként jelöl meg, és eredetüket Leovigildre vezeti vissza. A gótok és a rómaiak jogának kettősségét tehát Rekisvinth számolta fel azzal,

hogy a 654-es toledói zsinaton egységes törvénykönyvet bocsátott ki, amely már a királyság összes lakosára érvényes volt, származástól függetlenül.⁶ Rekisvinth ezzel hatályon kívül helyezte II. Alarik törvénykönyvét és a jog személyszerűségének (ius personale) elve „egy csapásra” területi elvvé alakult át a Vizigót Birodalomban.⁷ A két kéziratban fennmaradt összefoglalás egyébként két név alatt „fut” a szakirodalomban,⁸ van ahol Lex Visigothorumként,⁹ van ahol Lex Visigothorum Reccesvindianaként,¹⁰ legtöbb esetben pedig Liber iudiciorumként, azaz Határozatok könyveként bukkann fel. (Cikkem során magam ez utóbbi megjelölést alkalmazom.) A mű régebbi és újabb királyi törvények csoportjaira tagolódik, ezek közül a régebbiek köre – „Antiquae” (Antiquae emendatae) megjelöléssel¹¹ – Leovigild király törvényeivel zárul. Leovigild szabályalkotását látszik az is megerősíteni, hogy az „antiqua” fejezetek mellett a Liber iudiciorumban csak azon vizigót uralkodóktól maradtak meg rendelkezések, akik Leovigild után éltek. Az viszont nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy az „antiqua” szabályok tényleg régebbi eredetűek-e, vagy Leovigild utódai esetleg változtattak, csiszoltak rajtuk valamennyit az évtizedek során.

Ervig (680–687) uralkodása idején 681-ben ismét kiadták Rekisvinth király jogi feljegyzéseinek újraszerkesztett változatát, az ún. Lex Visigothorum renovatam,¹² amely két kézirat formájában maradt fenn. Ezek után a Lex Visigothorum vulgata, egy olyan több mint húsz kéziratban összefoglalt egyszerűbb, világosabb fogalomrendszerű „vulgátagyűjtemény”¹³ következik, amelynek nem ismerjük pontosan a keletkezési idejét, de már tartalmazza az Egica király (687–702) által a korábbi szabályokhoz írt novellákat is.

A korai vizigót jogkönyvek közül a Codex Euricianus kifejezetten a vizigót lakosságra vonatkozott, tehát a jog személyszerűségének elvét követi, a „fiatalabbak,” mint Rekisvinth jogkönyve már a területi hatályú, a keresztény gondolkodásmód mind több jelét hordozza magán, és a római jog határozott befolyása érezhető rajta.

Annak érdekében, hogy az árucserre területén felmerült problémákról többet tudjunk meg, a nyugati gót jogforrások közül elsősorban a Liber iudiciorumot kell megvizsgálni, amelyet – ahogyan azt korábban említettem – a VII. század folyamán a vizigót királyok többször újraszerkesztettek és továbbfejlesztettek.¹⁴

Más koraközépkori szokásjogi gyűjteménnyel összehasonlítva, a vizigótok joga szokatlan gazdagságot mutat, adásvétellel kapcsolatos szabályozási igényük mindenképp ennek benyomását kelti. A Liber iudiciorum V. könyve a „De transactionibus” (Az ügyletekről) nevet viseli. Ezen könyvön belül a 4. cím („De conmutationibus et venditionibus”) alatt 22 szabály található,¹⁵ amelyek közül az első a cserének ugyanolyan érvényeséget és hatályt biztosít, mint az adásvételnek, amellyel ezen ügyletek egyenrangúságát kívánták kifejezésre juttatni.¹⁶ A 4. cím ezt követő rendelkezései az adásvételi szerződés megkötésével és azon vételár-megfizetési kérdésekkel foglalkoznak, amelyekről a szabályalkotók úgy gondolták, hogy rögtön a szabályozás elején tisztázni kell.

A Liber iudiciorum V. könyvének 4. címe a cseréről és az adásvételről logikusan felépített konstrukció. A szabályozás a szerződéskötéssel kezdődik, majd a pretium megfizetésének kérdése felé fordul. E körben azon rendelkezések („erae”) következnek, amelyek megmutatják, milyen hatással volt a vételár megfizetése a szerződés létrejöttére. A következőkben a vétel tárgyára vonatkozó rendelkezések, majd – mint speciális áru – a szolgálk adásvételére irányadó szabályok sorakoznak, ahol egyedi eseteket emelnek ki a szolga-kereskedelem kapcsán.

Ezen vizigót jogkönyvet más germán népek szokásjogi gyűjteményeivel összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a vizigótok szabályozási igényéhez fogható máshol nem lehet találni. Mind a szabályok számát, mind pedig a rendszerezésre irányuló igyekezetet tekintve a Liber iudiciorum kiemelkedik a germán jogforrások közül.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden, az adásvétellel kapcsolatos kérdés a fent nevezett cím alatt került volna tárgyalásra. Azt sem jelenti, hogy az adásvételre vonatkozó kérdések a Liber iudiciorumban a maguk teljességében összefoglalást nyertek volna. Érthető tehát, hogy a tolvajtól való tudatos vagy nem tudatos vásárlás szabályai a „De furtibus et furtis” cím alatt kaptak helyet.¹⁷

A Liber iudiciorum tehát, még ha nem is átfogó jellegű, de tervekkel telinek és – más jogforrásokkal összehasonlítva – gazdagnak tűnik, vagyis így tünteti fel magát. Ezzel azonban még semmit sem mondtunk arról, hogy a benne megjelenő szabályok az árucseré rugalmassága tekintetében megfelelték-e egy fejlettebb kereskedelmi igény szükségleteinek.

A „RÉSZLETRE VÉTEL” LEHETŐSÉGEI

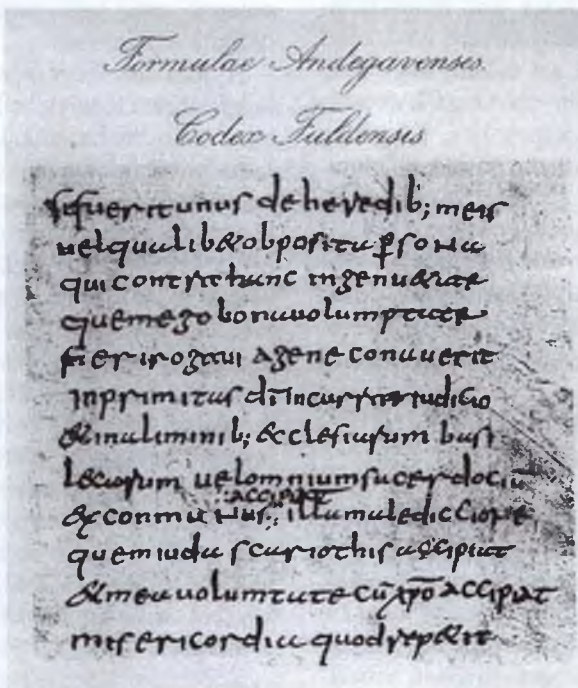
Tekintettel arra, hogy jelen munka során kizárólag az adásvételi szabályokat veszem nagyító alá, ezeken keresztül kívánom megvizsgálni azt, milyen mértékben nyitották meg a vizigótok annak lehetőségét, hogy a szerződő felek túllépjenek a készpénzes adásvétel keretein, tehát elválasszák egymástól a szerződéskötés és a szolgáltatások teljesítésének mozzanatát.

Kiindulópontként térjünk vissza időben az V. századi Codex Euricianushoz, melynek 286. szakasza szinte változatlan szöveggel a Liber iudiciorum V, 4.3. szakaszában ismét felbukkan.¹⁸ Ezek szerint egy írásba foglalt adásvételi szerződés teljes erővel bír. Egy másik szakasz azt mondja ki, hogy a szerződésben fel kell tüntetni a szerződéskötés napját és évét.¹⁹ Ugyanez érvényesül, ha – bár nem foglalták írásba a szerződést – a vételár átadását tanúkkal bizonyítani lehet. Ha ezt szorosan értelmezzük, kétségeink merülhetnek fel afelől, vajon a szerződés írásba foglalása

esetén is szükséges volt-e a vételár átadása. Ha megnézzük azon alábbi szabályokat, amelyek a szolgáltatás nem teljes mértékű teljesítése esetére is kimondják a szerződés érvényes létrejöttét, akkor lehetségesnek tűnik az, hogy az adásvételi szerződés lényegi elemének a vételár megfizetését, nem pedig a megvett dolog hiánytalan átadását tekintették. A szerződést létrehozó mozzanatot pedig okirattal vagy tanúkkal lehetett később bizonyítani.

Ahogy már korábban utaltam rá, a teljes vételár megfizetésével megvalósuló szerződéskötés mellett fennállt annak a lehetősége, hogy „pars pretii data est et pars promissa,”²⁰ azaz a vételárnak csak egy részét adják át, másik részének átadását pedig „csak” megígérik. E konstrukció előnye, hogy nem hiúsult meg a szerződés pusztán amiatt, hogy a vevő nem tudta a szerződéskötéskor rögtön megfizetni a teljes vételárat.

Ha a kitűzött időpontban sem egészítik ki a hiányzó résszel a vételárat, akkor kamatot kell fizetni, vagy – a felek megállapodása alapján – vissza kell adni a vétel tárgyát. Természetesen az eladó fizetési haladékat is adhatott a vevőnek a vételár kiegészítésére. Mivel mindezekről nem áll rendelkezésünkre több információ, továbbra is kérdéses, hogy az adásvételi szerződés azon módjának esetén, amikor a vételárnak csak egy részét fizeti ki a vevő a vétel tárgyának átvétele mellett, a vételárrész megfizetése, vagy pedig a dolog átadása hozza létre a kötelmet a szerződő felek között. Ez utóbbi

eset mindenképp az ügylet „elnehezédéséhez” vezetett volna.

Összehasonlítva a többi koraközépkori szokásjogi gyűjteménnyel, a vizigótok ezen szabálya kiemelkedik közülük, hiszen náluk az adásvételi szerződés esetén a részletfizetés lehetővé válik. Bár Lex Baiuvariorum számos javaslatot köszönhet a nyugati gót jognak, a részletfizetéssel kapcsolatos szabályoknak nem találjuk nyomát benne, annak ellenére, hogy már rendelkezésükre álltak a részletfizetés engedélyezésére vonatkozó nyugati gót minták. Ez a tény is azt erősíti, hogy még mindig megfektetlen a bajor törvényszerkesztők és a vizigót jogi minták, előzmények kapcsolata. Látszólag ugyanis a részletfizetéssel kapcsolatos minták alkalmasságuk lett volna a „receptiúra”, a bajor törvényszerkesztők mégis felülbírálták a vizigót „ötleteket.” Sokkal kisebb érdeklődésre adtak tehát okot ezen vizigót szabályok, mint ahogyan ezt joggal feltételeznénk. Másrészt viszont a bajor érdeklődés hiányából a vizigót előzmények minőségi hiányosságaira is következtethetünk.

AZ ARRHÁVAL KÍSERT ADÁSVÉTEL

Az ügyletkötésre, az ügylet lebonyolítására, különösen pedig a szolgáltatások kicserélésének a szerződéskötéstől való elválasztására az *arrha*, mint foglaló, döntő kihatással volt.²¹ Itt annak lehetőségéről van szó, hogy az *arrha*, tehát egy szimbolikus tárgy vagy pénzösszeg átadásával és átvételével egy jövőben teljesítendő kötelezettséget lehetett megalapítani.

A Lex Baiuvariorumon kívül a korabeli gyűjtemények közül egyedül a Codex Euricianus és a Liber iudiciorum tartalmaz arrhával kapcsolatos szabályokat.

Schwind olvasatában a Lex Baiuvariorum XVI, 10.²²

XVI, 10. Qui arras dederit pro quacumque re, pretium cogatur implere, quod placuit emptori. Et si non occurrerit ad diem constitutum vel antea non rogaverit placitum ampliore, si hoc neglexerit facere, tunc perdat arras et pretium quod debuit, impleat.

Zeumer olvasata szerint a Codex Euricianus 297:²³

CCLXLVI]. Qui arras pro quacumque acceperit re, [prae]tium cogatur implere, quod placuit. [Empt]or vero, si non occurrerit ad diem constitutu], arras tantummodo recipiat, quas [dedi]t, et res definita non valeat.

Az Eurik-féle szöveg megértéséhez a Lex Baiuvariorum *arrha*-szabályait kell felidézni, amelyek nyugati gót előzményekre vezethetők vissza. A bajoroknál aki *arrhát* ad bármilyen dologra vonatkozóan, annak ki kell fizetnie azt az árat, amelyben megegyeztek. Ha a vevő nem bukkan fel a kijelölt napon és haladékat sem kér, elveszti az *arrhát* és a vételárat is meg kell fizetnie.

Hogy a kép teljes legyen, vonjuk be az Eurik-szöveg Liber iudiciorum V,4,4-ben található, az Antiqua emendatával jelölt, tehát javított, továbbfejlesztett változatát:

Zeumer olvasatában a Liber iudiciorum V,4,4:²⁴

„Si arris datis pretium non fuerit inpletum.

Qui arras pro quacumque re acceperit, id cogatur implere, quod placuit. Emtor vero, si per egritudinem aut gravem necessitatem, que vitari non potuerunt, ad constitutum non occurrerit diem, quem voluerit pro se dirigat, qui pretium tempore definito perconpleat. Quod si constituto die nec ipsa successerit nec pro se dirigere voluerit, arras tantummodo recipiat, quas dedit, et res definita non valeat.”

A jócskán kiegészített szövegből világossá válik, hogy sürgető lehetett az Eurik-féle szöveg újraserkesztése. A Codex Euricianusban található *arrhával* kapcsolatos szabályok ugyanis bizonytalan alapokon nyugszanak. Mindenképp kellett tehát néhány megjegyzést fűzni az *arrha* funkcióihoz, és ezt azért tették, mert a korábbi szövegváltozatnál alapvető problémák adódtak, és ezeket valószínűleg nem lehetett „pusztán” egy újraserkesztéssel orvosolni. A kiegészítések közül most a gazdasági életet érdemben befolyásoló szabályokat kell kiemelni. E körben voltaképpen azon kell elgondolkodnunk, hogy mennyiben fogadhatók el az *arrha* újonnan felvetett lehetséges funkciói. Ekkor azonban az a kérdés is felmerül, hogy a már rendelkezésre álló korábbi minták megfelelő jártasságot biztosítottak-e a törvényszöveg újraserkesztőinek az *arrha* korábbi jogi alakzatainak megítélésében. Megfelelő tájékoztatást adtak-e a korábbi *arrha*-értelmezések, vagy az utódok elveszték az átláthatatlan törvényszövegben?

Éppen ezért az a megoldás, hogy pusztán azzal a céllal adjanak át valamilyen tárgyat, hogy ekképp jelezzék a szerződéskötés megtörténtét, kevésbé lehetett ismert. Az tűnik inkább valószínűnek, hogy annak biztosítékként alkalmazták az *arrha*-adást, hogy a szerződéses kötelezettséget a fél teljesítse. De ha már mindenképp be akarjuk vonni a szerződéskötésbe a szimbolikus dologátadást, az *arrha* ezen funkcióját csak a tárgy elfogadójának oldalán képzelhetjük el. A tárgy adójának oldalán mindenképpen az a funkciója, hogy az *arrha* elfogadóját biztosítja arról, hogy a szerződésben vállalt kötelezettséget teljesíteni fogja. Ez azonban át is vezet bennünket ahhoz a kérdéshez, vajon mennyire lehet tipikusnak tekinteni a korabeli adásvételi ügyleteknél a szolgáltatások kölcsönösségét.

PRINGSHEIM²⁵ és LEVY²⁶ – ezen szempontból vizsgálva – szankciórendszerként értelmezi a ZEUMER-féle szöveget: ha az eladó nem teljesít, azaz nem adja át a vétel tárgyat, a vételárnak megfelelő összegű büntetést köteles fizetni a vevőnek. Az a vevő, aki nem jelenik meg idejében, csak később, „pusztán” az általa korábban átadott *arrhát* kapja vissza, a büntetés átvételére már nem jogosult. E szerzők a szabályozást semmiképpen sem tekintik „kiegyensúlyozottnak,” továbbá az Eurik-féle szöveg szankciórendszerre történő redukálása mellett a „praetium implere” kifejezést „vételár nagyságú büntetesként” értelmezik.

A ZEUMER-féle szöveg magyarázatát – eltekintve a különböző „színezékektől” – VON GIERKE az alábbiak szerint foglalta össze:²⁷ az eladó az *arrha* elfogadásával

kötelezi magát arra, hogy az eladott dolgot szolgáltatni fogja. Az arrha adója semmire sem kötelezett, sőt akkor is visszakapja az arrhát, ha a kitűzött időpontban nem fizeti ki a vételárat és nem viszi el az árut az eladótól. Ha eltekintünk attól a bizonytalanságtól, hogy a praetium tulajdonképpen nem csak a vételárat, hanem valószínűleg a vétel tárgyát is jelenthette,²⁸ akkor a szabályozás gazdasági célja tisztázatlan marad. Mindez az üzleti gyakorlatban nehézségeket okozhatott. Miért is kötne valaki olyan feltételekkel adásvételi szerződést, amelyek alapján az arrha átadója akkor is visszakapja az átadott biztosítékot, ha nem fizeti ki a vételárat és nem viszi el az adásvétel tárgyát? Természetesen ilyen körülmények között az eladók nem szívesen vállaltak azonnal kötelezettséget arra, hogy a vétel tárgyát szolgáltatni fogják a vevő részére. A vizigót törvényserkesztők előtt is nyilvánvaló volt az eladó és vevő egyenlőtlen helyzete, melyen „javítgatással” igyekeztek segíteni, és jelen szöveghelyet „arras non recipiat”-ra változtatták.²⁹ További megoldásként bukkant fel a gyakorlatban, hogy esküvel (Treugelöbnis) vagy fogadási összeg letételével (Wette) „polcolták alá” az adásvételi ügyleteket, amelyek az eladó felelősségét erősítették meg.³⁰

A „res definita non valeat” befejezés szintén figyelemre méltó. Bár korábban emptorról és praetiumról volt szó, és az arrhát „pro quacumque re”-ért adták, és mindezzel azt a cél kívánták elérni a felek, hogy egy adásvételt tető alá hozzanak, az ezt megelőző – a vételár megfizetésére vonatkozó, – rendelkezés akkor is „venditio facta”-t mond ki, ha a vevő még nem egyenlített ki teljes mértékben a vételárat.³¹ Ha viszont az arrha-szabályok között a felek megállapodása csak a „res definita”-ként jelenik meg, ez sajátos ügyletbonyolításnak tűnik.³² Így az arrhát nem az adásvételi ügylet megkötésének jeleként tüntetik fel, hanem azt megelőzően, az adásvétel lebonyolítását célzó megállapodás létrehozása érdekében adták, tehát nem valószínű, hogy az arrha az adásvétel tipikus szerződési eleme lett volna. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy egy összetett megállapodást, a szolgáltatás módját és idejét (quod placuit) szimbolizálta. Ha ekképp kezelték az arrhát, – különösen, ha nem fűztek hozzá olyan biztosítéki funkciót, mintha a zálog egy fajtájának tekintették volna, – akkor az arrha visszaadásának mozzanatát a megállapodás felbontásának jeleként értelmezhetjük.

Mindezek után a szöveghely értelmezésének megoldását onnan kell indítani, hogy a Codex Euricianus 297. cikkelyének első mondatában az eladót akképp emlegetik, mint aki megkapja az arrhát és ezzel szolgáltatásra lett kötelezve. Ha abból indulunk ki, hogy egyik szolgáltatást sem teljesítették a felek, nyitva marad az a kérdés is, hogy vajon a vevőnél, vagy az eladónál vagy esetleg mindkettőjükénél fennáll-e a szolgáltatások azonnali kicserélését megghiúsító külső tényező? Röviden: ki akadályozza az ügylet gyors lebonyolítását? Az esetek többségében valószínűleg az egyik fél szolgáltatása teljesítést nyer.

Az arrhából magából viszont nem látható, milyen tartalmú megállapodást kötöttek a felek, és az milyen gaz-

dasági célt szolgált. Lehetséges, hogy a felek célja az arrhával az volt, hogy meggátolja az eladót egy időközbeni újabb elidegenítésben,³³ de az sem zárható ki, hogy az eladó előzetesen kívánja meghatározni a vételárat és esetleg az egyéb ügyleti feltételeket. Ha tehát az eladó előre tesz erőfeszítéseket a szolgáltatás teljesítése érdekében, pl. beszerzi az árut, akkor érthető, hogy arrha alkalmazásával akarja biztosítani azt, hogy a vevő majd kifizeti és el is viszi az árut.

Ezen példák az arrha-adásban megnyilvánuló kölcsönös kötelezettségvállaláson alapulnak. Mégis érdemes elgondolkodni azon, vajon miért nem akarthatta az eladó a szerződéskötés és a vételár kifizetése közötti időszakban – esetleg jobb áron – eladni áruját, miért érte meg neki a kötött áron való eladás, és miért érte meg neki erőfeszítéseket tenni az árubeszerzés érdekében, ha a vevőnek mindvégig a kezében maradt azon jog, hogy eldöntse, kifizeti-e a vételárat és elviszi az árut, vagy nem tart igényt a dologra, és később, még az arrhát is visszakapja? A vizsgált szöveghely második mondatának „javítatlanul” ránk maradt szövege azt kínálja fel lehetőségként, hogy a „si non occurrerit ad diem constitutum” mondatrészt az eladóval hozzuk kapcsolatba. Így arra a megállapításra juthatunk, hogy ha az eladó nem kerül elő a meghatározott időpontban, a vevő visszakapja az arrhát és a megállapodás érvényét veszti. Ezen változtatás ránézésre semmilyen előnyt nem mutat, úgy tűnik inkább, az eladónak biztosítja a döntési jogot arról, hogy teljesít-e a vevő felé, vagy sem. Hogy miért éri meg a vevőnek kötelezettként ilyen megállapodást kötnie? Erre egy lehetséges válasz adódik. Ha feltételezzük, hogy az eladónak először be kell szereznie az árut, akkor érthető azon érdeke, hogy tőle a vevő el is vigye azt és ki is fizesse. Ezáltal az arrha átadását úgy értelmezhetjük, mint a vevőnek az áru kifizetésére és átvételére vonatkozó kötelezettségvállalását.³⁴ Másrészt viszont bizonytalanság övezte az ügyletet a tekintetben, hogy a kért árut be tudja-e szerezni az eladó. Ennek kockázatát a vevő nem vállalhatta fel. Ha az eladó nem tudott a megállapodásnak megfelelően teljesíteni, ez azt jelentette a vevőnek: „arras tantummodo recipiat”, tehát csak az arrhát kapja vissza, és ezzel a megállapodás érvényét veszti. A vevő védelmét a szerencsésen megszerzett áru eladó általi további elidegenítése ellen csak úgy lehetett biztosítani, hogy az arrhát az áru beszerzésére kellett hogy fordítsa az eladó, és éppen emiatt az arrhát később már nem tudta visszaadni a vevőnek. A kisebb ügyfélkörrel rendelkező kereskedők körében bizonyára nem volt szokatlan ez a szituáció.

A felvázolt szövegmagyarázat lehet, hogy a Codex Euricianusban található arrha-szabály megértéséhez segítségül szolgálhat, azonban számos hiányosságot mutat, mivel a Liber iudiciorum ide vonatkozó szabályait nem lehet ugyanígy értelmezni, eszerint ugyanis a vevő még akkor is visszakapja az arrhát, ha nem bukkan fel a kitűzött időpontban.

A nyugati gótok minden bizonnyal ismerték és el is fogadták annak lehetőségét, hogy az eladó és a vevő abban állapodjanak meg, hogy egy későbbi időpontban

egymás között adásvételi ügyletet fognak lebonyolítani. E körben nem csak az olyan készpénzes adásvétel jöhetett szóba, amelyet a vételár halasztott kifizetésével valószínűsíthettek meg, hanem sokkal inkább az a lehetőség is, hogy arrha adásával tető alá hozhatnak egy olyan megállapodást is, amelynél még egyik fél sem teljesíti a maga szolgáltatását, vagy azt csak részben tudta teljesíteni.

Figyelemmel arra, hogy a vonatkozó törvényszövegek meglehetősen áttekinthetetlenek, arra a következtetésre jutunk, hogy az üzleti gyakorlat volt, ami a felek segítségére siethetett az eljárás lebonyolításában és annak megítélésében, milyen előnyöket és milyen kockázatokat hordozott az adásvételi ügyletek említett módon történő létrehozatala. A Codex Euricianus és a Liber iudiciorum e tekintetben nem nyújt elegendő információt.

Az arrha-fogalomnak a Liber iudiciorumban megtalálható kiterjesztése, amely lehetővé tette a vevőnek, hogy a fizetési határidő eltelte után egy harmadik személy útján kifizesse a vételárat, azt jelenti, hogy a mindennapi gyakorlatban továbbra is fennmaradt az arrha-adás szokása. Mindazonáltal így sem lett sokkal átláthatóbb az arrhával kapcsolatos vizigót jogi szabályozás. Azon sem kell csodálkoznunk, hogy a vizigót formuláskönyvekben sincs nyoma az arrhával kísért adásvételi ügyleteknek. Ha ugyanis az arrhát egy megállapodás létrehozatalának jeleként kezeljük, akkor tulajdonképpen olyan funkciót tölt be, mint egy okirat, és ekkor már nem is szükséges az ügyletről okiratot készíteni, ezzel tehát meg is magyaráztuk, miért nem lehet olyan okirati mintákra lelni a koraközépkori formulagyűjteményekben, amelyek egy arrha-adással kísért adásvételi ügyletről tudósítanak.

ÖSSZEZÉS

Tekintettel arra, hogy a koraközépkori szokásjogi gyűjtemények közül a vizigótoké az, amelyik a legnagyobb terjedelemben dolgozta fel a római jogot, és magánjogi sza-

bályaira nézve ez a legátfogóbb joganyag, szokatlannak tűnhet az a fajta „kuszaság”, amelyet a részletre vétellel és az arrhával kapcsolatos rendelkezések mutatnak.

Jelen munkában fejtegetett megállapítások nem a kereskedelmi ügyletek területén megjelenő korai vizigót jogi gondolkodásmód eredetére és gyakorlatiasságára irányuló kutatást vállalták, pusztán arra igyekeztek rávilágítani, milyen mértékben képesek a korabeli jogi feljegyzések információkat továbbítani a szabályok alapján szolgáló mindennapi jogi problémákról. Ez magyarázza azt az összehasonlító jellegű módszert, amely ugyanazon nép arrha-szabályainak különböző korú jogforrásokban felbukkanó szövegeinek értelmezéséhez szolgált segítségül. Az összehasonlítást nagymértékben elősegítette a szövegek szabályozási tárgyak szerinti rendszerezettsége, és a nagyrészt világos kifejezőmód, még akkor is, ha maguk a rendelkezések meglehetősen „összevisszaságot” mutatnak.

Megfigyelhető azonban a törvényszövegek szerkesztőinek absztrakcióra és arra való törekvése, hogy az adott jogintézmény tekintetében egy átfogó szabályozást adjanak közre. A szövegek ezáltal elért közvetlen hozzáférhetősége a Lex Baiuvariorum tekintetében mutatkozik meg leginkább, a bajor törvényben számos olyan rendelkezés felbukkan, – bár nem tudjuk, hogy a vizigót jogforrások közül melyek szövegét használták fel – amelyet kétséget kizáróan a nyugati gót minták alapján recipiáltak, és ez a korabeli germán eredetű népjogok közötti „átjárhatóságra” világít rá. A vizigót jogot LEVY egyenesen azon „főcsatornának” nevezi, amelyen a burgundok, frankok, bajorok és longobárdok közvetlenül át tudták venni a római jogi gondolkodásmódot.³⁵ Bár arról nincs tudomásunk, hogy a bajor szokásjogi gyűjtemény szerkesztői a többi korabeli rendelkezésükre álló szövegek közül válogatva állították-e össze a maguk joganyagát, mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy – mai ismereteink szerint – a vizigót szövegekben a legjobb mintát sikerült megtalálniuk.

Jegyzetek

¹ Hermann Nehlsen: Codex Euricianus, (in: Johannes Hoops: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 5, Berlin–New York 1973. p. 42–47.) uő: Alarich II. als Gesetzgeber – Zur Geschichte der Lex Visigothorum, (in: Studien zu den germanischen Volksrechten. Gedächtnisschrift für W. Ebel, Frankfurt a. M. 1982. pp. 143–203.)

² Gerhard Köbler: Szójegyzék a Leges Visigothorumhoz, Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft Verlag, (Gießen–Lahn 1981). Az Előszó és az elektronikus index fellelhető: www.koeblergerhard.de/elektronischeindizes/El-LexVisigothorum.pdf

³ Harald Siems: Lex Romana Visigothorum (in: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte 2. – a továbbiakban HRG – szerk. von Adalbert Erler–Ekkehard Kaufmann, Berlin 1978. Sp. 1940–1949.)

⁴ Ruszoly József: Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában, (Püski Kiadó, Budapest 1996. p. 26.)

⁵ www.koeblergerhard.de/elektronischeindizes/El-LexVisigothorum.pdf

⁶ A vizigót és a római társadalom összeolvadását elsősorban a vizigótok ariánusról katolikus vallásra való áttérése mozdította elő. 589-ben a toledói zsinaton tért át a gót nemzet a katolicizmusra. Wenzel Gusztáv: Az európai jogtörténetnek rövid vázlata

(Budapest 1877. Pfeifer Ferdinand kiadásában, p. 13.) és Katus László: A középkor története (Budapest 2001. Pannonica–Rubicon p. 60.)

⁷ Hermann Conrad: Deutsche Rechtsgeschichte 1., (Karlsruhe 1962. p. 59.)

⁸ The Columbia Encyclopedia, 6. kiadás, 2001. Forrás: www.bartleby.com/65/ge/GermanicLw.html

⁹ Hermann Nehlsen, Art.: Lex Visigothorum, (in: HRG 2. Sp. 1966.) és Ruszoly im. p. 26.

¹⁰ Conrad im. p. 59.

¹¹ Conrad im. p. 59.

¹² Conrad im. p. 59.

¹³ Köbler előszavában „Vulgarfassung”: www.koeblergerhard.de/elektronischeindizes/El-LexVisigothorum.pdf

¹⁴ Nehlsen, Art.: Lex Visigothorum, (in: HRG 2. Sp. 1966.)

¹⁵ Lex Visigothorum V,4,1–22 (in: Monumenta Germaniae Historica – továbbiakban MGH – LL nat. Germ. 1. szerk. Karl Zeumer, Hannover – Leipzig 1972. pp. 217–226.)

¹⁶ A Codex Euricianusban is megtalálható már ez a rendelkezés. Codex Euricianus 293.: „Conmutatio talem qualem emptio habeat firmitatem.” (in: Karl Zeumer: Leges Visigothorum Antiquiores, Hannover 1894. p. 9.)

¹⁷ Lex Visigothorum VII,2,8 és VII,2,9.(szerk. Zeumer pp. 291–292.)

- ¹⁸ Codex Euricianus 286. „Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Si etiam scriptura facta non fuerit, datum praetium testibus conprobatur, et emptio habeat firmitatem. Venditio, si fuerit violenter extorta, id est aut metu mortis aut per custodiam, nulla valeat ratione.” (in: Leges Visigothorum, MGH LL. nat. Germ. I. szerk. Zeumer p. 8.)
- ¹⁹ Lex Visigothorum II.5.2 Antiqua: „De pactis et placitis conscribendis. Pacta vel placita, que per scripturam iustissime hac legitime facta sunt, dummodo in his dies vel annus sit evidenter expressus, nullatenus immutari permittimus.” (Zeumer p. 79.)
- ²⁰ Codex Euricianus 296.: „Si pars pretii data est, pars promiss, non propter hoc venditio facta rumpatur; sed si emptor ad placitum tempus non exhibuerit praetii reliquam portionem, pro parte, quam debet, solvat usuras; nisi hoc forte convenerit, ut res vendita reformetur.” (Zeumer p. 9.)
- ²¹ Erről bővebben lásd: Max Kaser: Das römische Privatrecht 2 (München 1975. pp. 387–388.); Otto Stobbe: Zur Geschichte des deutschen Vertragsrechts (Leipzig 1855. p. 50.), Ernst Levy: Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationrecht (Weimar 1956. pp. 232–233); Werner Ogris, Art. arrha. (in: HRG I, Sp. 230.); Visky Károly: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen (Bonn–Budapest 1983. pp. 123–141.); Rudolf Hübner: Grundzüge des deutschen Privatrechts (Leipzig 1930. pp. 535–536); Otto von Gierke: Deutsches Privatrecht 3 (München–Leipzig 1917. pp. 365–366); Andreas Heusler: Institutionen des deutschen Privatrechts I (Leipzig 1886. pp. 84–85).
- ²² Lex Baiuvariorum XVI.10. (in: MGH LL. nat. Germ 5.2. Hannover, 1926. szerk. Ernst Frhr. von Schwind pp. 438–439)
- ²³ Leges Visigothorum (Zeumer im. p. 9.)
- ²⁴ Leges Visigothorum (Zeumer im. p. 219.)
- ²⁵ Fritz Pringsheim: The Greek Law of Sale (Weimar 1950. p. 328.)
- ²⁶ Levy: Weströmisches Vulgarrecht (p. 234.)
- ²⁷ vö. Otto von Gierke: Schuld und Haftung im älteren deutschen Recht insbesondere die Form der Schuld und Haftungsgeschäfte (Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 100., Breslau 1910. pp. 346–347)
- ²⁸ Ezt a következtetést Zeumer vonta le, amikor az általa szerkesztett Leges Visigothorum 549. oldalán a tárgyszavak között felveti: „praetium = res vendita?”
- ²⁹ Stobbe: Zur Geschichte des deutschen Vertragsrecht. p.54.
- ³⁰ von Gierke: Schuld und Haftung. p. 346. és Ogris, Art. arrha. in: HRG I, Sp. 230.
- ³¹ Codex Euricianus 296., lásd feljebb.
- ³² ERNST LEVY: West Roman Vulgar Law. The Law of Property (Philadelphia 1951. p. 160.) Ebben a Breviarium szövegeire emlékeztet, ahol a „definitio pretii” egy adásvétel megkötését jelöli: Lex Romana Visigothorum Codex Theodosianus Interpretatio III.1.1; III.1.4; Gai Epitomae II.9.14. (Berlin 1962. szerk. Gustav Friedrich HAENEL pp. 72–73. és pp. 334–335.; vö. Formulae Visigothicae II. MGH Formulae 580.és k.o.). Ehhez kapcsolódóan utalok arra, hogy a korábban bemutatott Codex Euricianus 297-ben a megállapodás a resre, azaz a vétel tárgyára vonatkozik.
- ³³ von Heusler: im. pp. 84–85.
- ³⁴ A Codex Euricianus 296.-ban található fizetési szabályozást azáltal kell megkülönböztetnünk az arrha-szabályoktól, hogy a Codex Euricianus 296.-ban a vétel tárgyát már átadták a vevőnek.
- ³⁵ Ernst Levy: Reflection on the first „reception” of Roman law in Germanic States. (Gesammelte Schriften I. Köln–Graz 1941. p. 202.)

Az 1804. március 21-én kiadott Code civil des Français az 1803. márciusa és 1804. márciusa között megszavazott 36 törvényt foglalja magába, egyben a megelőző idők királyi rendeleteinek, helyi szokásjogi rendelkezéseinek hatályon kívül helyezésével a magánjog kodifikációját valósította meg.¹ Nem csupán egy 2281 cikkből álló törvénykönyvről, hanem szerkezetében három önálló részre tagozódó koherens egységet megvalósító kódexről van szó.²

A Code civil fogalmazói és első kommentátorai a kódex szellemiségét igyekeztek felszínre hozni, vagyis feltárni a munka valódi természetéből eredő, a technikai szerkesztés alatt rejlő jogpolitikai és jogbölcseleti elveket.³ Kihasználva a kodifikáció szimbolikus erejét, a fogalmazók a Code történetét is kifejezésre kívánták juttatni, mely valójában a Portalis által írt Discours préliminaire-ben öltött testet.⁴ Miként Portalis maga is kifejtette, a Code civil valójában a kompromisszumok kódexe, hiszen az írott jog és a szokásjog között felhalmozódó feszültséget teljes mértékben feloldotta, és egyben az ország északi és déli részén élő és működő jogászok között minden ellentétet és vitát megszüntetett.⁵ E szakszerűen elkészített mestermunka⁶ vonatkozásában Portalis kifejti, hogy a Code civil az ancien droit és a forradalmi jogalkotás középútján foglal helyet, azonban az ancien régime és a forradalmi örökség jogi hagyományaiból csak a legkiválóbbakat használja fel.⁷ E körben hosszasan vitázik arról, hogy a Code civil inkább tekinthető reakciónak, mint forradalminak, vagy éppen fordítva; a kérdés megítéléséhez a Code egyes részeit

Takács Tibor

A Code civil történeti és doktrinális értelmezése

külön kell vizsgálni.⁸ Az 1804-ben kiadott eredeti szöveg teljes mértékben ellentétben áll a Cambacérés által a forradalom időszaka alatt elkészített javaslatokkal.⁹

A Code civil jelentőségét a napóleoni kor jogának fényében ítéltetjük meg a legteljesebben. A magánjogi kódex kidolgozása alatt a konzuli kormányzat a büntetőjog, a polgári eljárásjog és a kereskedelmi jog¹⁰ szabályainak kodifikálására irányuló munkálatokra is megbízást adott.¹¹ Tekintve, hogy az elsődleges cél a magánjog kódexének megalkotása volt, minden más jogterületen megvalósítandó kodifikáció csak másodlagos szerepet kapott, és valójában csak a Császárság időszaka alatt válhatott valóra.¹²

1814–1848 között a politikai berendezkedés gyakori változása ellenére, csupán a Code civil néhány rendelkezését módosították.¹³ Egy újonnan alkotott és szakralizált kódex¹⁴ tekintetében minden jogász szükségét érezte egy szövegkritikai magyarázatnak, vagyis a szöveget pontosan követő magyarázatnak.¹⁵ Az exegetikai módszerben a törvénnyel azonosított jog megismerésének egyetlen eszközét látták, míg a jelzett időszakban felmerült a történeti, dogmatikai és exegetikai módsze-

rek együttes alkalmazásának lehetősége is, mely a Code civil-t meghaladó magánjog felfogásához vezetett. A kódex megjelenése magával hozta egy új jogi iskola kialakulását, kifejtve az értelmezés új módszereit és alapelveit.¹⁶ Ezen alapokon kialakult exegetikai módszer szerint minden jog csak a törvényben lelhető fel, melynek magyarázata és értelmezése során legfeljebb – a törvény szigorú betűjén túl – a törvényalkotói szándék felkutatása¹⁷ és napvilágra hozatala a megengedett.¹⁸

A Konzulátust követően a Code civil magyarázatához¹⁹ szervesen hozzájárult a jogi oktatásban történő megjelenése is. Az 1804. március 13-ai törvény az állam számára biztosította a jogi oktatás monopóliumát, melynek valós okát abban kell keresnünk, hogy ezáltal kívánta Napóleon a kódexek gyakorlati alkalmazását megvalósító jogászok, ügyvédek, bírák szervezett képzését megteremteni.²⁰ E törvény előírta – a hároméves jogi licenciátus keretében – a következő öt tárgy oktatását: francia magánjogot a Code civil által felállított rendszerben, a római jogot a francia joggal kapcsolatos vonatkozásában, a természetjogot, a közjogot a közigazgatási joggal való kapcsolatában, valamint a büntető anyagi és eljárási jogot. E napóleoni, jogi oktatási rendszer²¹ egészen az 1880-as évekig érvényben maradt, annak ellenére, hogy számos miniszteri határozat következtében új tárgyak is bevezetésre kerültek. Az oktatás módszerét tekintve a hagyományként őrzött elveket folytatták; az oktató a diák számára lediktálta az óra anyagát, majd ezt követően szóbeli magyarázatokat tartott. Annak ellenére, hogy a tanárok nem követték a Code civil pontos rendjét, általában mégis tisztán exegetikai módszer alapján oktattak; kiválóan jelzi ezt Bugnet professzor kijelentése, amely szerint: „Nem ismerem a magánjogot, csupán a Code Napóleon-t oktatom.”²²

A befejezett kodifikációt követően Portalis²³ felhívta a bírákat a Code civil-nek a „tantételek útján történő”²⁴ értelmezésére. A Code 5. cikke kifejezetten megtiltotta ugyan a bíróságok számára, hogy általános és a jogszabálynak megfelelő rendelkezéseket alkossanak, de a 4. cikk biztosította a bírák számára azt, hogy a törvény hallgatása, homályossága vagy éppen elégtelensége, hiányossága esetén ítélkezzen. Ennek ellenére azonban a bírák nem rendelkeztek teljes felhatalmazással a jogszabályi rendelkezés értelmezésére.²⁵

Figyelemre méltó, hogy az exegetikai módszert még a Code megfogalmazói sem láthatták előre.²⁶ Utalunk itt a Portalis munkájában elmondottakra, amelyben a szerző deklarálja, hogy a törvényalkotó nem tud és nem is akar mindent előre látni és meghatározni.²⁷ Álláspontja szerint még a legkiválóbb törvények sem rendelkezhetnek az adott jogág összes felmerülő kérdéséről, a törvény hézagai és hiányosságai pedig az idő előrehaladtával, valamint a törvény egyre gyakoribb alkalmazásával csak szaporodnak. Portalis szerint az értelmező feladata az, hogy a joghézagokat kitöltse és a törvény hallgatása esetén magyarázatot adjon. Az exegetikai módszer kialakulásához az ésszerűség vezetett, hiszen alapjában véve a Code civil ugyanolyan mint bármelyik más törvény, annak ellenére, hogy szabályozási területe széle-

sebb, formájában logikusabb felépítési rendszert követ, de végeredményben ugyanazon értelmezési elveknek van alárendelve.

Érthető, hogy a kodifikáció „másnapján” a jogászok tevékenysége eltért a megelőző korszaktól; szükséges volt az új kódex tanulmányozása, részleteiben történő vizsgálata, a magánjog intézményei működésének felismerése,²⁸ valamint az, hogy a jogászok elfogadják, hogy a törvénytörvény magyarázata uralkodjon a jogtörténet eme egyik legterjedelmesebb és legteljesebb produktumán.²⁹

A bírák azonban nem kezdték azonnal a Code civil betűit értelmezni, ugyanis egy adott törvényhely jelentésének felkutatása érdekében nem csupán a törvénytörvényt vették alapul, hanem visszatértek az előkészítő munkákhoz, a törvényalkotói szándék megismeréséhez és magyarázatához, az erkölchöz, valamint a természeti jog alapelveihez. Ilyen alapon született meg – a Code civil megjelenését követő első években – az a valódi jogalkalmazói gyakorlat, amely merészen és néha vakmerően lép fel a törvénytörvény magyarázat igényével.³⁰

Közvetlenül a Code civil kiadását követően megjelent munkák szándéka nem az volt, hogy magyarázó céllal lépjenek fel a kodifikált magánjog szabályaira vonatkozóan, hanem azt szövegelemzés segítségével – az előkészítő munkákhoz szorosan kapcsolódva – megismertessék a jogásztársadalom tagjaival.³¹ E vonatkozásban, 1804–1805 között jelent meg Cotellet Méthode du droit civil, és Perreau Principes généraux du droit civil című munkája.³² 1805-től kezdődően jelentek meg azok a művek, amelyekhez szerzőik saját véleményüket is csatolva már kifejezetten magyarázó céllal léptek fel. Ebben az időszakban jelent meg az Államtanács főtitkárának – Locré – hatkötetes munkája Esprit du Code Napóleon címmel, amelyben a Code civil első könyvének szabályait magyarázza, kiemelve, hogy e kódex megteremtette a rendet a magánjog területén, valamint „visszavezet a valóban kiemelkedő idők gondolati eszméihez.”³³ 1805-ben jelent meg Maleville – a Code civil fogalmazói egyikének – négykötetes munkája Analyse raisonnée de la discussion du Code civil címmel, melyben a szerző nem ad pontos leírást az Államtanács ülésein, a Code civil tárgyalásakor felvetődött vitákról, csupán a házasság felbontására, a házasságon kívül született gyermek jogállására, valamint a megerősített atyai hatalomra vonatkozóan kialakított álláspontját igyekezett megvédeni.³⁴ A szerző magyarázatának alapjául a Code civil előkészítői munkáit vette, mely anyagok addig még nem kerültek teljes egészükben megjelenésre.³⁵

Az előzőektől teljesen ellentétes felfogást képviselt Flandria parlamentjének volt tagja, az Alkotmányozó Gyűlés munkálataiban aktív szerepet vállaló egykori ügyvéd, Merlin de Douai, aki a Konvent időszaka alatt, a törvényelőkészítői munkákban kiemelkedő elismerést szerzett magának.³⁶ Az Első Konzul a Semmítőszék főügyészének nevezte ki. Ez lehetőséget biztosított számára e bírói fórum joggyakorlatának erős befolyásolására. Ezzel párhuzamosan a Guyot által szerkesztett

Répertoire de jurisprudence címmel, 1784–1785 között kiadott munkát frissítés alá vette; e feladat nem volt számára idegen, hiszen már az eredeti munkálatok során, Guyot irányítása alatt is tevékenyen részt vett az ancien régime utolsó éveiben. Az aktualizálás következményeként három kiadást jelentetett meg 1807–1808, 1827–1828, valamint 1815–1830 között. E munkával egyidejűleg – 1803–1830 között – a Code civil több száz cikkét betűrendbe szedve, minden egyes törvényhelyhez magyarázatot fűzött, külön kiemelve az adott szakasz szokásjogi és római jogi eredetét, illetve idézve a Semmitőszék vonatkozó döntéseinek legfontosabb elemeit.

A magánjogot oktatók – előadásaik anyagát írásban terjesztve – megteremtették annak lehetőségét, hogy a Code civil-t didaktikai szempontból magyarázzák.³⁷ Az ancien régime ideje alatt jogi tanulmányait folytató, és 1790-ben egyetemi tanárrá kinevezett, megrögzött királypárti, Delvincourt nevéhez kapcsolódik a Code civil oktatásának megalapozása 1805-ben Párizsban.³⁸ 1808-ban tette közzé a francia jog professzorainak hagyományait követve Institutes de droit civil français címmel munkáját, melyet továbbfejlesztve, Cours de droit civil címmel három alkalommal is (1808, 1813, 1824) megjelentetett. E munka a Code civil valóságos kommentárjának tekinthető, hiszen minden egyes cikkhez magyarázatokat és a vonatkozó legfontosabb bírói döntések kivonatát fűzi, azonban valójában a korszak módszerét követő, a saját egyetemi diákjainak, az egyetemi előadásokon lediktált jegyzetek összefoglalásának tekinthető.³⁹ Delvincourt nem terjeszkedett túl a szigorú értelemben vett magyarázaton; a munka egyáltalán nem szentelt teret a történeti kialakulásnak, kivéve néhány római jogi utalást, valamint hivatkozásainak nagy részét az ancien régime legkiemelkedőbb jogászainak munkái teszik ki, így többek között gyakran tesz utalást Domat, Lebrun, Ricard és Pothier gondolataira és álláspontjára.⁴⁰ 1825-ben jelent meg Duranton 22 kötetes kommentárjának első kötete, amely hamar átveszi elődje munkájának a jogtudomány irodalmában elfoglalt helyét. Nem utasíthatjuk vissza azt a megállapítást, hogy Delvincourt világos és precíz magyarázatokat adott a Code civil vonatkozásában; azonban ez a világosság és egyszerűség a problémák leegyszerűsítéséhez vezetett, ugyanis számára – filozófiai értelemben – minden egyszerűnek tekinthető, mert a természetjog minden problémára megoldást talál.⁴¹

A Code civil-re vonatkozó nagyívű munkák közül két professzor értekezése említhető meg, mindketten a jogi fakultások dékánjai, akik az ancien régime időszaka alatt kezdték pályafutásukat. A kodifikációt megelőzően közel ötven évvel született Toullier és Proudhon – előbbi a Rennes-i, utóbbi a Dijon-i jogi kar első embereként – az ancien droit és a kodifikáció során megteremtett törvénykönyv szabályai közötti kapcsolatokat igyekeztek feltárni és közreadni. Toullier 1778-ban kezdte tanári pályafutását a Rennes-i egyetemen, majd a jogi kar megalakulása évében egyetemi tanári kinevezést kapott.⁴² 1811-től kezdődően – folyamatos jelleggel jelentette

meg – Droit civil français suivant l'ordre du Code civil címmel, 15 kötetből álló munkáját, amely életében négy kiadást ért meg.⁴³ E hatalmas terjedelmű alkotást az 1855-ben államtanácsosnak kinevezett, 1869–1870 között igazságügyminiszteri tisztséget betöltő, majd 1870-től szenátorként működő Jean-Baptiste Duvergier folytatótt és egészített ki.⁴⁴ Toullier, mint az ancien droit-ba és a természetjogi iskola örökségébe került kutató jelenik meg, aki igen gyakran Grotius-ra, Pufendorf-ra, Wolff-ra és Heineccius-ra hivatkozik, és aki teljes természetességgel forgatta és használta munkái során a római jogot, a szokásjogot és az ancien régime bírói joggyakorlatát. Rövid emlékeztetővel utal az egyes jogintézmények előtörténetére. Az ancien droit és a bírói döntések, számára csupán mint argumentumok jelennek meg. Nem félt összekötni a politikát és a magánjogot, kifejezve hűségét a szabadságesszmékhez és a nemzeti szuverenitáshoz; helyeselte a Code civil családra vonatkozó rendelkezéseit, ugyanakkor óvatosan nyilatkozott a házasság felbontásának kérdéséről, valamint a házasságon kívül született gyermek helyzetéről.⁴⁵ A felelősségre vonatkozó szabályokat igen terjedelmesen elemzi, egyben az életbiztosítás tekintetében haladó álláspontot foglalt el. Jognaturalista felfogásának következményeként túlhaladt a Code civil tisztán exegetikai magyarázata szűk keretein.

Az ancien droit időszaka alatt tanult, majd a forradalom idején tanári kinevezést kapott Jean-Baptiste-Victor Proudhon. Toullier felfogásával ellentétben, magyarázatait nem egységes rendszerben, hanem egyes részekre bontva – a Code civil egyes fejezeteinek megfelelően – különálló, egymástól független munkákban jelentette meg. Az 1809-ben megjelent Traité de l'état des personnes című munkája⁴⁶ a személyek jogának magyarázatát foglalja magába, az 1823–1827 között íródott Traité des droits d'usufruit, d'usage et de superficie a hasznélvezet, a használat és a mezőgazdasági földterületre vonatkozó szabályok magyarázatát adja. E sorba illeszkedik az 1839-ben kiadott Traité du domaine de propriété, mely a tulajdonjog szabályainak magyarázatára vonatkozik.⁴⁷ Elutasította azt az elképzelést, amely szerint a magánjog területére eső új jogalkotáson kellene dolgozni akkor, amikor a joggyakorlat még teljesen kifejtetlen, egyben elvetette annak lehetőségét, hogy a Code civil rendelkezéseit a római jogon vagy a szokásjogon alapulva kell magyarázni, mely biztosítja, hogy e „hallhatatlan remekmű” ne kerülhessen veszélybe. Tekintve, hogy Proudhon egyetemi tanári pályafutása a forradalomtól datálható, esetében az exegetikai módszer alapelvei teljes egészükben megfigyelhetők. A Code civil-re, mint teljes egészében új korpuszra tekint, melyet csak magában – a történeti, a római jogi és a szokásjogi előzmények teljes figyelmen kívül hagyásával – lehet magyarázni. Az értelmezőnek távol kell tartania minden gazdasági és társadalmi megfontolást, mely magában a szövegben nem lelhető fel, és minden olyan megoldást is el kell utasítania, amely nem a törvényhozói akarat kifejeződése. Álláspontja szerint, ha a törvény szövege nem

teljes vagy hallgatásba vonul, a hiba az értelmező személyében van. Ha a törvényszöveg hallgatója azon személy számára, aki csak könnyedén olvassa, akkor az elvek, amelyeket felállított, ékesszólóak azon személy számára, aki ezen elvekről elmélkedik.⁴⁸ Munkáinak fényében, Proudhon-t mindenképpen az exegetikai módszer egyik első apostolának tekinthetjük.

A Toullier által meghatározott utat követte a római jogon nevelkedett Alexandre Duranton (1783–1866), aki elsőként készített a Code civil teljes terjedelmére vonatkozó magyarázatot. Az 1820 és 1856 között Párizsban egyetemi tanárként működő Duranton pályafutásának egészét a magánjog, oktatási szempontok szerinti lehető legtisztább bemutatásának szentelte.⁴⁹ E feladatvállalás eredménye már 1825-ben kézzelfoghatóvá vált, amikor kiadásra került az összesen 22 kötetből álló Cours de droit français suivant le Code civil című munkája, amely hosszú időre a joghallgatók által leg többet forgatott kommentár maradt. Annak ellenére, hogy számára a törvény „a jog legfőbb elemeként”⁵⁰ jelent meg, bizonyos esetekben elismeri a szokásjog és a joggyakorlat szerepét, azzal a feltétellel, ha azok igazságtalan törvényhely felülvizsgálatára irányulnak; így látja – többek között – lehetségesnek, hogy bizonyos személyek – mint például az analfabéta nők – valóságos személyi állapotára vonatkozóan kedvezőbb helyzetet teremthessen. Ezzel a módszerrel Duranton igyekezett mérsékelni a Code civil-nek a házasságon kívül született gyermekekre vonatkozó szigorú szabályait. Az általa meghatározott módszert folytatta Antoine-Marie Demante (1789–1859), aki 1821–1856 között Párizsban egyetemi tanárként magánjogot oktatott. A La Thémis jogi szakfolyóiratban kezdte el publikálni Cours analytique de droit civil címmel írt munkáját, amelyet 1849-ben három kötetbe foglalva külön munkában is megjelentetett, és amelyet – halálát követően – Colmet de Santerre, további hat kötettel kiegészítve, ismételt kiadott. Duranton-hoz hasonlóan Demante is a törvényszöveg magyarázatát a törvényhozói szándék felkutatásával kapcsolta össze.

A Duranton-t követő jogászgeneráció egyik kiemelkedő alakja az 1805-ben született Auguste Valette, aki már nagyon fiatalon – mindössze 35 évesen – egyetemi tanári kinevezést kapott, majd ezt követően több mint negyven éven át a párizsi egyetem jogi karán oktatott. A liberális párt tagjaként aktív szerepet vállalt a II. Köztársaság politikai életében, hiszen mind az Alkotmányozó Gyűlésben, mind pedig a Törvényhozó Gyűlésben ülésezett. 1846-ban jelent meg Traité des hypothèques című munkája, majd ezt követte a Cours de Code civil, amelynek első kötete – 1872-ben – a személyek jogának ma-

gyarázatát adta, míg az 1879-ben megjelent második kötet a tulajdonjog szabályait magyarázta.⁵¹

Életműve alapján mindenképpen a Toullier-i módszer követőjének⁵² kell tekintenünk az 1795-ben született Raymond-Théodore Troplong-ot, annak ellenére, hogy pályafutása nyílt szakítást jelent az előzőekben tárgyalt magánjogi tanárok életpályájával.⁵³ Önmagát segítség nélkül képző Troplong a közigazgatásban talált állást, majd 1819-ben a bírói karba lépett Korzika szigetén. Ezt követően főügyész Nancy városában, majd a Júliusi monarchia után – egészen pontosan 1832-től – e város bíró-ságának elnöke, 1835-ben a Semmítőszék tanácsosa, 1846-ban a francia felsőház tagja. Bonaparte Lajos a Párizsi fellebbviteli bíróság elnökévé nevezte ki, aktív szerepet vállalt az 1852. évi alkotmány kidolgozásában, a Szenátus tagja, valamint a Második Császárság majdnem teljes időszaka alatt (1852–1869) a Semmítőszék elnöke.⁵⁴ Amellett, hogy több cikket jelentetett meg a Revue Wolowski-ban, folyamatosan közzétette a Code civil harmadik könyvének egyes tárgyköreibe eső magyarázatait: így 1834-ben jelent meg az adásvételre, 1835-ben az elbirtoklásra, 1840-ben a csereügyletre és a bérletre, 1845-ben a kölcsönre vonatkozó munkája, melyeket 1850-ben a házassági szerződésre, valamint 1855-ben az ajándékozásra és a végrendeletekre vonatkozó művei követtek. Troplong munkásságának valódi értéke azonban módszerében és a jogról alkotott elképzelésében lelhető fel. A törvény szövegét „egyfajta tájolóként” értelmezve, gyakran utalt római jogi forrásokra, sőt az ancien droit egyes rendelkezéseit is szívesen idézte. Többször utal a Code civil „ragyogó egyszerűségére,” „filozófiai tökéletességére,” ugyanakkor a kodifikáció „vak csodálójá”-nak nevezi saját magát; annak ellenére, hogy magyarázataiban kiemelkedő szerepet kívánt juttatni a bírónak, bizalmatlannak mutatkozik a joggyakorlattal szemben, melyre mint az „igazság és a hibák széles arzenáljára” tekintett.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az exegetikai iskolához tartozó jogászok a Code civil szövegét tekintették munkájuk alapjának; nézetük szerint minden jogi probléma megoldása a kifejezett vagy rejtett törvényalkotói akaratban lelehető fel. A bírói jogalkalmazásnak a kódex szövegén kell alapulnia, azon semmilyen esetben sem terjedhet túl. Az első magyarázók a törvénykönyv betűiben keresték az alkotók akaratát, munkásságuk csúcspontja a 19. század közepére tehető, majd ezt követően a joggyakorlat és a társadalmi szükségletek vezettek e módszer elhagyásához, egyre gyakrabban és nyíltabban követelve a kódex módosítását.

Jegyzetek

¹ Arnaud, André-Jean: Les origines doctrinales du Code civil français, (Párizs, 1964, 38. p.)

² Fenet: Naissance du Code civil, (Párizs, 1989, 23. p.)

³ Halpérin, Jean-Louis: Histoire du droit privé français depuis 1804, (Párizs, 1996, 16. p.)

⁴ Portalis, Frédéric (szerk.): Discours, rapport et travaux inédits sur le Code civil, (Párizs, 1844, 95. p.)

⁵ Idézi Fenet: Recueil complet des travaux préparatoires du Code civil, (Párizs, 1827, 120. p.)

⁶ Halpérin im. 20. p.

⁷ Halpérin im. 20. p.

⁸ Kan, J. van: Les efforts de codification en France, (Párizs, 1929, 344. p.)

⁹ Bár Portalis többször elismerően nyilatkozott Cambacérés

- munkásságáról – Sévin: Étude sur les origines révolutionnaires des Codes napoléon, (Párizs, 1879, 109. p.)
- ¹⁰ Ebben a tekintetben lásd különösen Lyon-Caen: De l'influence du Droit commercial sur le Droit civil depuis 1804, in: Lévy-Bruhl (szerk.): Le Code civil. 1804–1904. Livre du centenaire, (Párizs, 1904, 205–224. p.)
- ¹¹ Halpérin im. 35. p.
- ¹² Fierro-Guillard-Tulard: Histoire et dictionnaire du consulat et de l'empire, (Párizs, 1995, 635. p.)
- ¹³ Larnaude: Le code civil et la nécessité de sa Révision, in: Lévy-Bruhl (szerk.): Le Code civil. 1804–1904. Livre du centenaire, (Párizs, 1904, 901–934. p.)
- ¹⁴ Perouse, Honoré: Napoléon Ier et les lois civiles du consulat et de l'empire, (Párizs, 1866, 321–328. p.)
- ¹⁵ Charmont-Chausse: Les interprètes du Code civil, in: Lévy-Bruhl (szerk.): Le Code civil. 1804–1904. Livre du centenaire, (Párizs, 1904, 133. p.)
- ¹⁶ Arnoud, André-Jean: Essai d'analyse structurale du Code civil français, (Párizs, 1973, 16. kötet, 16. p.)
- ¹⁷ Geny, François: Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif, (Párizs, 1954, 293. p.)
- ¹⁸ Gaudemet im. 11. p.
- ¹⁹ Alvarez, Alexandre: Une nouvelle conception des études juridiques et de la codification du droit civil, (Párizs, 1904, 168–185. p.)
- ²⁰ Halpérin im. 49. p.
- ²¹ Savatier, René: L'art de faire les lois. Bonaparte et le Code civil, (Párizs, 1927, 3. p.)
- ²² Idézi Halpérin im. 50. p.
- ²³ Leroy, Maxime: L'esprit de la législation napoléonienne, (Párizs, 1898, 70. p.)
- ²⁴ Halpérin im. 52. p.
- ²⁵ Charmont-Chausse im. 136. p.
- ²⁶ Gaudemet im. 9. p.
- ²⁷ Gaudemet im. 10. p.
- ²⁸ Gény im. 305. p.
- ²⁹ Alvarez im. 219. p.
- ³⁰ Ray, Jean: Essai sur la structure logique du Code civil français, (Párizs, 1926, 203. p.)

- ³¹ Lyon-Caen im. 211. p.
- ³² Gaudemet im. 16. p.
- ³³ Halpérin im. 57. p.
- ³⁴ Halpérin im. 57. p.
- ³⁵ Gaudemet im. 16. p.
- ³⁶ Viard, Pierre-Paul: Histoire générale du droit privé français, (Párizs, 1931, 52. p.)
- ³⁷ Halpérin im. 59. p.
- ³⁸ Ray im. 196. p.
- ³⁹ Gaudemet im. 16. p.
- ⁴⁰ Halpérin im. 59. p.
- ⁴¹ Gaudemet im. 17. p.
- ⁴² Halpérin im. 60. p.
- ⁴³ Gaudemet im. 22. p.
- ⁴⁴ Halpérin im. 60. p.
- ⁴⁵ Fierro-Guillard-Tulard im. 635. p.
- ⁴⁶ E munka előfutárának tekinthető a Besançon-ban, egyetemi tanári minőségében kiadott, négykötetes munka, Cours de législation et de jurisprudence françaises sur l'état des personnes címmel.
- ⁴⁷ Halpérin im. 61. p.
- ⁴⁸ Gaudemet im. 24–25. p.
- ⁴⁹ Halpérin im. 62. p.
- ⁵⁰ Idézi Halpérin im. 62. p.
- ⁵¹ Halpérin im. 62. p.
- ⁵² Troplong munkásságának korszakolásáról eltérő álláspontok alakultak ki. Kronológiailag – tudományos munkássága alapján – mindenképpen az exegetikai iskola második peridusához tartozik; módszerét tekintve – vagyis annak megítélése, hogy a Toullier által kidolgozott utat követte-e – inkább az első periódushoz kapcsolható. Az 1835-től folyamatosan kiadott munkáit egy kötetben foglalta össze, ezáltal egységes magyarázattal az alábbi címmel: Le Droit civil expliqué suivant l'ordre des articles du Code, depuis et y compris le titre de la Vente. Ouvrage qui fait suite à celui de M. Toullier, mais dans lequel on a adopté la forme plus commode du commentaire. Láthatjuk, hogy a címben is kifejezetten említi, hogy munkája során a Toullier által kimunkált rendszert követte. – Gaudemet im. 37–38. p.
- ⁵³ Halpérin im. 63. p.
- ⁵⁴ Halpérin im. 63. p.

A 2004 szeptemberében induló évfolyam lesz az utolsó, amelyet a jelenleg hatályos felvételi szabályok és elvek mellett iskolázunk be felsőoktatási intézményeinkbe. Amikor e sorokat papírra vetem (2003. július 30.), már folyik az Oktatási Minisztérium keretén belül az egyeztetés a felsőoktatási eljárásról szóló kormányrendelet módosításáról. Minket, jogtörténészeket azért érdekel ez a jogszabály, mert – elsőéves tantárgyak oktatóiként – mi szembesülünk először azokkal az ifjú joghallgatókkal, akiket a felvételi eljárás keretében intézményeinkbe felvettünk. A felvételi eljárás gyökeresen át fog alakulni. Eddig a kollokviumok, alapvizsgák (szigorlatok) során – szembesülve a hallgatók teljesítményével – legfeljebb felvételiztető kollégáinkat, valamint a felvételi feladatok összeállítóit okolhattuk a hallgatók összetétele és ebből fakadó teljesítménye miatt, a 2005. évtől kezdődően viszont kizárólagosan a középiskolák felelősségét lesz módunkban emlegetni.

Hogyan lesz 2005-től elsőéves joghallgató egy frissen érettségizett fiatalból? Lesz-e beleszólásunk a jelentkezők kiválasztásába? Ehhez adnék néhány tám-

DISPUTA

Az ebben a rovatban megjelent írásokhoz szívesen várjuk olvasóink észrevételeit, írásait!

Völgyesi Levente:

Mi lesz véled, felsőoktatási felvételi eljárás?

VITAINDÍTÓ GONDOLATOK A 2005. ÉVI VÁLTOZÁSOKRÓL

pontot, figyelembe véve azt is, hogy a szabályok még készülöben vannak, így csupán az általános elvek nyújtotta fogódzókot vehetjük figyelembe.

Valószínű, hogy a hozott pontok és a szerzett pontok rendszere annyiban változatlan marad, hogy továbbra is 60 pontot lehet hozni a középiskolából, amíg az érettségi-felvételi vizsga keretében újabb 60 pont szerezhető, ezzel a klasszikus 120 pontos rendszer megmarad. A többletpontok világában viszont jelentős változások lesznek. Tény, hogy a nyelvvizsgákért továbbra is lehet majd többletpontokat igényelni, viszont az is nyilvánvaló, hogy a középszintű érettségi helyett a felsőszintű érettségi vizsgát választó „bátrabb” nebulókat szintén többletpontokkal kell majd jutalmazni, kompenzálva ezzel a két érettségi vizsga közötti nehézségi szintet. Az is valószínű, hogy az emeltszintű, idegen nyelvből tett érettségi „C” típusú, középfokú nyelvvizsgának fog megfelelni, így jelenleg a többletpontok harmonizációja még komoly feladatként áll a Minisztérium előtt. Annyi bizonyos, hogy a többletpontokat továbbra is maximalizálni kell, elkerülve ezzel, hogy a tárgyi tudást kívánó teljesítményt elnyomva túlzott befolyást gyakorolhassanak a felvételi összpontszámra.

A felsőoktatási intézmények – a nyelvi szakokat leszámítva – kivétel nélkül a középszintű érettségi vizsga mellett döntöttek, amikor a jelentkezési alapkövetelményként meg kellett jelölniük, melyik érettségi szintet várják el. Így a középiskolákra hárul az érettségi és egyben felsőoktatási felvételi vizsga lebonyolítása. A jelentkezőket legfeljebb azzal lehet az emeltszintű érettségi vizsga letételére ösztönözni, ha ezért – vállalva a nehezebb megmérettetést – felvételi többletpontot kapnak. Mindenesetre úgy tűnik, a középiskolák fogják meghatározni teljes egészében a felvételi pontszámokat.

Felmerülhet most a kérdés: ha a középiskolák túl sok kitűnő és jeles bizonyítványú tanulót bocsátanak ki padjaikból, tudunk-e megfelelően differenciálni a keretszámok adta lehetőségek mellett? A tervek szerint az előbb feltett kérdésre is megnyugtató választ kapunk majd a felvételi kormányrendelet módosításakor. Alapvetően minden érettségi dolgozat három minősítést kap: először egy érdemjegyet elégtelen és jeles között, amint eddig is. Továbbá a dolgozatot ki lehet majd fejezni százalékos mértékben is, végül pedig – ahogyan jelenleg történik a felvételi dolgozatok értékelése – pontrendszerben is, de a mezőny széthúzása érdekében ez – ha van szóbeli rész is – 150 összpontszámú értékelést fog jelenteni. Az még egyelőre kétséges, hogy az érettségi vizsgaeredmények átszámítása a 30 pontos rendszerbe a százalékos vagy a 150 pontos kulcs alapján történik-e, valamint még azt sem tudjuk, hogy csupán a többletpontok kompenzálják-e a két érettségi szint közötti nehézségi fokot, vagy pedig az átszámító kulcs is rejt majd magában valamilyen kiegyenlítést segítő eltérő számítási módot, kedvezve az emelt szintnek.

Előbbiek értelmében így a középiskolában megszerzett pontok, a felvételi hozott ponttá átváltott érettségi

eredmények, valamint a többletpontok alakítják ki a végső pontszámot, amelyek reményeink szerint annyira szerteágazóak lesznek, hogy a rögzített eredmények alapján – a létszámkeretek ismeretében – könnyedén megszülethet a ponthatár felső szintjének kijelölése.

Kínos helyzet csupán akkor keletkezhet, ha túl sokan érnek el azonos eredményt, mert ebben az esetben szinte képtelenség kiválasztani a felvetteket. Ez főleg akkor állhat elő, ha a középiskolák – elhárítva magukról a túlzott felelősséget, hiszen most már nem a felvételi eredménynek feléért (hozott pont) felelnek, hanem a teljes pontszámot ők határozzák meg, ezzel egy emberi sors akaratlan meghatározóivá is válnak – nem vállalják a terhet, s túl sok eminens tanulót produkálnak, akik ráadásul két-három (ezekből legalább egy felsőfokú) nyelvvizsgával rendelkeznek. Ekkor a hozott pontok maximumával, a többletpontok kimerítésével erős hangsúly kerül majd az érettségi eredményekre. Ha az érettségi dolgozatokat sajnálatos módon a középiskolai tanárok a felelősség ismételt elhárítása kedvéért nem osztályozzák majd túl szigorúan, túl sok azonos eredmény megszületését idézhetik elő. A túl sok azonos eredmény a létszámkeret optimális kitöltését veszélyezteti.

Ezen egyedül a felsőszintű vizsgára való ösztönzés segíthet, hiszen ekkor az ismert középiskolai tanár látóköréből kikerül a felvételiző. Reméljük, az új érettségi rendszer kellőképpen megosztja majd a felvételizők eredményeit.

Természetesen, felmerülhet a felsőoktatási intézmények részéről az az igény is, hogy szeretnének beleszólni a jelentkezők kiválasztásába, nem bízván azt teljes egészében a középiskolákra. Erre egyetlen lehetőség van: az alkalmassági vizsga. Sok pályán működőképes a rendszer, kérdés, a jogi karok képesek lesznek-e erre, ha erre kívánnának vállalkozni. Szövegértésre, helyesírásra, stilisztikára, (jog)történetre irányuló tesztet nem állíthatunk össze, mert ekkor ezt alkalmassági vizsgába bújtatott tantárgyi vizsgának minősítenék, amelyet a rendelet tilt. Egy építésztechnikus-jelölnél el lehet dönteni, hogy tud-e rajzolni, egy rendvédelmi szaknál lehet vizsgálni a testi-lelki erőnlétet, de egy jogásznál mi az a kritérium, amely egyértelmű bizonyítékként szolgálhat arra, hogy valaki alkalmas-e jogásznak vagy sem? Behívhatjuk alkalmassági vizsgára pl. a legtöbb pontot hozó 800 jelentkezőt, de ebből hogyan zárunk ki alkalmatlanság címén 400–500 embert, hogy a többi felvételét biztosítsuk? Ráadásul az alkalmatlanság fennállása esetén jogorvoslatért bírósághoz fordulhat a jelentkező. Rajtunk a bizonyítási teher. Megbirkózunk vele? Több száz peres eljárás keretében is?

Vitaindító soraim, remélem, kedves olvasóim számára felvetettek néhány, ma még nehezen megválaszolható gondolatot. Véleményem szerint egy alapvető kérdés tisztázása a cél: az új felvételi szabályozás képes lesz-e

arra, hogy a középiskolai szemesztervégi és érettségi érdemjegyek alapján kiválassza számunkra az intézményeinkbe bekerülő hallgatókat, vagy pedig akarva vagy akaratlanul, rászorítja-e a karokat arra, hogy tevékeny részeseivé váljanak a jelentkezők kiválasztásának? Az új felvételi szabályoknak két évvel az alkalmazásuk előtt meg kell születniük. Lassan elindul az a tanév, amelyben a jelenlegi tizenegyedik osztályos tanulók már az új rendszer szerint készülnek a pályaválasztásra.

1. Előadásom mottójául egy 12. századi bizánci történetírónak a magyarságról írt sorait kölcsönöztem Csekey Istvántól. *Magyarország alkotmánya* (1943)¹ c. tankönyve élén idézi magyar, német kiadásában (*Die Verfassung Ungarns*, 1944)² pedig német fordításban. E gondosan megválasztott mottó az embert: a tudós szerzőt és a kort: a második világháború végén a lenni vagy nem lenni: egy új Mohács elé került ország és nép helyzetét jellemzi. Mindenekelőtt a kolozsvári professzor bátorságát, aki három évtizednyi pályafutás után, éppen 1943 könyvnapjára – ez akkor is kora nyárra eshetett – érezte elérkezettnek az időt, hogy kézbe jól illő, nem túl terjedelmes tankönyvét hallgatói rendelkezésére bocsássa. Túl voltunk már az 1942. januári Don-kanarybéli katasztrófán, a második magyar hadsereg pusztulásán: a Kállay-kormány az angolszász hatalmak felé tájékozódott, Püski Sándor meg éppen a háború utáni demokratikus átalakulást előkészítendő, a *Soli Deo Gloria* református diákegyesület telepére, Balatonszárszóra készítette elő a magyar ifjúság és a népi írók találkozóját. Hatvan esztendeje ennek.

A sovány arcú, szemüveges professzor, aki a napi politikával eddig is csupán annyiban érintkezett, amennyire az általa művelt tudománysszakok – a közjog (alkotmányjog), a közigazgatási jog és a politika (alkotmány- és közigazgatástan) – feltétlenül megkövetelték, különösen a valamilyen szempontból időszerű témaválasztást illetően, nem kis bátorságról tett tanúságot. No nem a magyar viszonyokat illetően, hiszen azok a háború kellős közepén is a tudományosságban és az egyetemi képzésben – a tanári kar oldaláról – szinte békebeliek voltak. Az országot katonailag és gazdaságilag kiszípolozó, kényszerű szövetséges Harmadik Birodalom fenyegető közelsége, az 1944. március 19-én bekövetkezett megszállás viszont – kell-e indokolni? – nagy veszélyt jelentett az írástudókra is. Csekey István professzor, aki az 1911/12. akadémiai évtől oly kiváló kapcsolatokat ápolt a német tudományossággal, a folyóiratokkal, *akkor* adja ki a *Die Verfassung Ungarns* (1944) c. kötetét.

Mikor úgy másfél évtizede karunkon vendégeskedő német hallgatók számára a két világháború közötti magyar államszervezetről előadást tartva e könyvét kezembe vettem, magam is csodálkoztam a „Danubia Verlag, Budapest/Leipzig, 1944” jelzés olvastán. A németeknek 1944-ben? Az impresszumot megtekintve,

Kérdéseimre néhány válasznak 2003. szeptemberéig meg kell érkeznie. A kormányrendelet-módosítás végleges változata viszont még újabb és újabb megoldandó feladatokat állíthat elénk. A 2005/2006. tanév elsőéves joghallgatóinak személyi összetétele viszont nem csupán egyénekre lebontva, de kiválasztásuk elveiben is egyelőre még homályos. Remélem, ha nekünk is lesz beleszólási lehetőségünk, jó döntést hozunk a jogszabályok adta keretek között.

ELŐADÁS

Ruszoly József

Csekey István és a magyar alkotmány*

EGY ÉLETMŰ RÖVID ÁTTEKINTÉSE

*A magyarság független, nem szolga nép,
emelt fejű, szabadságszerető, a maga ura.*

(Konstantinos Manasses bizánci történetíró, 1175.)

amit általában nem szoktunk tenni, most már egyértelmű: „Druckerei der Pester Lloyd-Gesellschaft.” A Pester Lloyd (1854–1944) mint nem hivatalos kormánylap a harmincas–negyvenes években éppen antináci közléseivel vonta magára a figyelmet. Az emigráns Thomas Mann írásait is közreadta. A német megszállás után betiltották. A *Die Verfassung Ungarns* (1944) kezében lévő, egyelőre leltározatlan példányán az idézett mottó alatt a dedikáció:

*Buza Lászlónak
kartársi nagyrabecsüléssel és baráti szeretettel*

Kolozsvár, 1945. III. 30.

Csekey István

Nem filológiai tanulmányt írok. Az előttem – három szegedi tudományos könyvtárból, a kariból, az egyetemiből és az alapító Somogyi Károly nevét viselő városi-megyeiből – sebtében összegyűjtött Csekey-művek jó része dedikált példány, szép és a címzettek rangjához illő szavakkal. Csak a korosztálybelinek járt ki a közvetlenebb fogalmazás. Az *Über das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanction* (1916) kolligátum-beli példányán pl. így: „*Kedves Laci barátomnak szeretettel Pista*”; keltezetlenül, ugyancsak Buza Lászlónak. Az idézett *korjelző* dedikációra még visszatérek.

Előtte a félméternyi könyvállomány, mely egy nagy tehetségű és szorgos professzor-előd életművének talán a java, sárguló, porladó lapokon. Egy professzori pálya fennmaradt relikviái, amelyek mára már tan-, sőt intézménytörténeti anyaggá nemesedtek, és amelyek között máig felvágatlan darabok is vannak.

Csekey István munkásságát bizony eddig félre sodorta az idők árja. Menthetetlenül történetivé vált. Az ő és kortársai eredményei a legutóbbi fordulat (1989/90) előkészítőit és végrehajtóit is hidegen hagyták. A megtagadott reálszocializmus bázisán nyugati neoliberális eszmék s nem ránk szabott intézmények elhamarkodott – paktumos – gyors átvétele közepett alig került szóba a történeti magyar alkotmányosság intézményeire való tényleges visszatérés. Aki pedig ezt utolsó harcosként megkísérelte, a szaklapokban szóhoz sem juthatott. A bizonyos szempontból Csekey-tanítványnak is számító, Szegeden 1947-ben az ő tanszékét megöröklő Szabó Józsefre gondolok, akit – miután az egyetemünkről kétszer is (1950, 1960) eltávolítottak – kései jóvátételként 1990-ben *professzor emeritussá* nyilvánítottunk.³

Előtte a Csekey-könyvek, melyekből a magyar közjogi pozitívizmus szelleme árad. Azé a tudományos irányé, amelyben az ENSZ meghatározta „az új szellemű nemzetközi jogot” még az agg Buza Lászlótól hallgathattuk, és amelyet a debreceni karon a kiváló kisebbség-jogász, Flachbart Ernő tanítványaként végzett államjogász professzorunk, Kovács István is oly nagyra becsült, és amelyben – szándékom szerint – az alkotmány- és jogtörténetet magam is művelem.

Csekey István professzor nevével Szegeden – sajnos – „elfutott az idők hajója.” Észtországbán – második, fogadott hazájában – többet tudnak róla. Nagy becsben tartják. Köszönöm az általa alapított Magyar Intézetnek és kedves barátomnak, Peeter Järvelaid professzor kollégámnak a meghívást és az alkalmat, hogy itt róla emlékezve talán hazai reneszánszának élesztője is lehetek.

2. Egyetemi almanachjaink⁴ szerint Csekey István 1889. február 2-án Szolnokon született, és Pécsen hunyt el 1963. augusztus 17-én. Családi gyökerei Baranyához kötődtek. A Pécshez közeli Zengővárkonyban volt nagyapja, idősb Csekey István református lelkész; neki meg ugyanitt tőle öröklött szőlőbirtoka, ahova – mint egy tusculánumba – nyaranta szívesen eljárt.⁵

Jogi tanulmányait az ország második, Kolozsvárt, Erdély kulturális fővárosában 1872-ben újra megalapított, utóbb a királyról, Ferenc Józsefről elnevezett egyetemén végezte (1907–1911), és strasburgi és heidelbergi, sőt angliai tanulmányúttal is megtoldotta (1911/12). Kiváló professzorai részint még az alapítók voltak – köztük Kolosváry Sándor, a magyar magánjog és Óvári Kelemen, a jogtörténet professzora (közös művük a máig használt *Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici)*, 1896), – részint a fiatalabbak: köztük a közjogász Nagy Ernő, Balogh Artúr, a politika professzora és a modern jogbölcselet tanára, Somló Bódog.

Közülük mestere Nagy Ernő, a közjogi pozitívizmus

magyarországi úttörője volt, aki az 1907/8. tanévben a magyar trónöröklési jogról írt ki pályatételt, amelyre Csekey – a bírálókat szerint – hallgatóként „irodalmi értékűnek” minősített pályaművet (Preisschrift) írt. Ennek nyomán az Országos Levéltárban 1914 júniusában jelentős fölfedezést téve publikálta első könyvét (*A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről*, 1916),⁶ amely a Paul Laband (Straßburg), Otto Mayer (Leipzig) és Robert Piloty (Würzburg) professzorok szerkesztette Archiv für öffentliches Recht-ben még ugyanazon évben németül is megjelent (*Über das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion*, 1916).⁷ Szorosan követte ezt *A magyar trónöröklési jog* (1917)⁸ c. monográfiája, amely akár habilitációs iratnak (Habilitationsschrift) is beillene, ámbar ez mint olyan, Magyarországon nem volt előírva.

Közvélekedés szerint a korábbi historikus szemléletű és szellemű – az „Extra Hungariam non est vita” elvén nyugvó – magyar közjogírással éppen szemben állt a nyugati eredetű, dogmatikus alapú közjogi pozitívizmus. Ez így is volna, ám – mint Csekey István kutatásai mutatják – a tételes közjog gyökereinek jogtörténeti föltárása nem állt ellentétben a jogpozitívizmus követelményeivel. Ellenkezőleg: ez teremtette meg a biztos alapot az akkori jelen problémáinak megoldásához.

Csekey maga sem tekintette eredményeit pusztán történetieknek. Tisztázta a törvények írott eredetijeinek jelentőségét, valamint a törvények – általában a jogszabályok – közzétételének módját, és eredményeit utóbb is hasznosította.⁹

„Tulajdonképeni eredetiek azok, a melyeket a királyok hiteles kiadás végett először szoktak aláírni és a melyek már a királyi felség szentesítése miatt is általában hiteleseknek tekintendők. Másik fajta a hiteles eredetieknek a királyi kancelláriában ünnepélyesen kiadott és az illető részeknek vagy törvényhatóságoknak kihirdetés és mihez tartás céljából elküldött. Majd a nyomtatás idejéből nyomtatott példányokra azt mondja, hogy az ilyen szokásos ünnepélyességgel hitelesen kiadottak hitelesek, de ezeknek eredetije azok, a melyeket a királyi kancelláriában írtak és a királyok aláírtak vagy a melyeket a királyi resolutio elfogadott, ezeknek előzői viszont azok a cikkek, a melyeket a nádor és a primás aláírva, a karok és rendek nevében a királynak megerősítés végett az országgyűlésből felterjesztett.

Van azonban az 1723. évi törvények írott eredetije előkerültének és tüzetes megvizsgálásának még egy alkotmánytörténelmi jelentősége, a mi nemcsak mint a törvény alaki kellékét megvilágító részlet érdekli alkotmánytörténelmünket, de egyenesen kilép országunk határai közül és az osztrák centralistáknak – hisz ma is bővében élnek a Lustkandlok! – egy fegyverét teszi harcképtelenné. Ez pedig – mint láttuk – annak a téves felfogásnak letörésében nyilvánul, mintha az 1723. évi törvénycikkek szentesítése nem a magyar királyi udvari kancellária útján történt volna. Az írott eredeti példány e felfogást megcáfolta s egyben okát adta, hogy miért maradt ki a nyomtatott példányokból a magyar királyi udvari kancellárnak a neve.”¹⁰

A Magyar Királyság királyai 1526 óta a Habsburg (1780-tól a Habsburg-Lothringen) dinasztiából kerültek ki. A magyar rendi jogszemlélet szerint hazánk önállóságát *de iure* soha nem veszítette el, ám ténylegesen (*de facto*) ez az évszázadok során csorbát szenvedett. Az V. Ferdinánd király által szentesített, még az 1847/48. évi utolsó pozsonyi rendi diétán elfogadott áprilisi törvényeink által az Erdélyi Nagyfejedelemséggel történt, kölcsönösen törvényi alapon nyugvó unió által megteremtett parlamentáris berendezkedésű Magyar Királyság elvileg nem szakadt ugyan ki a „Habsburgerreich”-ből, ám történeti függetlenségét visszanyerve gyakorlatilag mégis önállóvá vált. A törvények szellemében és betűik szerint. Ám ezt a centralizmusra törő osztrák kormányzat – fölcsoúsítva a bécsi forradalom által is teremtett zavarból – nem ismerte el. Előbb a nemzetiségeket lázította a törvényes magyar kormány ellen, majd 1848 szeptemberében maga is támadott. Amikor pedig a váltakozó sikerű önvédelmi és alkotmányos szabadságharc 1848 tavaszán az ifjú trónbitorló Ferenc József oldaláról vereségekbe ment át, ő a „Szent Szövetség” forradalomtól intakt cári Oroszországhoz fordult. A cári csapatok pedig leverték a magyar szabadságharcot. Igaz, a piszkos munkát – a kegyetlen megtorlást, benne gr. Batthyány Lajos első miniszterelnökünk és 13 honvéd tábornok (főtiszt) 1849. október 6-ai kivégeztetését – az osztrákok vállalták magukra.

Az Osztrák Császárságot, amelybe erőnek erejével ismét szétdarabolt hazánkat is beolvasztották, és személy szerint Ferenc József császárt elsősorban katonai vereségek (1859, 1866) és a velük járó államgazdasági krízis készítették rá, hogy a magyarsággal tető alá hozza az 1867. évi kiegyezést, amelynek dualista rendszere az első világháború végéig (1918) állt fenn, s országunk számára kedvező lehetőséget nyújtott a polgári fejlődésre.

Röviden szólva: két egyenrangú állam sajátos közösségében az alkotmányjog – a közös védelemmel indokolt s az államaink között szoros közjogi kapcsolatot létesítő *Pragmatica Sanctio*-ra (1723:I–III. tc.) alapozva – körében közősek lettek (maradtak):

- a külügy,
- a hadügy és
- az előbbiekre vonatkozó pénzügy.

E szerint szerveztetett meg a három császári és királyi minisztérium; 1879-től, Bosznia-Hercegovina okkupációja nyomán e tartomány kormányzójának felügyelete is a közös Pénzügyminisztérium hatáskörébe jutott.

Közös törvényhozó testület és törvényhozás nem volt; a közös pénzügyek és a közös miniszterek jogi felelősségre vonása hatáskörében a két ország törvényhozó testületei – a bécsi *Reichsrat* és a pesti/budapesti országgyűlés által kiküldött 60–60 tagú *delegációk* működtek, elkülönülten és a szigorú paritás szerint.¹¹

Voltak még gazdasági–pénzügyi – tehát nem közjogi – jellegű közös ügyek is.

A tíz évente megismételt „kis kiegyezések” a közös

költségvetés arányáról (*quota*), valamint más – főként a közös hadsereg okozta – problémák egyre több súrlódást okoztak országaink között.

A magyar belpolitika jelentős részben „közjogi politikává” fajult: a függetlenségi 48-asok kezdetűl támadták, a szabadelvű 67-es mindenkori kormánypártiak pedig védelmezték a dualizmust. A közöttük lévő közeputasok nem sok vizet zavartak.

Az ilyen vagy olyan alapon *trializmusra* törekvő ausztriai szláv pártok kezdetűl támadták a Magyarországgal mintegy kivételt tevő dualizmust. A századfordulón – a Monarchia föderalizálására törekvő – tragikus sorsú Ferenc Ferdinánd mögött a szlávokra, románokra és német–osztrákokra is kiterjedő „nagyosztrák” politikai és szellemi mozgalom indult. Ez pedig veszélyeztetette a dualizmus rendszerét. Az osztrák jogászok új nemzedéke – a Deák Ferenc *Adaléka* (1865) által hathatósan cáfolt Wenzel Lustkandl bécsi közjogász professzor „méltó” utódai (Biedermann, Dantscher, Steinacker, Tezner) – a szerintük a magyarságnak jogtalanul kedvező kiegyezést – és ezáltal a magyar történeti alkotmányt (pl. az általuk 1526-tól datált trónöröklést) – saját szájuk íze szerint magyarázták.

A fiatal Csekey „*Pragmatica Sanctio*”-jában és más irodalmi megnyilvánulásaiban a protestáns ősök szenvedélyességével, ám a történetileg megalapozott magyar közjog fegyverét jól forgatva szállt szembe nézeteikkel. Szilárdan az 1867: XII. tc. alapján állt.¹²

3. A kettős Monarchiát elvitte a világháború. 1918 októberében–novemberében összeomlott. I. Károly császár, aki magyar királyként a IV. volt, 1918. november 11-én először az időközben köztársasággá vált Német-Ausztria államügyeinek viteléről mondott le, majd a magyar főrendi tábla delegációjának ösztönzésére 1918. november 13-án Eckartsauban kiadott nyilatkozatában ugyanezt tette Magyarországot illetően is, személy szerint magára elismerve az államformáról való döntést. Magyarország Nagy Nemzeti Tanácsa, a gr. Károlyi Mihály vezette öszirózsás (polgári demokratikus) forradalom e legfőbb orgánuma, 1918. november 16-án alkotmányos jelentőségű *Néphatározatában* proklamálta a Népköztársaságot, amelyhez – átmenetileg, mentendő a menthetőt – még ellenfelei is csatlakoztak.

A közjogászok és politikusok rendre a hagyományos magyar közjog szerint igyekeztek „megmagyarázni” a kialakult helyzetet. Így IV. Károly nyilatkozatát trónlemondásnak tekintették, amely egyébként az időközben föloszlatott országgyűlés elé valóban nem is kerülhetett, abból pedig hogy előbb Ausztria (is) köztársaság lett, a *Pragmatica Sanctio* teremtette államközösség *ipso facto* megszűnését következtették.

Csekey István, aki ízig-vérig magyar ember volt, nem kapott az alkalmon. Számára drágább volt annál a magyar történeti alkotmány, semmint elveit és betűit félremagyarázva a forradalom teremtette rég óhajtott magyar függetlenség oltárán fölázdozza. A társadal-

mi-politikai realitás alapján inkább elfogadta magát a forradalom tényét, és Károlyit idézte: „Nálunk detronizálásra nincs szükség, hanem erről egy *fait accompli*-nek a ratifikálására.” „De ha – fűzte hozzá – valaki a forradalom vívmányait a régi jog szerint iparkodik magyarázni – az ellen a magyar jogász érzék tiltakozik.”¹³

4. Csekey István, aki kolozsvári Alma Materében az államtudományi doktorátust 1911-ben, a jogtudományt pedig 1913-ban szerezte meg, az 1912/13-i akadémiai évtől előbb rendkívüli, majd rendes professzorként tanított a kecskeméti református jogakadémián. Az időközben a Budapesti Tudományegyetemre került mentora, Nagy Ernő révén pedig 1919-ben habilitált.

Mesteréről: életéről és munkásságáról, az általa hazánkban megalapozott közjogi pozitivizmusról mindjárt annak halála után, 1921-ben tartott, kismonográfia számba menő, máig érvényes, magvas emlékbeszédet tartott, amely csak öt esztendővel később, már az ő dorpat (tartui) professzorsága idején jelenhetett meg (*Nagy Ernő és a magyar közjogírás új iránya*, 1926). E helyütt meg sem kísérelhetvén mégoly rövid összefoglalását sem, inkább szép tanítványi sorait idézem, amelyek – mondjam-e? – ma is példaadók.

„A jogi szemináriumokról szóló [...] dolgozatában [Jogtudományi Közlöny, 1888.] a jogi oktatás érdekében megindult mozgalom lelkes zászlóvivőjeként mutatkozik. A Francia- és Németországban kevéssel annak előtte bevezetett *szemináriumi és praktikumi jogászképzés* előnyeit tárja fel. »... senki sem fogja tagadni, – írja – hogy az az intézmény, mely a tanár befolyását a tanulóra közvetlenebbé teszi, mely a tanulót folyton szellemi munkára ösztönzi, a munkában vezeti és a munkát ellenőrzi, kétszeres értékkel bír.« Nagy Ernőnek ezek a kívánalmak annyival is inkább kiemelendők, mert az egyetemi oktatás, főleg a tudósokképzés, ma már az egész világon ebben az irányban halad. »Ha a történelem egyes nagyíró tanárokról emlékezik, nem mulasztja el kiemelni azon benső viszonyt, mely közte és tanítványai közt fennállott; nem mulasztja el kiemelni, hogy a tanár nemcsak hirdetője, hanem szoros értelemben vezetője is volt tanítványainak a tudományos munkában.« E szavak senkire sem találnak úgy, mint őreá magára. Jelen sorok írója is meghatottan gondol arra az időre, amikor mestere a kolozsvári jogászévektől fogva egész a budapesti egyetemen való magántanári képesítéséig nemcsak mint professzor, de mint ember is valósággal atyai jóindulattal támogatta.

Szinte gyermekies jóság, kristálytisza jellem és még a látszatra is mindig gondosan ügyelő korrekt erkölcsi felfogás voltak Nagy Ernő legszebb tulajdonai. Egész életmódjában egyszerű, de választékos úr volt. Világnézetében igazi európeér. Munkáiban pedig mint a jogi írásművészet mestere méltán állítható e tekintetben is tanítója, Laband, a stílusművész mellé.”¹⁴

5. A tanítványból egyhamar mester lett. Amint a néhány évvel idősebb barátot, Buza Lászlót hazavárta és alkalmazta Sárospatak református jogakadémiája, úgy

kezde el Csekey István is az 1912/13-i akadémiai évet a kecskeméti református jogakadémián. Innen került a messzi Északra: Dorpat/Tartuba, ahol az egyetemes és észt közigazgatási jog professzoraként 1923. szeptember 26-án tartotta székfoglalóját. Itt Magyar Tudományos Intézetet is alapított és vezetett, és kiadványsorozatot indított *Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis* címmel.¹⁵ A rendelkezésemre álló hiányos forrásokból megítélhetően is nagy lelkesedéssel, munkabírással vetette bele magát – a finnség után nagyságra második – testvérnépünk országának megismerésébe, a róla való ismeretek terjesztésébe. A magvas tanulmányaitól beszédein át tartalmas publicisztikai írásaiig mind-mind ezt szolgálták. Szakterületei mellett az irodalomtörténettel is foglalkozott, föltárva pl. a Jókai Mór műveiben föllelhető észt vonatkozásokat. A kint töltött nyolc esztendő bibliográfiája negyvenöt lapra rúg! Az első öt esztendő – nem kifejezetten szakmai jellegű – termését csinos kötetben *Északi írások* (1928) címmel itt-hon is kiadta. Címlapján a zöld fenyő és a kis faházikó szinte vonzza az olvasót távoli rokonnépünk nyugalmas vidékeire.¹⁶

Szakmai figyelme immáron a hazai és kinti intézményekre egyaránt kiterjedt. Ez azonban nem jelentett figyelemmegosztást; témái inkább kiegészítették egymást. Magyarország végre elnyert teljes függetlenségén érzett örömét a forradalmak és az ellenforradalom hozta, különösen pedig az égbekiáltóan igazságtalan trianoni békeszerződés okozta (1920) szerencsétlen alkotmányjogi változások árnyékolták. Észtországnak ugyancsak nehéz viszonyok közepett születő államiságát nagy figyelemmel kísérve követendő új megoldásait a maga tudományos lehetőségeivel igyekezett Európa-szerre népszerűsíteni.

Roppant nagy jelentőséget tulajdonított ugyanis annak, hogy nyelvi elszigeteltségünkben is jól ismerjen bennünket a külföld. Ezzel kapcsolatos, a századfordulótól visszatekintő elvi jellegű, a jövőre pedig programadó cikke, *A magyar alkotmány és a külföld* (1931)¹⁷ az idők változásával is máig ható érvényű. Különös tekintettel arra, hogy az alkotók, a tudomány művelői mellett a hivatalosságoknak: a kormányzerveknek is mily nagy a felelősségük az időben és tárgyilag pontos tájékoztatásban.

Országaink húszas-harmincas évekbeli alkotmányfejlődését illetően e helyütt különösen kiemelésre méltók a Tübingiában kiadott *Jahrbuch des öffentlichen Rechts-beli „országbeszámoló”*: *Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg* (1926)¹⁸; *Die Verfassungsentwicklung Estland, 1918–1928* (1928)¹⁹; *Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in Ungarn seit 1926* (1931)²⁰; *Die Verfassungsentwicklung Estlands, 1929–1934* (1935).²¹ Ez utóbbi közlemény – számos más példával együtt – arra vall, hogy 1931-ben történt hazatérte, a szegedi egyetemre való kinevezése után is változatlanul tartotta a tudományos kapcsolatot „második hazájával”: Észtországgal.

Az észt alkotmányfejlődésről írt számos, általam jobbra csak bibliográfiákból ismert művének számbavéte-

le és értékelése meghaladná előadásom célját, e témáról különben is értő kutatója Peeter Järvelaid professzor szól. Így csupán példaként említem meg az észti „államvénről”: államfőről és „miniszterelnökről” írt tanulmányát (*Die rechtliche Stellung des estnischen Staat-sältesten*, 1929).²²

Mi sem természetesebb, mint az, hogy a hazai tudományosságot és a közéletet is igyekezett tájékoztatni. Az *Észt Köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete* (1926)²³ c., a Magyar Tudományos Akadémia általános jellegű folyóiratában mindjárt a számunkra is legérzékenyebb pontot, a Trianon folytán szétvagdalt magyar nemzetnek az utódállamokban sanyarú kisebbségi sorsba juttatott, elszakított részei, különösen annak szórványban élő csoportjai számára fontos, egy 1925. február 12-i törvénnyel bevezetett észti kulturális autonómiát emeli ki.

„Ha a magyar alkotmány a magyar nemzeti geniusnak legsajátosabb alkotása, bátran elmondhatjuk, hogy a kis rokon Észtország halhatatlan nevet biztosított magának a modern államok történetében, mert első volt, amely a nemzeti kisebbségek culturautonómiáját törvénybe iktatta. Hálával kell ezért nekünk magyaroknak is tekintenünk *Eestire*, mert kisebbségi culturautonómia-törvényük a tengerbe vetett kő, amelynek hullámgyűrűi a mi elszakított véreink körében is éreztetni fogják jótékony hatásukat. A nemzeti állam cégére alatt valósággal nemzetiségi államoknak összetákoltt új alakulatok közül egyik sem mert hozzányúl ni kérdéshez. Észtországa az érdem, amellyel északi culturalis traditióihoz híven élére állott az európai nemzeteknek.”²⁴

Estonia docet. Az észti kisebbségi kultúrautonómia törvényének elvi kérdéseiről és nemzetközi visszhangjáról a kisebbségi irodalomban ad számot az ugyancsak ebben a folyóiratban megjelent, *A kisebbségi kultúrautonómia Észtországban* (1928) c. cikkében.²⁵ Amikor pedig az 1929. március 29-én elfogadott és 1932-ben életbe lépett észti Büntetőtörvénykönyv a nemzetiségbevallást védelemben részesítette, róla a dél-erdélyi Lugoson megjelenő Magyar Kisebbség hasábjain adott tájékoztatást (*A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme*, 1932).²⁶ Mindezen cikkeinek, valamint napilapbéli közleményeinek informatív hatása Közép-Európában kétségtelen.

Gondoljunk bele, Lugoson még a román hivatalosság számára kiadott folyóiratban is elhelyezték egy tanulmányát! A példa tehát meg lett volna Közép-Európa számára is. „Csak” követőkre nem talált szomszédainknál... A magyarság meg azóta is fogy, porlad. Szerzőnk a példaadó rokon nép államának megadja a kijáró dicséretet.

„A nemzetiségi kérdés terén tehát *Estonia docet*, mert a nemzetkisebbségi probléma kulturális téren való államjogi megoldásának első kísérletével az európai közvéleményben olyan hírnévre tett szert, amelyet az észti függetlenség pozitív értékelése, valamint az Észt Köztársaság konszolidációja tekintetében figyelmen kívül hagyni nem lehet.”²⁷

6. Ami a magyar alkotmányfejlődést illeti – hivatkozott, a külföldet tájékoztató, ám saját gondolatait is tartalmazó – közleményein kívül a harmincas évek derekáiig viszonylag kevés tanulmányt írt.

Nagyon röviden összefoglalva: a megcsönkített ország a két forradalom nyomán és a szorosan vett ellenforradalom idején, sajátos helyzetbe került. Ezt az alkotmánytörténész visszatekintve egyszerűbben leírhatja, mint a kortárs közjogász. Az alkotmányosság 1918. október 31-én megszakadt fonalát nem lehetett összecsomózni. Ebben a győztes nagyhatalmak uralta békekonferencia és a magyar területekre éhes szomszédos „kisantant” utódállamok mellett az 1919/20. évi ellenforradalomban hatalomra vagy a hatalom közelébe jutott új politikai elitnek is része volt.

Az 1918. november 16-án megszűnt országgyűlés helyébe a nálunk papíron szokatlanul demokratikus választójoggal, ám hatósági, sőt katonai nyomás mellett választott *nemzetgyűlés*²⁸ nem sokkal 1920. február 16-ai összeülte után meghozta az alkotmány helyreállításáról szóló törvényét (1920: I. tc.), amelynek alapján Horthy Miklóst, egykori cs. kir. ellentengernagyot, királyi szárnyságát, az ellenforradalmi „Nemzeti Hadsereg” fővezérét *kormányzóvá* (Reichsverweser) választotta (1920: II. tc.).²⁹ Magyarország megőrizte ugyan alkotmányos államformáját, a királyságot, ám király nélkül.³⁰ A IV. Károly második visszatérési kísérlete után döntően külső nyomásra hozott „detronizációs törvény” (1921: XLVII. tc.) időszerűtlenné tette a királyi trón betöltését. A királykérdés megoldása *ad Grecas* calendas helyeződött.

A helyzet megítéléséhez ellentétes – legitimista vagy szabad királyválasztó – irányból közelítő közjogászok között mintegy *communis opinio*-vá vált azon nézet, hogy az ország *közjogi provizórium* állapotába került. Ezt pedig nagyban-egészben tiszteletben is tartották.

A kétkamarás országgyűlés (Reichstag) új alapokon 1927-ben állt helyre; miután a második nemzetgyűlés elfogadta eléggé antidemokratikus választójogi törvényét (1925: XXVI. tc.) és azt a felsőházról szóló törvényt (1926: XXII. tc.),³¹ amely a hagyományos elemek mellett a municipiumok, a tudomány- és felsőoktatás, valamint az érdekképviselők választott képviselőt is bejuttatta a második kamarába. A községek és municipiumok reformjáról szóló törvényt már ez az országgyűlés hozta meg (1929: XXX. tc.). Mindez a gr. Bethlen István miniszterelnök (1921–1931) nevével fémjelzett, neokonzervatív szellemiségű konszolidáció jegyében fogant.

Magyarország konzervatív és liberális vonásokat egyaránt fölmutató parlamentáris jogállami státusba tért vissza, ám kétségtelenül antidemokratikus volt, sőt a közéletben itt-ott autoritér elemek is jelentkeztek. A nagy világgazdasági válság megérintette ugyan a Horthy-korszak államberendezkedését, a Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején feljövő „új nemzedék” a „korszellem” jegyében reformokat igényelt; kimondottan fasiszta-nemzetiszocialista pártok, pártocskák is alakultak, ám ezek az 1939. évi választá-

sok előtt a törvényhozásba alig-alig jutottak be, hatalomra pedig – a nyilas pártban egyesülve – csak a korszak legvégén, 1944 októberében kerültek. Amikor már minden veszve volt.

Noha még a mérsékeltlen jobboldali gr. Teleki Pál miniszterelnöknek is voltak elképzelései egy hivatásrendi alkotmányra (1940), maga a rendszer elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy – a világháború közeledtén sajnálatosan sok ellenkező hatású intézmény bevezetésével (különösen az ún. zsidótörvényekkel) – alapjában véve megőrizze a magyar történeti alkotmányt, annak az 1920-i „közjogi provizórium” teremtette állapotában. S ez nem papíros alkotmány volt! 1938 márciusában, miközben a szomszédban, Bécsben az Auschluß eseményei folytak, a magyar országházban, a pesti Duna-parton a választójog demokratizálásáról hoztak törvényt... Igaz, történetileg megkésve.

A magyar közjogászok, még a legitimisták is, végeredményben megbékéltek e rendszerrel és „közjogi provizóriumával”. Amikor viszont, az 1930-as évek második felében, éppen a parlamentáris választójog újrászabályozása okán, átfogóbb alkotmányreform előtt állt az ország, szakirodalmi vitákban törekedtek részben ellentétes álláspontjaik érvényre juttatására. E reformokat természetesen akkor is a kormánypolitika határozta meg. Ennek lényege: az általánosabb és mindenütt titkos választójog bevezetése a választási rendszer belső tagolásán és kombinálásán (többségi rendszer, arányos rendszer/Mehrheitssystem, Proporzsystem) kívül a kormányzó jogállásának megerősítését és a felsőház hatáskörének a kibővítését is igényli. Ez 1937–1938-ban így is ment törvényekbe.³²

7. Az Észtországból hazatért Csekey István, aki a működését 1921-től Szegeden folytató egykori kolozsvári *Alma Mater*e, a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának Politika Tanszékét vette át, székfoglaló előadását 1931. október 12-én *A szovjet államszemlélete* címmel tartotta, és az az egyetemen kiadott folyóiratban rögtön meg is jelent. Bár egyértelműen elvetette a szovjet rendszert, amely szerinte „többé már nem is »diktatúra a proletárok által«, hanem »a proletárok fölött«, negatívumait – a despotizmusba átmenő központosítást, a parlamentáris ellenzék hiányát, a szabadságjogok tagadását, a hatalommegosztás elvetését, a „forradalmi törvényszerűséget” [törvényességet!] – igyekezett szakmai keretbe csomagolni. Még egy kis csalfa reményt is vélt fölfedezni: az *ötéves tervben!* Az ugyanis – vélte – a magángazdaság és a külföld együttműködése nélkül elképzelhetetlen.³³

A parlamentarizmus válságából Európa-szerte kibontakozó tekintélyelvi (autoritér) – magyarul: fasiszta vagy fasisztoid – rendszerekről alapjában tartózkodó volt az álláspontja. Némi elismeréssel így is illette őket. Velük szemben a példátlan rugalmasságában csak az angollal rokonítható történeti alkotmányunkat állította. Tallinban, az V. Finnugor Kongresszus Jogi Szakosztályában 1936. június 27-én *Der autoritäre Staat und die ungarische Verfassung* címmel tartott, emelkedett han-

gú előadásának csupán záró gondolatait idézhetem:

„Ha a magyar alkotmány kiállotta ezer év tűzpróbáját, annál kevésbé lenne indokolt, idegen eszmék kedvéért feláldozni, mert ennek az alkotmánynak a jövőben is nagy nemzetpolitikai szerepének kell lennie. A magyar intézményeknek a jövőben is át kell világítaniok a mesterséges határokon, s a magyar közjogi berendezéseknek vonzóerőt kell gyakorolniok az elszakított magyarságra és idegen ajkú testvéreire. Ezt pedig nem szabad csökkenteni az alkotmányosság és az önkormányzat korlátozásával.

A magyarságot ezer esztendő történelmében át épen az jellemezte, hogy mindig nyugat felé tájékozódott. Ez vezette Európa keletén maradt fajrokonaitól a Duna medencéjébe, ennek köszönhetette a keresztény nemzeti királyság megalapítását.”³⁴

Az említett alkotmányjogi reformok közül elsősorban a kormányzó intézményének megerősítése foglalkoztatta. A Magyar Szemle – a kormány támogatta magas színvonalú folyóirat – 1937. januári számában jelent meg *A kormányzói jogkör kiterjesztése*³⁵ c. irányadó tanulmánya, amely a téma vitájának közepébe kerülve, a vita eredményét az egyetemi Actában foglalta össze (*A kormányzói jogkör reformja*, 1937).³⁶ Anélkül, hogy e helyütt a részletekkel foglalkoznánk, álláspontjának lényegét adjuk: ez pedig a kormányzói, mint államfői méltóság jogállásának a megerősítése volt. Az elnyúlt és bizonytalan ideig tartó provizórium keretein belül kívánt nagyobb stabilitást, a „köztársasági” jellegű hatásköri korlátozásokkal szemben quasi uralkodói (királyi) hatáskört. Hangsúlyozottan a magyar történeti alkotmány keretei között mozgott. Az idős kormányzó utódlásának és helyettesítésének megoldásából legfeljebb csak legitimista (katolikus) szemmel olvasni ki valamiféle „dinasztiaalapítást.” Mindez benne volt a levégőben. A vonatkozó törvényekben tükröződtek is a többnyire egybehangzó közjogászai álláspontok. Csak a katolikus egyházat illető főkegyúri jog maradt ki a református kormányzó hatásköréből továbbra is. Meg hát a kormányzói tisztnek *fejedelmivé* alakítására – Gábor Gyulától átvett – fölvetésnek sem lett fogantatja.³⁷

Ez idő tájt egyébként sorra jelentek meg magvas tanulmányai, amelyekre itt – sajnálatosan – csupán utalhatok; így *A kötelező szavazás* (1935),³⁸ *A magyar nemzetfogalom* (1938).³⁹

8. Csekey István szűkebb szakterületén túlmutató kultúrhistorikus érdeklődésre vall, hogy hazai német születésű nagy zeneszerzőnk, Liszt Ferenc magyarságával mily szakavatottan foglalkozott.⁴⁰ Abban is van valami jelképes, hogy 19. századi reformkori nagy költőnk, Vörösmarty Mihály a *nagyvilág* népeire is apelláló *Szózatának* – nagy nemzeti költeményünknek – hűsz (!) fordítását gyűjtötte össze és adta ki előszavával⁴¹ 1940-ben.

9. Az 1940. augusztus 30-ai második bécsi döntés értelmében az „országgyarapítások” sorában – visszatértek az 1920-ban Romániához csatolt – a mai Magyaror-

szágnál terjedelmesebb territóriumból! – a kelet-magyarországi részek (történetileg a *Partium*) és Erdély északi fele. A Ferenc József Tudományegyetem – törvény alapján – heteken belül hazatért Kolozsvárra. Valójában jórészt Szegeden maradt új intézményként (Horthy Miklós Tudományegyetem), ám a Jog- és Államtudományi Kar – jelentősen megerősítve – valóban hazaköltözött Erdélybe (1940–1944).

Csekey István itt végre művelt tudományága szerinti tanszéket, a Magyar Közjogi Tanszéket nyerte el. Sokat vállalt. Ő állította helyre pl. a szemináriumi (kari) könyvtárat. A kar mintegy bemutatkozásként tette közzé négy professzora tollából a magyar szokásjog nagy összefoglalása, a *Tripartitum* (1517) szerzője halálának 400. évfordulóján *Werböczy István* c. Acta-kötetét. Ebben ő *Werböczy és a magyar alkotmányjog* címmel írt, és közzétette a *Tripartitum bibliográfiáját* is.⁴²

A magyar történelmi alkotmány alapeszméjének, a szentkorona tanának a *Tripartitum*ban való megjelenését idézem Csekey tanulmányának német kivonatából.

„Werböczy vereinigt und ergänzt die Idee von der Krone als Urquelle der Staatsmacht und die organische Staatsauffassung mit dem Gedanken der Machtübertragung, stellt aber noch immer an die Spitze seines *Tripartitum* das Prinzip der Einheit des Adels.

Nach seiner Lehre stammt die Macht des Herrschers von der Gemeinschaft, der *communitas*. Der Fürst wird von den Adeligen gewählt, der Adel aber vom Fürsten verliehen. Der Nachdruck ruht auf dem Prinzip der Gegenseitigkeit, stammt doch der ganze Adel vom König, die königliche Macht aber vom ganzen Adel.

Hierdurch gewinnt die Lehre von der Heiligen Krone die Fassung Werböczys vom Anfang des 16. Jahrhunderts. Früher galten die Idee der Krone und die organische Staatsauffassung als zwei ursprünglich abgesonderte und sich selbständig entwickelnde politische Gedanken. Die Verknüpfung der Idee der Krone mit der Erfassung der Krone als Staatskörper ist schon die ausschliessliche Schöpfung Werböczys. Bei ihm findet sich erstmalig die verfassungsrechtliche These, dass alle Adeligen gleichermassen Mitglieder der Heiligen Krone sind und ebenso gleichermassen der Macht des aus ihrem Willen gekrönten Königs unterstellt sind. Der Lehre von der Heiligen Krone bedurfte Werböczy vor allem, um die Gleichheit des Adels und den »demokratischen« Charakter der Gemeinschaft der Adeligen darzulegen.

Vom Prinzip der Volkssouveränität, nach dem das Recht der Gesetzgebung der Gemeinschaft zusteht, leitet Werböczy den Satz her. In diesem Kapitel des *Tripartitum* finden wir die wichtigsten Grundsätze unserer Verfassung, die von Werböczy selbst als die nationalsten Eigenheiten dieser Verfassung betrachtet wurden, und dann während des späteren Lebens unserer geschichtlichen Verfassung die staatsrechtlichen und politischen Ideale langer Generationen gebildet haben. Sie bewehrten sich gleichzeitig auch als starke Kraftquellen der Nation in ihren Kämpfen um die staatliche Selbständigkeit und Verfassung.⁴³

10. Csekey István munkáiban büszkén hirdette a magyar történelmi alkotmány rugalmas voltát a kartális alkotmányok merevségével szemben. Általa sikerült az országnak áthidalnia a forradalmak és az ellenforradalom keletkeztette *vacuum iurist* (Zsedényi Béla), és tőle remélte a parlamentáris kormányzat átmentését a tomboló háború éveiben.

Hogyan is jellemezte történelmi alkotmányunkat *Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg* (1926) c. közleményében?

„Ungarns Verfassung ist, ihrer langsamen geschichtlichen Entwicklung aus dem Volksleben entsprechend, in keiner Verfassungsurkunde zusammengefasst, sondern in den verschiedenen Gesetzen der verschiedenen Zeiten zu finden. Wer sich in Heidelberg für die Universität interessiert, wird gleich zum uralten Gebäude der Ruperto-Carola geführt; in Oxford jedoch könnte die Universität niemandem gezeigt werden, denn sie ist die ganze Stadt mit ihren in verschiedenen Jahrhunderten gebauten Collegien und Instituten. So steht es auch mit den Verfassungen Englands und Ungarns. Vergebens sucht man hier ein Grundgesetz, in dem die Verfassungssätze niedergelegt sind; beide Königreiche besitzen den Kartaverfassungen anderer Staaten gegenüber eine historische verfassung. In dieser Beziehung sind sie einander gleich und in der ganzen Welt alleinstehend.“⁴⁴

Bevallom, alkotmánytörténészként a 20. században e történelmi alkotmány ezerestendő voltában, melyet szerzőnk is oly gyakran hangoztat, nem kis részben a „koreszmék” elhárítása okából, kétkednem kell. Történelmi alkotmányunk a polgári korban ugyanis alapjában véve olyan pozitív törvényeken nyugodott, amelyek az 1847/48. évi utolsó rendi diétán és a későbbi törvényhozában keletkeztek. A Werböczy István *Tripartitumára* visszavezetett szentkorona-tan volt szinte az egyetlen olyan elem, amely a rendiséggel való kapcsolatot fönntartotta. Ez viszont oly szilárdan tartotta állásait, hogy még a magyar közjogi pozitívizmus atyja, Nagy Ernő is kénytelen-kelletlen volt számolni vele; ha nem is túl hangsúlyosan, és inkább múlt időkben.

„A király, a ki viseli a koronát és a nemesek, a kik tagjai a szt. koronának, együtt alkották a szt. korona egész testét és országgyűlésileg összejöve gyakorolták annak souverain jogát, alkották a törvényeket. Ez az elmélet, mely a mai nap uralkodó állami személyiség elméletének mindenben megfelel, jelentékenyen járult ahhoz, hogy az államhatalom közjogi jellege megőriztessék.

A szent korona fejezi ki továbbá a nemzet egységét királyával, mint a hogy a koronázás az egyesülés tényét; valamint jelképezi az állam területi egységét, a terület fölötti uralmat, és innen erednek e kifejezések: »szent korona országai«, a »szent korona területe«.

Mindezen az 1848. évi törvényhozás csak annyit változtatott, hogy a nemzet rendi tagoltsága helyébe az állampolgárság egységes fogalmát léptette, a politikai jogképeséget az állam összes polgáira kiterjesztve.⁴⁵

Sokkal erősebben jelentkezett ez Csekey Istvánnál – kivéendő az esetleg túlhatalomra irányuló királyi törekvést – *A magyar trónöröklési jogában* (1917). S mint az (első) nemzetgyűlés jogalapját, s vele együtt a Horthy-korszak közjogi provizóriumát „megalapozó” elmélet, nála is mintegy a pozitív közjog fölébe kerekedett. Fokozott előtérbe helyezésével bizony maga is engedményt tett a közjogi pozitivizmus terhére. Hogy mennyiben volt ez indokolt, ma már inkább esztörténeti, semmint intézménytörténeti kérdés.⁴⁶

Magam, aki alkotmánytörténészként is nem egyszer írtam a kipróbált polgári intézményeinkhez való valódi visszatérés szükségességéről, magát Magyarország szent koronáját és a hozzá kapcsolódó tant csakis történetiségében fogadhatom el.⁴⁷ A szent koronát jogalanyisággal, sőt „misztériummal” való fölruházására irányuló mai szellemi, sőt politikai törekvések⁴⁸ pedig szerintem éppen egykori történeti alkotmányunk megújításra érdemes intézményeiről vonják el a figyelmet. Miközben pl. ugyanis „úsztatgatják” a koronát, valóban ezerszentséges alapintézményünk, a – különben már 1990-ben „kiüresített” – *megyerendszer* áldoztatik föl a magyar alkotmánytörténetben teljesen gyökértelen és előzménytelen „regionalizmus” jegyében.⁴⁹ És hogy-hogy nem, paktum alapján 1990-ben becsémpésztetett alkotmányunkba (a sokszor módosított 1949: XX. tv.) a felelős parlamentáris kormányzat (1848: III. tc.) helyébe a kancellári rendszer is. Pedig azt a polgári kori történeti alkotmányunkból kétszer is kiiktattuk (1848, 1867). Nem Csekey István és nem a magyar közjogi pozitivizmus szellemében történhetett és történhet meg ez. Épp ellenkezőleg! A feledés és feledtetés következménye lehet csak. A jogtörténész meg egyet tehet: emlékeztet és figyelmeztet. Nagy Ernő, Csekey István, Szabó József és más egykori professzorok szellemében.

11. Csekey István kolozsvári professzori működésének eredménye az írásom elején említett – e helyütt már terjedelmi okokból sem elemezhető, bonyolult és bővebb értelmezésre érdemes kérdéseket is fölvető – tankönyve (*Magyarország alkotmánya*, 1943), német fordításával együtt (*Die Verfassung Ungarns*, 1944). Hogy ez utóbbi pontosan mikor látott napvilágot, nem tudni; a Buza Lászlónak 1945. március 30-án írt, idézett dedikációból arra következtetni, hogy talán csak 1944 vége felé.

A kolozsvári egyetemet 1944. október elején evakuálták. Csak néhányan maradtak vissza. A jogi karról Buza László professzor. Neki is köszönhető, hogy Kolozsvárt a magyar egyetem és a magyar nyelvű jogi oktatás még egy ideig folytonos maradt. Tudunk róla, hogy Budapest elfoglalása után, 1945 februárjában-márciusában többen visszatértek, sőt „vendégprofesszorként” 1947–1948-ig a bukaresti kormány alapította magyar tannyelvű Bolyai Tudományegyetemen tanítottak is. (Ezt egyébként 1959-ben egyesítették Babeş-Bolyai Tudományegyetem néven a kolozsvári román egyetemmel. A magyarság máig hiába küzd saját, állami egyetemért Erdélyben.)

12. Csekey Istvánt 1945 december 13-án kinevezték ugyan a Szegedi Tudományegyetem újonnan alapított Jog- és Államtudományi Karának Alkotmányjogi Tanszékére, ő azonban szabadságolását kérte, és a Pécsi Tudományegyetemen folytatta tevékenységét, ahova 1946. november 3-án nyert kinevezést, és itt is tevékenykedett, mígnem 1951. október 8-án nyugdíjaztatott.

Pécsi tanszéki utódai megbecsüléssel emlékeztek és emlékeznek rá. A rohamos változásokat tananyagaiban törekedett követni. Az államformaváltozást hozó 1946: I. tc.⁵⁰ után írt, *A Magyar Köztársaság alkotmánya* (1947)⁵¹ c. jegyzetében tartalmilag már a történeti alkotmány megszüntét konstatálja, ámbar annyit még jelez: forma szerint az alkotmány – kartális alkotmány hiányában – még mindig történeti jellegű maradt. Két akadémiai évben még tanította a kartális (szocialista) alkotmányt (1949: XX. tv.) is, ám a róla írt jegyzete mellé sokszorosításban hallgatói kezébe kívánta adni *Összehasonlító alkotmányjogát* (1951) is.

Tovább foglalkoztatta Liszt Ferenc élete. Megjelent két tanulmánya Oroszországban tevékenykedő magyarokról – Hanulik Jánosról (1954) és Balugyánszky Mihályról (1956) –, valamint néhány helyismereti műve, köztük a postumus *Baranya és Pécs bibliográfiája* (1964).

Nem látott napvilágot a *Schrifttum des ungarischen Verfassungsrechtes*, melyet tankönyve német kiadásában (1944) ígért és amelyen a későbbiekben is dolgozott.⁵²

13. Csekey István művei magukért beszélnek. Csak olvasni kellene őket! És fölhasználni immáron véglegesen történetivé vált materiájukat.

Munkásságának fő vonulatát mutathattam be. Azt is hiányosan. Csupán itt említhetem meg pl. a dualizmus kori vármegyék alkotmányos önkormányzatát óvó tanulmányát⁵³ és a rendeletalkotással kapcsolatos írásait.⁵⁴ És ami nekem legkedvesebb: a parlamentáris választási bíráskodással [parlamentarische Wahlprüfung] kapcsolatos, neki is az első sikereket hozó tanulmánya. Közülük vagy három évtizeddel ezelőtt az *Über das System der Prüfung parlamentarischen Wahlen* (1913)⁵⁵ című közleményét olvastam és használtam először. Általa is váltam – rajta kívül szegedi karunk jelentős személyeseit: Polner Ödönt, Goltner Dénest és Szabó Józsefet is követve – a mai magyar alkotmánybíráskodás hatásköréből sajnálatosan „kifelejtett” intézmény kutatójává, monografusává.⁵⁶

*

Ha személyesen nem is ismerhettem, kortársak voltunk. Egyetemi pályámat, gyakornokként, negyven esztendője, éppen abban a hónapban – 1963. augusztus 1-jén – kezdtem, amelyben ő meghalt. *Magyar volt és professzor volt*. E szavakkal búcsúzott 1937-ben a túl korán távozott Balásfalvi Kiss Alberttől, kedves kecskeméti, majd szegedi, római jogász professzor társától. Életművét áttekintve én sem mondhatok róla többet.

Jegyzetek

- * „E munka a T 043195/2003. ny. sz. OTKA-szerződés keretébe illeszkedik (Alkotmány és jogtörténeti kutatások, 1790–1949, témavezető: Ruszoly József egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszék).
A tanulmány szövege először 2003 őszén a Tallinban rendezett I. magyar–észti Jogtörténeti Napokon hangzott el.
- ¹ Csekey István: Magyarország alkotmánya. (Renaissance Könyvkiadó, Budapest, 1943 – könyvnap.; 260 p.)
- ² Stephan Csekey : Die Verfassung Ungarns. (Danubia Verlag, Budapest/Leipzig, 1944.; 270 p. und Abbildungen.)
- ³ Szabó József postumus könyve: Ki a káoszából, vissza Európába. Életrajzi, jogbölcseleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások. (Kráter, Budapest, 1993.)
- ⁴ Szegedi Egyetemi Almanach. 1921–1970. Szerk. Lisztes László és Zallár Andor. (Szeged, 1971. 22. p.); Szegedi Egyetemi Almanach. 1921–1995. Szerk. Szentirmai László, Iványi Szabó Éva, Ráczné Mojzes Katalin. (Szeged, 1996. 32. p.) Vö. Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem. Emlékkönyv. Összeállította: Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Intézet, (Piliscsaba, 1997. 104. p.); Magyar Nagylexikon 5:816. p. (Budapest, 1997.)
- ⁵ Ruszoly József: „Magyar volt és professzor volt.” Balásfalvi Kiss Albert. (Szeged, 2001. november; 37–40. p., Csekeyről: 38–39. p.)
- ⁶ Csekey István: A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről. Kiadatlan oklevélmellékletekkel és az 1723. évi törvénycikk írott eredetije első és utolsó lapjának hasonmásával. (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916. 88 p.) /Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből, I. kötet, 7. szám/ Felolvasta 1916. január 10-én. Vö. Csekey István: A pragmatica sanctio [!] Erdélyben. (Kolozsvár, 1915. Separatum az Erdélyi Múzeum-ból.)
- ⁷ Stefan v. Csekey : Über das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion. (Tübingen, 1916. 100 p. Separatum aus dem Archiv des öffentlichen Rechts.)
- ⁸ Csekey István: A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel. (Athenaeum, Budapest, 1917. 564 p.). – Az Előszó 1916. december 30-ai. Vö. Stephan Csekey : Die Ausdehnung der ungarischen Thronfolgeordnung. (Berlin, 1918. Separatum: Zeitschrift für Politik, Bd. XI.)
- ⁹ Stephan Csekey : Die Verkündigung der Gesetze in Estland. (Tartu (Dorpat)–Budapest, 1926. /Bibliotheca [...] 3./)
- ¹⁰ Csekey (Tübingen, 1916) 81–82. p.
- ¹¹ Ruszoly József: A kiegyezés újabb historiográfiája és a jogtörténet. = Ruszoly József: Újabb magyar alkotmánytörténet 848–1949. (Püski, Budapest, 2002. 120–131. p.); József Ruszoly: „Vom Standpunkte der Geschichte des ungarischen öffentlichen Rechts”. Der „Beitrag” (Adalék) von Ferenc Deák und der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867 im Spiegel der Historiografie. (Megjelenik egy gyűjteményes kötetben.)
- ¹² Csekey István: A dualizmus és a miniszterelnök újévi beszéde. (Magyar Figyelő, 1915. 83–90. p.); Der Zentralismus [!] und die Neujahrsrede des Ministerpräsidenten. Pester Lloyd, 18. Januar 1916, Abendblatt. vö. Arbeiter-Zeitung [Wien] 23. Januar 1916; Csekey István: Az 1741:11. törvénycikk történetéhez és közjogi jelentéséhez. (Századok, 1915. szeptember–október; 321–386. p.); Separatum: Az osztrák államminisztérium és a magyar közjog. (Budapest, 1915.)
- ¹³ Csekey István: A trónlemondás. Pesti Hírlap, 1918. november 24.
- ¹⁴ Csekey István: Nagy Ernő és a magyar közjogírás új iránya. (Franklin Társulat, Budapest, 1926. /Magyar Jogászegyleti Értekezések, Új folyam, XVII. kötet, 89. füzet, 1926. október/ [137.] – 236. p.; idézet: 147. p.)
- ¹⁵ Étienne de Csekey : L'Organisation d'Instituts Scientifiques a l'Étranger. (Budapest, 1926. /Bibliotheca [...] 2./); Stephan v. Csekey : Estnisch-ungarische Beziehungen und das Ungarische Wissenschaftliche Institut in Tartu (Dorpat). (Tartu (Dorpat), 1930. /Bibliotheca [...] 8./); Aus den Forschungsarbeiten des Ungarischen Wissenschaftlichen Institut in Tartu (Dorpat). Hrsg. Stephan v. Csekey . (Dorpat), 1933. /Bibliotheca [...] 9–13./).
- ¹⁶ Csekey István: Északi írárok. (Budapest, 1928.)
- ¹⁷ Csekey István: A magyar alkotmány és a külföld. (Budapesti Szemle, 1931.; 638. sz. 73–91. p.) Vö. Etienne Csekey : Lois de Droit Public de l'année 1929 Hongrie. Annuaire de l'Institut International de Droit Public, (Paris, 1930. 884–894. p.)
- ¹⁸ Stephan v. Csekey : Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg. Jahrbuch des öffentlichen Rechts [JöR] Bd. XIV. 409–483. Separatum. (Tübingen, 1926. /Das öffentliche Recht der Gegenwart/).
- ¹⁹ Stephan v. Csekey : Die Verfassungsentwicklung Estlands, 1918–1928. JöR Bd. XVI. 168–269. p. Separatum. (Tübingen, 1928.)
- ²⁰ Stephan v. Csekey : Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in Ungarn seit 1926. JöR Bd. 19. 199–311. p. Separatum. (Tübingen, 1931.)
- ²¹ Stephan v. Csekey : Die Verfassungsentwicklung Estlands, 1929–1934. JöR Bd. 22. 411–458. p. Separatum. (Tübingen, 1935.)
- ²² Stephan v. Csekey : Die rechtliche Stellung des estnischen Staatsleuten. Zeitschrift für öffentliches Recht. (Bd. IX. 1929. H. 1, 104–113. p. Separatum.)
- ²³ Csekey István: Az Észti Köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete. (Franklin Társulat, Budapest, 1926. 17 p.). Separatum a Budapesti Szemle 1926. évi 584. számából.
- ²⁴ Uo. 11. p.
- ²⁵ Csekey István: A kisebbségi kultúra autonómia Észtszországban. (Franklin Társulat, Budapest, 1928. 31 p.). Separatum a Budapesti Szemle CCVIII. kötetéből.
- ²⁶ Vö. Stephan v. Csekey : Schutz der Nationalitätserkenntnis. Pester Lloyd, 14. April 1927 (Abendblatt); Csekey István: A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme. (Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája, Lugos, 1932. 22 p.). [Separatum: Magyar Kisebbség, 1928] Vö. Csekey István: A világ első büntetőtörvénykönyve, mely a nemzetiség bevallásának szabadságát védi. Kenéz Gyula Emlékkönyv. (Budapest, 1932.)
- ²⁷ Csekey (Lugos, 1932) 3. p.
- ²⁸ Ruszoly József: Az első nemzetgyűlési választások előzményeihez. = Ruszoly József. Újabb magyar alkotmánytörténet (2002, 188–206. p.)
- ²⁹ Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás és kormányzó jogkör (1919–1921). (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971.)
- ³⁰ Stephan v. Csekey : Das Königreich ohne König. [...] Reichspost [Wien] 26. Februar 1926
- ³¹ Csekey István: A felsőház kérdésének irodalma (Kérészy, Erecy és Zsedényi tanulmányai). (Budapesti Szemle, 1926. 592. sz. 467–475. p.). – Nagy Ernő (1885) nyomán ellenezte a municípiumok képviselőit (475.). Vö. Ruszoly József: Alkotmányjogi reformtörvények az első nemzetgyűlés idején. = Ruszoly József. Újabb magyar alkotmánytörténet (2002, 207–263. p.)
- ³² Ruszoly József: A törvényhozás intézményi alapjai a Horthy-korszakban. = Ruszoly József. Újabb magyar alkotmánytörténet (2002, 264–194. p.)
- ³³ Csekey István: A szovjet államszemlélete. (Széphalom, 1931.; 165–172. p. Kivonatolts közlés); Separatum: Széphalom Könyvtár 25. E separatum a Somogyi-könyvtárból eltűnt.
- ³⁴ Csekey István: A tekintélyállam és a magyar alkotmány + Der autoritäre Staat und die ungarische Verfassung. (Jog. 1936. június; 76–88. p., idézet: 87. p.). – Vö. Csekey István: A német vezérállam. (Szeged, 1936). (A Somogyi-könyvtárból eltűnt.); Csekey István: A Harmadik Birodalom alkotmánya. (Magyar Szemle, 1936. június; 116–127. p.). E cikkének utolsó bekezdésében írta: „Bizonyos, hogy a magyar sorsközösség jövője igen sokban Itália és Németország hatalmi súlyától és politikai akaratától függ. Sohasem éreztük talán annyira megrendítően, mint a közelmúlt hetekben, hogy mily emberfeletti erőt és tekintélyt tudott adni Németországnak Hitler felrázó uralma. Mintha a ver-

- sailles-i diktátum utolsó foszlányainak szétválásában a párizskörnyéki békeparancsok végörájának közelsége morajlanék felénk. Csodálatos nézhetjük Mussolini Itáliáját és Hitler Germániáját, példát meríthetünk magunknak belőle, hogy a nép lelki és politikai erőinek mily hatalmas fokozását jelenti, ha a politikai vezetés eszközeit és célkitűzéseit valamely nemzet hagyományoktól megszentelt történelméből merítik és egyéniségéhez alkalmazzák. De nekünk nem idegen jelszavakra, nem új életformákra van szükségünk, hanem arra, hogy megvalósulhasson az ezeréves nagy magyar gondolat. A mi jövődönk azon fordul meg, hogy a régi alkotmányt és a hagyományokat át tudjuk-e menteni a mostani zűrzavarból egy születő, új világ számára.”
- ³⁵ Csekey István: A kormányzói jogkör kiterjesztése. (Magyar Szemle, 1937. január; 5–16.). Vö. korábbi: Csekey István: A kormányzó és jogköre. (Magyar Jogi Szemle, 1920. 257–265. p.). Az utolsó oldalról a cenzúra öt sorát törölte!
- ³⁶ Csekey István: A kormányzói jogkör reformja. (Acta Litterarum ac Scientiarum reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae, Sectio Juridico-politica, Tom. X. Fasc. 5. Szeged, 1937. [60 p.]).
- ³⁷ L. még: Csekey István: Az alkotmányjogi törvényhozás és irodalom áttekintése Magyarországon az 1937. évben + Übersicht über die verfassungsrechtliche Gesetzgebung und Literatur in Ungarn im Jahre 1937. (Szeged, 1938. Separatum: Jog, V. évf. 1–2. sz.); Stephan v. Csekey: Die verfassungsrechtliche Reformen in Ungarn. Separatum: Zeitschrift für Osteuropäisches Recht, (év nélkül [1937 vagy 1938], 489–505. p.).
- ³⁸ Csekey István: A kötelező szavazás = Polner Ödön Emlékkönyv. Dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. (Szeged, 1935. Acta [...] Tom. VII. I. 107–162. p.). Stephan v. Csekey: Valimise kohustus. [Wahlpflicht]. (Eesti Politsei, 1932. 276. p.).
- ³⁹ Csekey István: A magyar nemzetfogalom. = Menyhárt Gáspár Emlékkönyv. Dolgozatok Menyhárt Gáspár egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. (Szeged, 1938. Acta [...] Tom XIII. 105–191. p.) Vö. Csekey István: Faj és nemzet. (Szeged, 1939. 15 p.) Separatum: Beszámoló a szegedi m. kir. Ferenc József-tudományegyetem 1938–39. tanévi működéséről. – Talán szükségtelen hangsúlyoznom, hogy a szerző a ’faj/fajta’ kifejezést nem holmi rasszista módra, hanem Ady Endre költészetében ismert értelemben használta.
- ⁴⁰ „Hírhedett zenésze a világnak”. Egykori versek Liszt Ferencről. Összegyűjtötte, bevezette és magyarázatokkal ellátta Csekey István és Diósi Géza. (Szeged, 1936.). Csekey István: Liszt Ferenc származása és hazafisága. (Budapest, 1937.), Separatum Budapesti Szemle 720. számából. Vö. Csekey István: Magyarországi és asszimiláció. (Magyar Szemle, 1939. január; 16–22. p.).
- ⁴¹ Csekey István: A Szózat és a Nagyvilág. L’Appel Chant National Hongrois en 20 langues. (Cserépfalvi, Budapest, 1940.).
- ⁴² Csekey István: Werbőczy és a magyar alkotmány. = Werbőczy István. Balás P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György előadásai a Jog- és Államtudományi Kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyén, a Tripartitum bibliográfiájával. [...] Universitatis Francisco-Iosephina Kolozsvár, Acta Juridico-politica 2, (Kolozsvár, 1941. 43–81. p.). Auszug: Werbőczy und das ungarische Verfassungsrecht [!], 200–205. p.; vö. Etienne Csekey: Werbőczy quatre fois centenaire. Separatum: Nouvelle Revue de Hongrie, (Budapest, 1942.).
- ⁴³ Uo. 204–205. Vö. Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. (Budapest, 1941.).
- ⁴⁴ Hivatkozott mű, 410. p.
- ⁴⁵ Nagy Ernő: Magyarország közbjoga (Államjog). (Atheneum, Budapest, 1905. 224. p.).
- ⁴⁶ Vö. Kardos József: A szentkorona-tan története, 1919–1944. (Budapest, 1987.).
- ⁴⁷ Vö. Gábor Máthé: Die Bedeutung der Lehre von der Heiligen Stephanskron für die ungarische Verfassungsentwicklung. = Ungarn und Europa — Rückblick und Ausblick nach tausend Jahren. Hrsg. von Georg Brunner. Südosteuropa-Gesellschaft, ([München, 2001] /Südosteuropa-Studie 68/ 49–58. p.). „A Szent Korona – idézi a szerző német fordításban a 2000: I. tv.

- preambulumát – a magyar állam folytonosságát és függetlenségét megtestesítő ereklüként él a nemzet tudatában és a magyar közjogi hagyományban. Az államalapítás ezeréves évfordulója alkalmából Magyarországot méltó helyére emeli a Szent Koronát, és a nemzet múzeumából a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá helyezi.” Továbbra is megindokolt tudományos álláspontomon maradok: „A szent koronának a Nemzeti Múzeumban a helye.” — Ruszoly József: Az alkotmányozás történetisége. [1989] = Ruszoly József: Májig érő alkotmánytörténelem. Írások és interjúk. (Bába Kiadó, Szeged, 2002. 50. p.).
- ⁴⁸ Kocsis István: A Szent Korona tana, múltja, jelene, jövője. (Püski, Budapest, 1995, 1996; Kocsis István: A Szent Korona misztériuma. Püski, Budapest, 1997; Bokor Levente: Az elvesztett alkotmány. Konferencia az alkotmányról az Európai Unió kapujában. (Hitel, 2002. december; 125–127. p.).
- ⁴⁹ Ruszoly József: „A népi önkormányzat útján”. (Megjelenik a „Szeri Szárszó” kötetében.)
- ⁵⁰ Ruszoly József: „Magyarország köztársaság.” Az államfői jogok 1944–45-ben és az 1946: I. tc. létrejötté [„Ungarn ist eine Republik”. Die Staatsoberhauptsbefugnisse in den Jahren 1944–45]. = Ruszoly József, Újabb magyar alkotmánytörténet (2002, 361–393. p.); Ruszoly József: Ungarn in Übergang zur Republik, 1944–1946. (Der Staat, 1990. Bd. 29. Heft 2., 274–290. p.).
- ⁵¹ [Csekey István:] A Magyar Köztársaság alkotmánya. Kiegészítések Csekey István egyetemi tanár „Magyarország alkotmánya” című kötetéhez alapvizsgálók és szigorlók részére. Előadásai nyomán készült jegyzet. (Pécs, 1947. (Lázár Nyomda; sokszorosított gépirat) 59 p., hivatkozás: 9. p.).
- ⁵² Ádám Antal – Bihari Ottó: A közjog – alkotmányjog – államjog. = Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. Szerk. Csizmadia Andor. (Pécs, 1980. 139–142. p.).
- ⁵³ Csekey István: Közigazgatási reform és alkotmánybiztosíték. (Budapest, 1914. 23 p.). Separatum: Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1914. I. sz.
- ⁵⁴ Csekey István: A rendelet elméleti kérdései. (Magyar Közigazgatás, 1927. 4. sz.); Stefan v. Csekey: Ausnahmgewalt und Freiheitsrechte in Ungarn, nach dem Kriege. (Ostrecht, 1926. Bd. II.); Csekey István: A rendeletalkotási jog új iránya. Némethy Károly Emlékkönyv, (Budapest, 1932. 74. skk. p.); Csekey István: Tehet-e közigazgatási intézkedéssel kivélt a miniszter saját rendelete alól? (Kolozsvár, 1943. 3–12. p. /Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság és Társadalomtudományi Szakosztályának Értekezései I./).
- ⁵⁵ Stefan v. Csekey: Über das System der Prüfung parlamentarischen Wahlen. Eine staats- und verwaltungsrechtliche Studie auf rechtsvergleichenden Grundlagen. (Breslau, 1913. 21 p.) Separatum: Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht, Bd. VI. Heft 5/6. – Előzményei: Csekey István: A választási bíráskodás szervezéséhez (Állam- és közigazgatásjogi tanulmány, tekintettel az Országos Jogászyűlés V. szakosztályának kitűzött kérdésére). (Budapest, 1911.) Separatum: Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1911. október; Stefan Csekey: Ein Beitrag zur Wahlprüfungsorganisation. Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre. (1912. Jg. VIII. Nr. 2., 43–és köv. p.) Utóbb: Csekey István: A választási bíráskodás. (Jogállam, 1925. XXIV. évf. 5/6. sz. 206–213. p.).
- ⁵⁶ Ruszoly József: A választási bíráskodás története Európában. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXII. Fasc. 7. (Szeged, 1975. 57. p.). (Inhalt: Die Geschichte der Wahlprüfung in Europa. 55–57. p.) Ruszoly József: A választási bíráskodás Magyarországon. 1848–1948. (Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 563 p.) (Inhalt: Die Wahlprüfung in Ungarn. 1848–1948. 55–564. p.); József Ruszoly: Zur Institutionengeschichte der parlamentarischen Wahlprüfung in Europa. (Der Staat, 1982. Bd. 21. Heft 2., 203–229. p.); József Ruszoly: Zur Zur Institutionsgeschichte der parlamentarischen Wahlprüfung in Ungarn. 1848–1948. (Ungarn-Jahrbuch, 1982/1983. Bd. 12. 149–168. p.); József Ruszoly: Die verlorengegangene Institution. Die Frage der parlamentarischen Wahlprüfung vor dem Nationalen Runden Tisch 1989 in Budapest. Parlements, Estates and Representation Vol. 23., November 2003. (Nyomás alatt.)

Első formájában – a *Commission internationale pour l'histoire des Assemblées d'états-ként* – a Nemzetközi Bizottságot két történész, a belga Émile Lousse (1905–1986) és a francia François Oliver-Martin (1897–1952) ötlete volt. Oliver-Martin, aki a Sorbonne jogtörténész-professzora és az *Institute de France* elnöke volt, először a Varsóban 1933-ban megrendezett Történettudományok Nemzetközi Kongresszusán terjesztette elő az ötletét. A javaslatot elfogadták, és két évvel később megalakult a Nemzetközi Bizottság. Formálisan a Történettudományok Bizottságának 1936-os gyűlésén ismerték el a bizottság *commission extérieure-jeként*. Általában ezzel az időponttal jelölik az új testület létrejöttét. Első gyűlését még ezévből tartotta Lausanne-ban, együtt egy másik testülettel, a francia *Société de l'histoire du droit-val* (mellyel elszórván a későbbiekben is tartott közös konferenciákat mintegy negyven évig). Az első független konferenciára 1937-ben Párizsban került sor, és egy évvel később létrejött egy kis hivatal is, mely egy elnökből, egy alelnökből és egy titkárból állt.

Az első elnök a francia középkor-kutató Alfred Coville (1860–1942) volt. Az *École des chartes* hallgatójaként a tizennegyedik századbéli normand államok témájában írta diplomamunkáját. 1938-ra a szakmai pályáutja az Oktatási Minisztérium első harcvonalába, valamint számos testület és egyesület – így a *Société de l'histoire de France* – elnökségéig vezetett. Az alelnök az olasz szenátor Pier-Silvero Leicht (1874–1956) volt, a Friuli parlamentek szakértője, aki úttörő szerepet játszott az olasz félsziget parlamentjei iratainak szerkesztésében. Úgy tűnik, François Oliver-Martin nem kívánt tisztséget viselni, és az új hivatal legaktívabb tagja a titkár, Émile Lousse lett. Lousse a Louvain-i Egyetem fiatal professzora volt, ahol később egy olyan kutatóintézetet hozott létre, amely központjául szolgált a Bizottság belga szekciójának, a *Ancien Pays et assembles d'états/Standen en Landen-nek*.

A Bizottság korai tagjai között szerepelt Helen Cam és Frederick Powicke, a két angol parlamentarizmus-történész, Georges de Lagarde, William of Ockam szakértője; a magyar Malysz Elemér, a német Heinrich Sproemberg és a lengyel Karol Gorski. Lousse a Bizottság publikációit egy tanulmány sorozatban indította útnak, amely kezdetben konferencia-jegyzőkönyveket tartalmazott. A II. világháború megszakította a Bizottság munkáját és elvágtá egymástól tagjait. Lousse-nak sikerült a *Tanulmányok-sorozat* életben tartania azáltal, hogy az elfoglalt Belgiumban monográfiákat közölt. Ezek egyike az ő saját megteremtő munkája a *La société d'ancien regime; organisation et représentation corporatives* volt, amelynek első kötete (második már nem jelent meg) 1943-ban látott napvilágot és 1952-ben szerkesztették újra. Lousse része a Bizottság munkájában háromszor volt. Támadta a Stubbok befolyását a parlamentarizmus-történetre Nagy-Britanniában és az európai kontinensen. Küzdött azért, hogy újra felélénkítse a

Register, John:*

International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions

A KÉPVISELETI ÉS PARLAMENTÁRIS INTÉZMÉNYEK TÖRTÉNETÉNEK NEMZETKÖZI BIZOTTSÁGA

1933–2003

kutatást a francia forradalom-előtti kontinentális képviseleti formákról a társadalmi környezetükben, amelyben működtek. Végül, mert hitt abban, hogy az ilyen gyűlések eredete közös társadalmi impulzusokban keresendő, bízta kollégáit hogy alkalmazzanak összehasonlító megközelítést. A forradalom előtti társadalmak közösségi természetére fektetett hangsúlyt kevésbé fogadták népszerűen a II. világháború után, bár érveinek ereje, melyeket egy 1981-ben befejezett szövegben gyűjtött össze, vitathatatlan.

A háború után a Bizottság tagjai 1950-ben Párizsban gyűltek össze újra Oliver-Martin kezdeményezésére. Coville a háború során életét veszítette, de Leicht továbbra is életben volt. Formálisan Helen Cam (1885–1968) személyét választották elnöknek. Helen Cam, aki a University of London-on szerzett fokozatot, az Atlanti óceán mindkét partján tanított, megválasztása idején pedig a Harvardon bírt katedrával. Ő publikálta a *Szabadságok és Közösségek a Középkori Angliában* című munkát (1944). Lousse titkárként folytatta a munkáját és jó kapcsolata volt a belga kiadókkal. Sajnálatos módon a Vasfüggöny számos kapcsolatot elromsított Közép- és Kelet-Európával. A román tudós, George I. Bratianu el tudott juttatni egy anyagot, amely a párizsi konferencia irataival együtt jelenhetett meg, de ekkorra ő már háziőrizetben volt, később pedig bebörtönözték Shiget-en, ahol embertelen fogvatartói 1953-ban a halálát okozták. Szintén fennmaradt némi kapcsolat Sproemberggyel, Gorskival, Malyusszal és később Bónis Györggyel Magyarországon. Nyugaton újoncok léptek a Bizottságba: Carlo Guido Mor és Antonio Marongiu Olaszországban, H. G. Koenigsberger Angliában valamint W. F. Church és J. Russel Major az Egyesült Államokban, ahol hamarosan egy virágzó szekció alakult.

Talán az 1950-ben, Párizsban bekövetkezett legfontosabb változás egy második cím elfogadása volt a Bizottság számára. Megtartva eredeti nevét, a Bizottság felvette a Képviselői és Parlamentáris Intézmények

Történetének Nemzetközi Bizottsága nevet is Helen Cam javaslatára. A névadás célja az volt, hogy lehetővé tegyék a bizottság számára az angol parlamentről szóló tanulmányok befogadását és hogy kronológiailag túlterjeszkedhessen az *ancien regime*-ek európai eltűnésének időszakánál. Az ilyen irányú kiterjesztés látszólag összeillett a Bizottság növekedésével: 1950-ben tíz állam képviseltette magát; amikor a Bizottság Rómában 1955-ben összeült, már tizenhét állam, mintegy negyven tudós tömörítve jelent meg. Újabb tíz év múlva, mikor a Bizottság Bécsben ülte harmincadik évfordulóját, 290 tudós tagságával számolt 32 országból. 1950-ben kincstárosi tisztséget hívtak életre, így a Bizottság szerény díjat szedhetett a tagjaitól. 1955-től Lousse munkáját segédtitkárként segítette H. G. Koenigsberger. Abban az évben két alelnöki tisztség született, így számuk elérte a tizet.

1960-ban Stockholmban Lousse elnök lett (Helen Cam tiszteletbeli elnöki címet kapott), H. G. Koenigsbergerrel titkárként. A bizottság tovább virágzott ebben az időszakban, minthogy a gyönyörűen kivitelezett *Tanulmányok* rendszeresen megjelent. Amikor Lousse tíz évvel később otthagyta hivatalát, őt az olasz Antonio Marongiu (1902–1980) követte. Marongiu a Szardíniai parlamentek szakértője volt, bár érdeklődési köre széles körben kiterjedt az európai történelemre és politikaelméletre. Pisában, később Rómában adott elő, és elnöksége alatt az olasz szekció méretében és vizsgálódási körébe egyaránt gyarapodott. Bizonyos értelemben azonban tízesztendős elnöksége egybeesett a Bizottság gyengülésének periódusával. Lousse és az új kincstáros, Herman van Nuffel volt továbbra is felelős a publikációkért, de Lousse kiadói elszegényedtek. Az UNESCO és az egyetemek juttatásai már nem voltak elegendők. 1977-ben Publikációs Igazgatót neveztek ki, hogy orvosolja a Bizottság tehetetlenségét a konferenciaanyagok kiadása tekintetében.

H. G. Koenigsberger (1918–) elnöksége alatt – akit Bukarestben választottak meg 1980-ban, öt évre (a San Franciscóban 1977-ben elfogadott új alapszabály szerint) – tudták csak megoldani a publikációk problémáját. Egy angol kiadó azt javasolta, hogy a cikkek és konferenciaanyagok angol, francia és német nyelvű kiadására jelenjen meg egy féléves folyóirat *Parlamentek, Rendek és Képviselés/Parlements, États et Représentation* címmel.

1981-ben szerkesztőségem alatt indult meg a folyóirat és folytatta a küzdelmet három későbbi szerkesztő irányításával és egy új kiadóval. Ma éves, kemény kötésű kiadványként jelenik meg.

Csakúgy, mint Helen Cam, Koenigsberger is éppúgy tanított az Egyesült Államokban, mint Nagy-Britanniában, ahol Nottinghamban, később Londonban kapott katedrát. A szicíliai parlamentekről és a déli államok rendjeiről írt munkája alapozta meg elismertségét, és hosszú évekre csatlakozott a Bizottsághoz. Elnöksége alatt a Bizottság meggyökeresztette az évente tartott konferenciák gyakorlatát, amely az ő utódjának,

Salvo Mastellone (1920–) idején is fennmaradt. Mastellone-t Stuttgartban 1985-ben választották meg. A Firenzei Egyetemen a központban, ekkor már a szerkesztője volt az *Il pensiero politico*-nak. Saját munkája az európai politikai gondolkodás széles területét átfogta. Ő határozta meg a Bizottság profilját, amikor a *Parlamentek, Estatok és Képviselés*, mint a terület vezető folyóirata kezdett megjelenni. Az éves gyűlések lehetővé tették, hogy egyes különleges eseményeket megünnepelhessenek: az 1688-as forradalomra Durhamban és Londonban emlékeztek, az 1789-es forradalomra Párizsban.

Ha a Bizottság meg is oldotta a publikációinak kérdését, szembesült más, sokkal makacsabb problémákkal. A tagság létszáma Mastellone elnöksége idején tetőzött, azonban hanyatlásnak indult. Egyes nemzeti szekciók halódtak. Gazdasági irányok, változások a történelmi divatban, és – meg kell jegyeznünk – „bizonyos kisebb helyi nehézségek” egyaránt hozzájárultak e helyzethez. És talán az is, hogy a Bizottság elvesztette céltudatát.

Ez volt első két elnökségi periódusom háttere, amikor Mastellone-t felváltottam Madridban, 1990-ben. 1941-ben születtem. Megválasztásom idején vendégkatedrám volt a III. Montpellier-i Egyetemen. Néhány kezdeti nehézség ellenére az új igazgatóság képes volt stabilizálni a taglétszámot. Új szekciók születtek és a régebbiek közül egynéhány újraéledt. A pénzügyi helyzetet ép talapzatra helyezték egy új, elkötelezett kincstáros, Jacek Jedruch személyével, akitől tragikus halála után felesége, Eva vette át e feladatot. Felállítottam egy alapszabályreform-bizottságot, amely még idejében új alapszabályt alkotott, hogy azt 1995-ben Montrealban elfogadhassák. A cél az volt, hogy bizottságunk a tagok nagyobb szerepét az Igazgatóság megválasztásában. Új, fiatalabb kollégákat toboroztunk az Igazgatóságba. Úgy éreztem, a leghasznosabb hozzájárulás részemről az, ha minden szabadidőmet, amelyet durhami egyetemi elfoglaltságaim engedtek, a tagok toborzására, konferenciák tervezésére és szervezésére, cikkek gyűjtésére, és céljaink újra-megerősítésére fordítom, miképp a folyóirat borítóján is áll: „támogatni a kutatást a képviselés és a parlamentáris intézmények eredetéről és fejlődéséről a világon mindenütt, minden időben.” A Bizottság „a képviselés politikai elméletével és intézményi gyakorlatával éppúgy foglalkozik, mint a parlamentek és nemzetgyűlések belső szervezetével és politikai hátterével. Elnökségem idején (1990–1999) a szovjet rendszerek összeomlása, az európai régiók és federalizmus növekvő hangsúlya katalizálták a Bizottság tevékenységét, miként azt a Varsóban (1991), Budapesten (1994) és Bilbaóban (1997) tartott konferenciák is szemléltették. Egy Marongiu tiszteletére Camerinóban (1993) tartott konferencia rámutatott, mennyit köszönhet a Bizottság alapító atyjainak és azok közbenő utódainak. Ugyanakkor megnövekedve vettek részt a konferenciák témák között az új megközelítések, például a prosopográfia.

1999-ben Pauban Wilhelm Brauner (1943–) lett az elnök. Brauner a *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* szerkesztője (érdekes, hogy az utolsó három elnök mind szerkesztett folyóiratokat). A Bécsi Egyetem Jogi Karának professzoraként a magánjognak és az alkotmányjognak, valamint a kortárs intézményeknek a szakértője. Emellett az osztrák parlament elnökeként és az Emberi Jogok EU-konvenciójának tagjaként is szolgált.

A Bizottság folytatta terjeszkedését Közép- és Kelet-Európa (és egy nem hivatalos nanjingi konferenciával Kína) irányában, ugyanolyan módon, talán, ahogy a *Parlamentek, Estate-ok és Képviselői* korábbi szerkesztői kiterjesztették a folyóirat tárgykörét a saját vizsgálódási területükre: a francia történelemre akkor, amikor én voltam a szerkesztő (1981–1990), a Spanyolország I. A. A. Thompsonnal (1990–1995), a skandinávra és a lengyelre Anthony Uptonnal (1995–2001), és talán a Szent Római Birodalomra Henry Cohnnal (2002-től).

Sajnálatos módon a bizottsági tanulmányok területén akadnak bizonyos tudományos testületek, amelyek hatáskör nélkül működnek, különösen a szövegek megjelentetése terén, pedig az együttműködésben mindenki érdekelt. Szerencsére a Bizottság társult egy projecthez, amely elkészíti az összes európai állam alkotmányának angol fordítását. A mi tiszteletreméltó *Tanulmányok-sorozatunk*, amely úgy tűnt, bizonyos szinten megreked, elérte a tizennyolcadik számot, ahogy a folyóirat közelít fennállásának huszonharmadik évéhez. A Bizottság létrejöttének e hetvenedik évfordulóján elég, ha egy pillantást vetünk a barcelonai konferencia programjára, hogy lássuk a Bizottság tevékenységi körét és jelenlétének folyamatos erejét.

Fordította: Kovács András

* Az Institute de France levelező tagja, a Képviselői és Parlamenti Intézmények Történetének Nemzetközi Bizottsága/Commission internationale pour l'Histoire des Assemblées d'états tiszteletbeli elnöke.

2002. január 7-én ünnepelte 60. születésnapját a grazi Karl-Franzens-Universität jogi karának dékánja, a jogtörténész *Gernot Kocher*. A professzor életútja és tudományos tevékenysége évtizedek óta összefonódott a grazi jogi karral, amelynek 1966 óta oktatója; az osztrák jogtörténeti intézet élén 1988 óta áll. Kutatómunkájának középpontjában a jogi szimbolika vizsgálata áll, amely terület módszertanában úttörő eredményeket ért el. Eredményei számos cikkben és önálló monográfiában öltöttek testet. A Kocher tiszteletére kiadott emlékkötet jelentőségét növeli az ünnepelt immár évtizede ápolta szakmai kapcsolata a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanácskével. A két kar közötti kapcsolat elmélyítésében szerzett érdemeit 1995-ben pécsi díszdoktorátussal honorálták.

A pálca (jogar, bot) különböző formái az antikvitástól egészen máig jogi és hatalmi szimbólumként funkcionáltak. *Louis Carlen* tanulmányában (*Rechtsstäbe in Rom*)¹ azt mutatja be, kik hordtak ilyen karakterű pálcát Róma városában az ókortól napjainkig. A pogány Rómában különböző istenek jelentek meg az ábrázolásokon pálcával, ami hatalmukat és magasságos voltukat jelezte. A főpapok szintén rendelkeztek pálcával. A források szerint az uralkodói jogar legkésőbb a 3. században a császári felségjelvények közé tartozott, amelyet régészeti leletek is alátámasztanak. Fontos hatalmi szimbólum volt a vörös kötéllel összefonott fascies, amelyet a liktorok bal vállukon átvetve hordtak, amikor hivatalnokok előtt haladva utat nyitottak nekik a tömegben keresztül. A különböző pálcák a jogi aktusok során is jelentős szereppel bírtak, így különösen a rei vindicatio és a manumissio esetében. A botok, jogarok Róma keresztény fővárossá válásával is megtartották szimbolikus szerepüket a pápai és püspöki hatalom és jurisdictio jeleként.

Gernot Kocher 60. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi kötetről

FESTSCHRIFT FÜR GERNOT KOCHER
ZUM 60. GEBURTSTAG

HERAUSGEGEBEN VON HELFRIED VALENTINITSCH
UND MARKUS STEPPAN
LEYKAM, (GRAZ 2002. 396 P.).

Az 1970-es évek óta a szakmai és közbeszédben egyaránt jelen lévő, globális probléma történetét, elméletét dolgozza fel kritikus megjegyzések kíséretében *Kurt Eber Die Grenzen des Wachstums*² című írásában. A Római Klub által 1973-ban kiadott, a növekedés határait feszegető jelentés alaptétele volt, hogy a materiális növekedés bolygónkon nem lehet örök, végtelen; ezt azóta a 2001-es genfi globalizációs csúcs és az Európai Unió „poszt-Nizza folyamatnak” nevezett bővítési előkészületei újból időszzerűvé tették. Választ találni a globalizáció által felvetett kérdésekre elsődlegesen a gazdaságilag fejlett nemzetek feladata, hiszen éppen ezek gerjesztették a növekedési szindrómát és ma is legfőbb haszonélvezői ennek. A valódi szolidaritás nem csak ma élő embertársaink iránt jelent felelősséget és köteleességeket, hanem az Európai Unió alapjogairól szóló charta értelmében a jövő generációkkal szemben is.

A férfiak és nők közti különbségek jogi szabályozásban való megjelenését vizsgálja a kora újkori kodifikációs törekvések örökléssel kapcsolatos szabályai tükrében *Ursula Flossmann* (*Zur Ordnung der Geschlechter*

in der Frühneuzeit)³. Az 1573-as ún. Püdler-tervezet a feleség halála esetére a férj ágának öröklését azokban az esetekben is biztosítja, amikor a férj nejével együtt szenved halálos balesetet, anélkül, hogy a feleség korábban bekövetkező halálát bizonyítani kéne. Az ezen szabályozásban megjelenő felfogás nem egyedi, harmonikusan illeszkedik ugyanis a korabeli jog szexuálkulturális nézetrendszerébe. Az 1595 és 1654 közötti Landrecht-tervezetek éppen ezért indultak ki ebből a rendelkezésből és így nem volt szükséges kifejezetten megindokolniuk a férfiak elsőbbségét kimondó szabályokat.

Az osztrák közlekedési jog fejlődését tárja az olvasó elé *Helmut Gebhardt* *Das österreichische Straßenverkehr im 18. und 19. Jahrhundert*⁴ című írásában. A biztonságot és a közlekedés folyamatosságát, gördülékenységét szolgáló közlekedési jog csak a 20. század terméke, amikor az első autók és motorkerékpárok feltűntek az európai utakon. A 18–19. század útjainak képét lovaskocsik, postakocsik, lovak és gyalogosok határozták meg, így a rájuk vonatkozó – a 19. század közepéig meglehetősen szétterjedt, különböző pátecskben, szabályzatokban fellelhető – osztrák joganyag is ezekre terjedt ki. A legjelentősebbek a büntetőjogi rendelkezések voltak, így különösen a lovakkal, kocsikkal való gyorsított szankcionálták súlyosan. A 19. század második felében a koronatarományokban önálló közlekedésrendészeti szabályzatok jelentek meg. A közlekedés motorizálása következtében a századfordulón a megjelenő új járművekre vonatkozó rendelkezéseket igyekeztek ezen szabályzatok keretei közé helyezni, majd önálló rendeleteket alkotni.

Az osztrák közigazgatási jog elméleti megalapozója, *Edmund Bernatzik* szakmai, tudományos életútját és tevékenységét mutatja be *Gernot D. Hasiba*⁵. Bírói munkásságának terméke volt az úttörő jellegű, az igazságszolgáltatásról és az anyagi jogról megjelentetett műve, amely szakmai körökben nagy sikert hozott számára. Jellemzője az éles elme, kritikus él, csillogó dialektika, logikus következtetés és nem utolsósorban művészi stílus. Ezek után került az osztrák közigazgatási jogi tanszék élére Grazban. Tudományos munkássága az 1890-ben megjelent kritikai tanulmányaiban csúcsosodott ki, amelyek a jogi személyek és különösen a hatóságok jogi személyiségét boncolgatták. Az oktatói, tudományos életút számos fontos közmegegyezéssel is párosult Bernatzik életében, különösen a közigazgatási reform előmozdítására rendelt bizottságokban tevékenysége emelkedő ki.

A középkor út-, utazás-fogalmát vizsgálja érdekes megközelítésben, a későközépkori képi ábrázolásokon *Helmut Hundsichler* gazdagon illusztrált írása (*Die „rechte“ Straße und die Konstruktion spätmittelalterlicher Bilder*⁶). Jóllehet, a középkori utak kapcsán általában negatív közhelyeket olvashatunk – koszos, kényelmetlen, veszélyes, – fontos azonban leszögezni, hogy a fogalom latin terminusa – via – egy tág értelmű asszociációra ad lehetőséget, amelyben az út, utazás jelenthe-

ti valaki életútját; a „jó” (helyes) út pedig a keresztényi értelemben egyfajta rendre utal, amely magába foglalja a jognak való megfelelést (a szerző a német Recht szó többértelműségére alapítja gondolatmenetét, amely magyarul visszaadhatatlan!).

Kajtár István tanulmánya a magyar jogi kultúra történeti vizsgálatát, valamint a tradicionális elemek mai jogi kultúránkban való továbbélését tárja elénk *Die Grundzüge der Rechtskulturgeschichte in Ungarn um die Jahrtausendwende*⁷ című művében. Ennek során bepillantást enged a hatalmi és jogi szimbólumok, a közéleti, politikai kultúra világába; bemutatja a jogi architektúra, ikonográfia terén végzett kutatásai eredményeit; megismerhetjük a jogi stílus változásait a különböző testületek tagjainak esküje, szerződések, kérvények, a diplomácia nyelvezetén keresztül. Mindezen kutatásokra különösen inspirálólag hatott az a szakmai együttműködés, amely az elmúlt évtizedben alakult ki a pécsi jogtörténeti tanszék és a Gernot Kocher vezette grazi jogtörténeti intézet között, amelynek következtében a pécsi tanszék mára a magyar jogi kultúrtörténet kutatásának jelentős szakmai műhelyévé vált.

Egy sajátos intézmény, az ún. hivatali ima hollandiai történetét mutatja be *Olav Moorman van Kappen* *Zur Geschichte der Amtsgebete in der Niederlanden*⁸ címmel. A kálvinista egyház és a világi hatalom egy különös szokásban is kifejezésre jutott: minden kormányzati, közigazgatási vagy bírói kollégium gyűlésének, ülésének megnyitása előtt egy szigorúan alakíthatóhoz kötött imát mondtak el, amelyben Isten kegyelmét, támogatását kérték a tanácskozáshoz és az ott hozandó döntésekhez. Ezt a hollandiai köztársaság kezdeti időszakában kifejlődött, a központi és helyi szinten egyaránt jelen lévő szokást nevezték hivatali imának, amely a 17–18. századi Hollandia vallási és jogi népi kultúrájának fontos összetevője volt. A mai németalföldi társadalom felekezeti (is) vegyes összetétele okozza, hogy ezt a tradíciót ma már kevés közösségben gyakorolják.

A német középkori jogforrások talán legfontosabbika, a Szász tükör 14. századi drezdai másolata fakszimile kiadásának ürügyén ismerteti a kézirat sorsát *Heiner Lück* (*Dresdner Sachsenspiegel*. Graz/Austria 2002)⁹. Ez a kézirat 924 képpel a legszebb és az eredeti 100-ból 98 fennmaradt lapjával a legteljesebb a jogforrás fennmaradt másolatai közül. A kódex elkészítésére megbízást adó, csakúgy mint az írnok és az illusztrátor személye máig ismeretlen. A kézirat a 16. századtól a drezdai fejedelmi kastélyban került elhelyezésre, ahol évszázadokig gondos kezek őrizték. A második világháború alatt azonban a kastély pincéjében jelentősen elázott, ezért alapos és költséges restaurációt igényelt, mely csak 2000-re fejeződött be. A fakszimile kiadás hozzájárulhat ahhoz, hogy szélesebb szakmai és laikus körben egyaránt ismertebb váljék ez a kultúrtörténeti és jogtörténeti szempontból egyaránt páratlan mű.

A II. Jakab után trónra emelt németalföldi helytartó, Orániai Vilmos és felesége kettős koronázását mutatja be egy holland művész metszetei segítségével *Margriet Moelands* (*Die Krönung des Statthalter-*

Königs Wilhelm III. und Königin Mary – betrachtet mit den Augen von Romeyn de Hooghe).¹⁰ Az új uralkodópáros legitimitását megalapozta, hogy Mária az elmene-kült Jakab leánya volt, de Vilmost és nejét együtt kérték fel uralkodásra az angol előkelők, miután 1689 elején betöltetlennek nyilvánították az angol trónt. Az év áprilisában megtartott koronázás az általános, tradicionális ceremónia szerint zajlott, azonban helyenként szükséges volt az attól való eltérés, hiszen itt nem egy, hanem két személy uralkodóvá emeléséről volt szó. Noha a tényleges hatalom már Mária életében is Vilmos kezében volt, nem sikerült az angolok szimpátiáját elnyernie: a mondás szerint noha Németalföldön helytartóként is király, Angliában királyként is csak helytartó volt.

A környezeti károkért való különös kártérítésről ír *Johannes W. Pichler* *Sonderentschädigungsordnungen für Umweltschäden – Zum Weißbuch der Europäischen Kommission zur Umwelthaftung*¹¹ című tanulmányában. Ennek keretében ismerteti a már a 20. század hetvenes éveitől zajló jogpolitikai vitában felmerült álláspontokat, amelyek a felelősségi jog további fejlődési irányairól szólnak. Noha ezen vita máig nem záródott le, mégis hozzájárult a Skandináviában már korábban megjelent gondolat – a környezeti kárbiztosítás bevezetése – elfogadásához. Ennek folytán építették ki a skandináv országok jogalkotói a kilencvenes évek során a környezeti károkért való kárpótlás külön szabályrendszerét. Az Európai Bizottság erre a modellre hivatkozva adta ki 2000-ben az egy majdani európai környezetvédelmi jog modelljét felvázoló, a környezeti felelősségről szóló Fehér Könyvét.

A kínvallatás ausztriai történetét ismerteti a jogforrások tükrében *Martin F. Pollaschek* „...und die Tortur soll auch aufgehoben werden”¹² című művében. A kínvallatás első írásbeli említése a 13. század közepéről való, a Wiener Neustadt-i városi jogkönyv tilalmazza a fogvatartottak éheztetését, szomjaztatását, hidegnek vagy melegnek való kitevését. A 15. századtól a tortúra kétségtelenül része a büntetőeljárásnak az osztrák területeken, amit az Alsó-Ausztriában 1514-ben megjelent, I. Miksa nevéhez fűzhető *Landgerichtsordnung* is világosan jelez. Az osztrák büntetőjogtörténet mérföldkövének tartott Ferdinanda már kétségkívül az inkvizítori eljárás diadalaként értékelhető. Az 1770-től hatályos, sokak szerint már bevezetések elavult *Theresiana* is ismerte a kínvallatást, amelynek alkalmazását végül jogtudósok szakvéleményét kikérve 1776-ban rendeleti úton tiltották meg.

A schleswigi dóm kóruscsarnokában található, a 14. század első feléből származó, két boszorkányt ábrázoló falfestmény kapcsán az ikonológiai kutatással kapcsolatos spekulációkkal járó örömeiről és terhekről elmélkedik néhány „sóhaj” erejéig *Wolfgang Schild* (*Die zwei Schleswiger Hexlein*).¹³ A két nő teljesen meztelen, egyikük kürtöt fújva egy macskán lovagol, a másik pedig egy seprűnyélen ül. A történetírást a két alakot boszorkányokként azonosítja, egyes szerzők azonban korábbi kultuszok szereplőinek – így pl. walküöröknek – tartják őket. Ezen állítás fölöttébb kétséges, lévén, hogy

a festmény egy keresztény templomban található. A szerző felvázolja a festménnyel kapcsolatos álláspontokat, ám egyértelmű választ maga sem ad.

A történetileg kétségkívül legjobban dokumentált jogi aktus, a házasságkötés néhány ábrázolását veszi górcső alá *Clausdieter Schott* „Lege thori” – *Eheschließung in 12. Jahrhundert*¹⁴ című írásában. Az általa vizsgált zsolnártól kommentár képciklusa Dávid és Saul lánya, Michal házasságkötését ábrázolja. A képsorozat egyedülálló képi bizonyítéka a tradicionális házasságkötés szerződési formájának, bemutatva annak minden fázisát. A képek ugyanakkor azt a morális-dogmatikai igényt is tükrözik, amely szerint csak a szerződéses, adásvételként felfogható házasság a valódi, minden egyéb kapcsolat bűnös és hamis szerelem, végső soron jogilag nem elismert, törvénytelen házasság. Ezzel a képsorozat egy olyan fázist mutat, amelyben az egyház megkezdte a házasságkötés dogmatizálását, ugyanakkor a hagyományos rituáléra még nem gyakorolt befolyást.

A *Constitutio Criminalis Carolina* kísérletre vonatkozó szabályait és ennek gyakorlatát mutatja be *Markus Steppan* (*Die versuchte Tatbegehung in der Carolina*).¹⁵ A kora középkorban a kísérlet nem volt büntetendő, ugyanis egy cselekmény (büntető) jogi értékelésének előfeltétele nem a tettes akarata, szándéka, hanem egy láthatóan bekövetkezett eredmény volt szükséges. Csak a későközépkorban kristályosodott ki a kísérlet modern jogi fogalma, itáliai hatás nyomán különösen a városi területeken. A kísérlet főszabálya szerint a befejezett bűncselekménnyel azonosan volt büntetendő, ugyanakkor a praxis számos esetben enyhített a kiszabandó szankción. A Carolina utalt a kísérlettől való elállás esetére, ugyanakkor nem ismerte az alkalmas és az alkalmatlan kísérlet közötti különbségtételt; a gyakorlat az elállást és az alkalmatlan kísérletet enyhébben ítélte meg. A szerző tanulmánya végén egy a kísérletet szabályozó tirolai forrást idézve utal a Weistum-ok kimeríthetetlen forrásértékére.

Kultúrtörténeti érdekesség *Herwig Stiegler*: *Arbor Hugoniana*¹⁶ című írása, amely Heinrich Heine Harz-hegységben tett utazásainak 1826-ban közzétett beszámolója egyik „jog(ász)i rémálmával” foglalkozik. A még tanulmányai befejezése előtt álló Heine álmának középpontjában egy római jogi elméleti vita áll, amelyben részt vett az őt oktató Gustav Hugo professzor is. A probléma egy prétori szabály, amelynek értelmében a be nem épített telken álló, a szomszédhoz átlógó fa ágait a telektulajdonos köteles 15 láb magasságig visszavágni. Hugo álláspontja szerint ez azt jelentené, hogy az ilyen fák legfeljebb 15 láb magasak lehetnek. Heine groteszk álmában a göttingeni jogi kar könyvtárában tűnik fel Themis istennő a kar néhány oktatójával, akik közül egyet a fenti álláspontot kifaragva fedd meg.

A bányahaszonvételek illetve ezek értékesítése, bérbeadása kapcsán vázolja fel a nemesfémek kitermelésére, az azokból való állami bevételek biztosítására vonatkozó ókori görög és római szabályokat *Gerhard Thür* (*Gedanken zu „Bergreal” und „Bergfreiheit” in der*

griechisch-römischen Antike).¹⁷ Athénban az ezüst bányászata erős állami kontroll alatt állt, a bányákat a fekvésük szerinti ingatlan tulajdonosának beleszólási lehetősége nélkül az állam adta haszonbérbe előre meghatározott díj fejében. Rómában az arany játszotta azt a fontos gazdasági szerepet, amit az ezüst Athénban. A császárok az aranykitermelést igyekeztek saját magánjogi befolyásuk alá vonni; amelyben segítségükre volt a provinciák katonai igazgatási szervezete.

A halálbüntetés alternatívájaként a kora újkorban megjelenő, szabadságelvönással és munkáltatással járó két büntetésnem, a gályarabság és a kényszermunka 16–18. századbeli ausztriai történetét mutatja be *Helfried Valentinisch: Galeerenstrafe und Zwangsarbeit an der Militärgrenze in der frühen Neuzeit*¹⁸ című munkájában. A gályarabság a 16–17. században önálló flotta hiányában ritka büntetés volt, a 18. század első felében Nápoly rövid birtoklása idején mintegy 200 gályarabot szállítottak a déli városba. A horvát és szlavón határvidéken végzendő kényszermunka – rendszerint védelmi állások építése – jóval gyakrabban kiszabott szankció volt, amelynek oka nem utolsó sorban a végrehajtás megszervezésének könnyebb és olcsóbb voltában kereshető. A 18. század második negyedétől új helyzet állott elő a dolozházak ausztriai megjelenésével, mely új végrehajtási formát tett lehetővé.

Jegyzetek

- ¹ A pálcá mint jogi szimbólum Rómában. 11–23. p.
- ² A növekedés határai. 25–62. p.
- ³ A nemek kora újkori rendje. 63–76. p.
- ⁴ Az osztrák közlekedési jog a 18–19. században. 77–91. p.
- ⁵ Edmund Bernatzik. 93–109. p.
- ⁶ A „helyes” út és a késő középkori képek konstrukciója. 111–130. p.
- ⁷ A magyar jogi kultúra történetének alapvonásai a századforduló körül. 131–147. p.
- ⁸ A hivatali ima története Hollandiában. 149–160. p.
- ⁹ A drezdai Sachsenspiegel. 161–179. p.
- ¹⁰ A helytartó-király III. Vilmos és Mária királynő koronázása – Romeyn de Hooghe szemével. 181–196. p.
- ¹¹ A környezeti kártérítés külön szabályai – Az Európai Bizottság Fehér Könyve kapcsán. 197–230. p.

A kora újkor két legnagyobb hatású ausztriai jogtudósának életével, munkásságával ismerteti meg *Gunter Wesener* (Johann Baptist Suttinger und Benedikt Finsterwalder – zwei bedeutende Juristen Österreichs im 17. Jahrhundert).¹⁹ Suttinger jelentős kompilátori tevékenységet végzett, amelynek fő eredménye Alsó-Ausztria Landgerichtsordnungjának három munkatársával elkészített tervezete volt. Emellett számos, az osztrák jogtörténet szempontjából értékes jogi gyűjtemény szerzőjét, kiadóját is tisztelheti benne az utókor. Finsterwalder a kremsi székesegyház káptalanjának levéltárosaaként egyrészt a káptalant megillető jogokat, privilégiumokat és kiváltságokat gyűjtötte össze két kötetben; másrészt a felső-ausztriai jogszokások gyűjteményét adta közre.

Az emlékkötet az ünnepezt tudományos munkássága sokoldalúságának megfelelően a jogtudomány számos területéről, időnként határterületeiről gyűjtött össze tanulmányokat. Ezen műveket foglalja keretbe a jubiláns életútját és szakmai tevékenységét bemutató írás (Gernot Kocher 60 Jahre – ein Leben als Forscher und akademischer Lehrer)²⁰ *Helfried Valentinisch* tollából, valamint Kocher publikációinak *Eckhard Riedl* által összeállított – 10 monográfiát, 101 nagyobb cikket és számtalan egyéb publikációt tartalmazó – jegyzéke.²¹

Mázi András

Jézus és Pál apostol bűnvádi pere

SÁRY PÁL: BŰNVÁDI ELJÁRÁSOK AZ
ÚJSZÖVETSÉGBEN

MÁSODIK, ÁTDOLGOZOTT KIADÁS,
SZENT ISTVÁN TÁRSULAT, BUDAPEST 2003.

Sáry Pál szokatlan, de rendkívül érdekes szemszögből mutatja be a Római Birodalom provinciai jogéletének egy szeletét a Kr. u. I. századból. A címből talán ez nem tűnik ki egyértelműen, azonban mind

a könyv végén található tartalmi összefoglaló, mind a bevezetés egyértelművé teszi, hogy itt csak azon eljárások kerülnek vizsgálat alá, amelyekben a római jog érintett. A forrás azért érdekes, mert talán sokakban nem merül fel annak a lehetősége, hogy a Biblia történeti ill. jogtörténeti forrásként is felhasználható. Kétségtelen tény, hogy a Biblia szerzőinek célja nem az adott kor történelmének bemutatása volt, hanem vallási üzenetek közvetítése. Ugyanakkor nem tagadható az a tény sem, hogy minden szerző egy adott történelmi korban egy adott társadalmi, politikai és jogrendben élt. Amikor mondanivalóját írásban rögzítette, ezektől a kötöttségektől nem távolodhatott el. Különösen igaz ez a megállapítás az Újszövetség írásaira, hiszen ezek időben és térben jól elhelyezhetők, valamennyi írás a Kr. u. I. században keletkezett a Római Birodalom határain belül.

A szerző arányosan tagolt művének első felében foglalkozik Jézus perével és kivégzésével. E körben kiemeli a mai katolikus liturgiának az idők során kialakult tévedését Krisztus szenvedéstörténetének időbeli lefolyását illetően. Ma ugyanis a hagyomány az utolsó vacsora idejét csütörtökre, Krisztus Pilátus előtti kihallgatását, Heródeshez küldését, ill. Pilátus előtti második kihallgatását, elítélését és keresztre feszítését mind péntekre teszi. A római büntetőper ismerete alapján ez egyértelműen cáfolható, hiszen mindegyik napon belül nem kerülhetett sor. Sáry Pál a mű elején röviden vázolja a római uralom alá került zsidó tartományok helyzetét, ill. foglalkozik Jézus tanításával. Jézus ugyan alávetette magát a mózesi törvényeknek, de arra törekedett, hogy az emberek ne a törvény betűjét, hanem annak szellemét értsék és kövessék. Ezen tanításai ugyan az egyszerű emberek körében népszerűvé tették, de a vallási vezetők dühét és féltékenységet is kiváltották. Mivel Jézust kérdéseikkel nem tudták zavarba hozni, elhatározták, hogy végleg elhallgattatják. Ehhez a római büntető hatalmat akarták felhasználni. Erre azért volt szükség, mivel egyrészt az orgyilkosságot a római törvények szigorúan büntették, másrészt – ahogy a szerző meggyőzően bebizonyítja a különböző források egybevetésével – a főtanács ebben az időben nem is hozhatott halálos ítéletet. Így az egyetlen „törvényes” mód az maradt, hogy Jézust a római jog által halálbüntetéssel büntethető bűncselekmény vádjával a római bíróság elé állítsák és elítéltsék. Jézust tehát a főtanács emberei elfogták, majd először a főtanács elé állították. Az elfogásra kedde este került sor titokban, amikor Jézus a tanítványai körében volt, ugyanis a főpapok tartottak attól, hogy nappal a nép Jézus mellé áll. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy miért hallgatta ki egyáltalán Jézust a főtanács, miért nem vitték egyből Pilátus elé. A szerző – bemutatva és cáfolva a tudományban meglévő sokféle magyarázatot – arra a következtetésre jut, hogy a főtanács egyes tagjai Jézust tévtanítónak tartották és erről győződött meg a kihallgatás során a teljes főtanács és némi vita után határozta el megölését. Mivel ez a testület nem hozhatott halálos ítéletet és ezen vallási kérdésre alapozottan a római jog szerint sem érhetett el a halálra ítéletet, ezért változtatott a vádon Pilátus előtt.

Pilátus először nem is akart az ügygel foglalkozni. A helyi hatalom gyakorlóinak ugyanis meg volt az a joguk, hogy a bűnösöket megvesszőzzék vagy börtönbe zárják, ami az apostolokkal gyakran meg is történt. Csak a főbenjáró ügyeket vonta a római jog saját fóruma elé. A vádlók azonban makacsul kitartottak: „Nekünk senkit sem szabad megölnünk.” Ezzel egyben valódi céljukat is elárulták. Majd előterjesztették a részletes vádat, amely szerint Jézus megtiltotta, hogy a zsidók adót fizesse a császárnak, ill. királynak kiáltotta ki magát. Az adómegtagadás, ill. a királyként való fellépés a római államrend elleni támadás, vagyis felségsértés volt, ami halálbüntetéssel járt. Pilátus erre már nem mondhatta, hogy nem vizsgálja ki az ügyet, megkezdődött tehát a per, amely a *cognitio*s eljárás szabályai szerint folyt, tehát maga Pilátus mint *magistratus*

volt az, aki az ügyet tisztázta és az ítéletet meghozta.

A római büntetőper az ártatlanság vélelme talaján állt, tehát a vád feladata volt a bűnösség bizonyítása. Ennek sikertelensége esetén a vádlottat fel kellett menteni. A vádlottnak mindig megadták a jogot a védekezésre, vagyis mindig meghallgatták akar-e valamit mondani, de a nyilatkozattétel nem volt kötelessége. Pilátus tehát kihallgatta Jézust és néhány kérdés után megállapította, hogy a vád alaptalan: „Semmilyen sem találom ezt az embert bűnösnek.” Álláspontom szerint Pilátus ekkor még tekintélyvesztés nélkül kiszállhatott volna a perből. Egyszerűen el kellett volna bocsátania a vádlottat, mivel nem találta bűnösnek az ellene felhozott vádakban. A provinciai *magistratusok* azonban igyekeztek a helyi vezető réteggel jó kapcsolatot fenntartani, még akkor is, ha személy szerint nem kedvelték őket. Ezért, mivel kitudódott, hogy Jézus személyes joga alapján galileai, Pilátus jobbnak látta a vádat nem elutasítani, hanem áttenni az ügyet a vádlott lakóhelye alapján joghatósággal bíró Heródes fejedelemséghez. Heródes szerette volna, ha Jézus csodát tesz előtte, de ő szóra sem méltatta, így Heródes visszaküldte Pilátushoz. Pilátus újra megnyitotta az ügy tárgyalását, de kijelentette, hogy sem ő, sem Heródes nem találta bűnösnek Jézust. A főtanács tagjai azonban elégedetlenkedtek, ezért Pilátus nem vállalta, hogy Jézust elbocsássa a perből, hanem a népet akarta erre felhasználni. A főpapok által feltüzelt tömeg azonban Barabást választotta, így Pilátus továbbra sem szabadult meg az ügytől. Sőt a nép most már hangosan követelte a halálra ítéletet. Pilátus erre megostoroztatta Jézust, hátha a szenvedő ember látványa meghatja az összegyűlt tömeget, de ismét csak ellenkező hatást ért el. Testi fenyítést egyébként – nem római polgárral szemben – ítélet nélkül is kiszabhatott a *magistratus*. Pilátus még egyszer megpróbált megszabadulni az ügytől és közölte a főpapokkal: „Vegyétek át és ti feszítsétek keresztre.” Ettől azonban a főpapok elzárkóztak, hiszen ezt nem is teheték volna meg. Ekkor azonban a főpapok elővették végső kártyájukat: „Ha elbocsátod, nem vagy a császár barátja!” Ez az a döntő érv, ami rábírta Pilátust, hogy egy ártatlan embert elítéljen. Bár nem találta bűnösnek, saját karrierje érdekét mégis előrébb helyezte az igazságnál. Maga a fenyegetés nem lehetett komolytalan, ha ilyen hatása volt. *Suetoniustól* tudjuk, hogy *Tiberius* rendkívül gyanakvó császár volt és minden feljelentésnek hitelt adott. Tehát Pilátus úgy érezte, hogy nem kockáztathat meg egy ilyen feljelentést. Ezután Pilátus bírói székébe ült és kihirdette az ítéletet: „*Ibis in crucem*”, azaz „A keresztre méssz.” Az ítéletet a római jogban ekkor még nem kellett indokolni és azt azonnal végre is hajtották, mivel fellebbezési jog jelen esetben nem volt. Érdekes kérdés az eljárás nyelve. A szerző egyértelművé teszi, hogy az ítéletet mindenütt ugyan latinul kellett kihirdetni, azonban az eljárás nyelve nem mindig volt latin. Használták a helyi lakosság nyelvét, vagy a birodalom keleti felében a görögöt, mint közvetítő nyelvet is tolmácsok közbeiktatásával. A Bibliában rögzített párbeszédes forma ugyan közvetlen beszélgetésre utal, de valószínűleg a

szerzők a mellékszereplő tolmács megemléését nem tartották fontosnak.

A mű második fele a Szent Pál elleni eljárásokkal foglalkozik. Jól látszik azon alapvető különbség, hogy egy római polgár mennyivel kedvezőbb helyzetben volt ilyen esetekben. Pál születésénél fogva római polgár volt. Ehhez járult rendkívüli műveltsége és nyelvtudása, ugyanis anyanyelvén kívül kiválóan beszélt görögül és latinul is. Ennél fogva ő lett a kiválasztott személy arra, hogy a kereszténység tanítását a pogányok – tehát nem zsidók – között terjessze. Írásából az is kitűnik, hogy a római jogot is jól ismerte, és ahol lehetett, fel is használta annak szabályait, akár példaként említve leveleiben, akár a gyakorlatban saját maga védelmére. Pál ellen több különböző hatóság előtt folytak eljárások. Ezeket mindig a keresztény térítést ellenző zsidó közösségek vezetői kezdeményezték és általában a közrend megzavarása, ill. békétlenség keltése volt a vád. Az eljárások sokfélék voltak attól függően, hogy milyen jogállású városban került ezekre éppen sor, ami egyben bizonyították a Római Birodalom színes jogi életére is. E tekintetben különösen szemléletes az egymás közelében fekvő *Ikónium* és a *pizidiai Antióchia* esete: az előbbiben a görög jogot alkalmazták, ahol a tömeg szava volt a döntő, itt a helyi zsidó vezetők a tömeget tüzelték fel és űzték ki így az apostolt a városból. A másik ellenben latin jogú város volt, ahol a két tisztségviselő, az ún. *duumvirek* tartottak rendet. Itt elképzelhetetlen volt a tömeggel kiűzteni az apostolt a városból, így itt a zsidó vezetők a városi tanács tagjain keresztül gyakoroltak nyomást a tisztségviselőkre, akik *coercitiós* hatalmuknál fogva kitiltották az apostolt és társát a városból. *Filippiben* – mely szintén latin jogú város volt – a *magistratusok* a békétlenséggel vádolt Pált és társát megvesszőztették és egy napra börtönbe vették, mivel a tömeg kiabálása miatt nem derült ki, hogy római polgárokról van szó. Csak másnap derült minderre fény, amikor a *duumvirek* el akarták bocsátani őket. Pál azonban mint római polgár ragaszkodott ahhoz, hogy őt a *magistratusok* megkövessék, amit sűrű bocsánatkérés közepette a tömeg előtt meg is tettek és ezzel Pál, mint erkölcsi győztes hagyta el a várost.

A Pál elleni legismertebb eljárás Jeruzsálemben kezdődött Kr. u. 58-ban, amikor egy térítő útrajról érkezett vissza és bement a templomba áldozatot bemutatni. Itt azonban a zsidók felismerték benne a térítőt és kivonszolták a templomból, hogy megöljék, ugyanis azt hitték, hogy egy vele tartó görög személyt is bevitt a templomba, amiért halál járt. A tömeg oda vonzotta a római katonákat, akik – mivel a nagy zaj miatt nem lehetett tisztázni a történeteket – fogságba vetették. A fogságban került sor arra a közjátékra, amelynek során fény derült Pál római státuszára. Ezután Pált ugyan továbbra is fogságban tartották, de kötelékeitől megszabadították. Másnap került sor a vád ismertetésére. Mivel azonban egyrészt a vádlók semmilyen konkrét bűncselekményt nem tudtak megjelölni, másrészt hamarosan olyan vallási vitába keveredtek részben Pállal és részben egymással is, amiből a *tribunus* semmit sem ér-

tett, ezért az ügy továbbra sem tisztázódott. Este azonban kitudódott, hogy fanatikus zsidók meg akarják Pált gyilkolni, ezért a *tribunus* úgy döntött, hogy erős kísérettel haladéktalanul *Caesareaba* küldi Pált *Felix* helytartóhoz. A vádlottal rövid levelet is küldött, amelyben rögzítette az eljárásban addig történeteket. A helytartó a vádlott őrizetben tartása mellett döntött, de kihallgatását elhalasztotta addig, amíg vádlói meg nem jelennek. Erre öt nap múlva került sor. A vád az volt, hogy a templomot akarta megszentelteleníteni. Tehát megint vallási vádat hoztak elő, azonban ezt ki kellett egészíteni a lázadás szítása vádjával, ami már a római törvények szerinti bűncselekmény volt. A vádlók azonban nem tudtak semmit sem bizonyítani, ezért hivatkoztak a helyszínen eljáró *tribunusra*, aki állításuk szerint megerősítheti vádjukat. Ezért a helytartó ismét elhalasztotta a döntést a *tribunus* megérkezéséig, hiszen nem mert egy ártatlan római polgárt elítélni, de elengedni sem merte a zsidó főpapokkal való jó kapcsolat fenntartása miatt. A *tribunus* azonban nem jelentkezett, ami nyilvánvalóan a helytartó akarata szerint történt, hiszen mint felettese bármikor maga elé rendelhette volna. Ezt azonban nem tette, inkább fogságban tartotta Pált, döntés nélkül. Ebbe egy idő után a vádlók is belenyugodtak, hiszen ezzel elérték egyik céljukat, nevezetesen azt, hogy az apostolt Jeruzsálemből eltávolítsák. Ezt a helytartó érdekes módon megtehetette és ez ellen Pál sem tiltakozott. Ennek egyedül a perelévülés szabálya szabott korlátot, azonban két év alatt ez biztosan nem következett be, így hivatali utóda, *Porcius Festus*, mint folyamatban lévő ügyet örökölte meg Pál perét. *Festus* lelkiismeretesen látta el feladatát és rögtön elővette ezt az ügyet is. Mivel a zsidók közötti vallási kérdéseket a rómaiak nem is nagyon értették, ill. mivel meggyőződött arról, hogy Pál ügye nem főbenjáró ügy, ezért a helytartó át akarta tenni az ügyet a zsidó főtanács elé. Ehhez azonban – mivel Pál római polgár volt – kellett az ő beleegezése is, amit természetesen nem adott meg, hiszen így vádlói vagy azokhoz közelállók ítélték volna. Ezért kijelentette: „A császárhoz föllebbezek.” A fellebbezés érdekes kérdés, hiszen ma csak a határozatok elleni rendes jogorvoslatot értjük alatta. A római jog azonban ismerte az „eljárási fellebbezést” is, amikor ennek bejelentése az ítélő fórum elől más fórumra vitte az ügyet. Ez ellen a helytartó sem tehetett semmit. „A császárhoz föllebbeztél, a császár elé méész.” Ezzel részéről az ügy befejeződött, még hozzá úgy, ahogy elődje szeretne volna: nem kellett érdemi döntést hoznia. Pált, tehát mint foglyot Rómába vitték. Pál döntésének további magyarázata, hogy hittérítő feladatát így tudta legjobban folytatni. Láttuk, hogy Pál feladata a pogányok közötti térítés volt. Róma, mint a birodalom fővárosa, kétségtelenül elsődleges térítési területként jött számításba. Ugyanakkor – mint láttuk – az apostol mindenütt a diaszpórában élő zsidók támadásainak volt kitéve. Pál szempontjából tehát semmi sem lehetett jobb megoldás, mint állami védelem alatt eljutni és élni Rómában. Így kizárta, hogy a zsidók zaklassák vagy megtámadják, ugyanakkor barátait szabadon fogadhatta, tehát térítői

munkája nem szenvedett késedelmet. Az út azonban veszélyes volt, nemcsak azért mert az ókorban nagy volt a hajótörés kockázata, hanem azért is, mert az örök életükkel feleltek a foglyok szökéséért, ezért ilyen esetekben inkább megölték azokat, nehogy megszökjenek. Jelen esetben, bár Málta szigeténél valóban hajótörést szenvedtek, végül mindenki szerencsésen megmenekült. Rómában a császár bírósága igen elfoglalt volt, ezért Pálra további két év fogság várt, megkapta viszont azt a kedvezményt, hogy egy bérelt-lakásban lakhasson, és vendégeket fogadjon. Az őrzéséről a – napi váltásban – hozzábilincselte *praetorianus* őrség egy-egy tagja gondoskodott. Végül Pál ügyében valószínűleg a *praefectus urbi* mint a császár delegáltja döntött. Mivel a vádlók nem jelentek meg, a *Festus* által írt összefoglaló pedig kedvező volt a vádlottra nézve, ezért felmentő ítéletet hozott és így Pál szabadon távozhatott.

Pál szabadon bocsátása után még jó ideig térítő munkát végzett, azonban közben a Római Birodalom keresztényekkel szembeni – addigi toleráns – magatartása megváltozott. Rómában a Kr. u. 64. évben bekövetkezett tűzvészért a császári propaganda a keresztényeket tette felelőssé, a következő években pedig megindultak a keresztény üldözések. A keresztényeket most már mint egy tiltott vallás gyakorlóit üldözték. Az

elítéléshez elegendő volt, ha a vádlott megvallotta hitét. Ugyanakkor a római jog még ebben az időben is adott egy – bár a hívők szempontjából kétes – kiutat. Az ilyen ügyekben mindig két tárgyalási napot tartottak, ami között 30 napi határidőt hagytak a meggondolásra. Ha a másodikon a vádlott megtagadta hitét, akkor ezzel a büntetőeljárás elérte célját, ilyenkor nem volt szükséges a halálos ítélet meghozatala. Ha azonban a vádlott kitartott hitében, akkor elítélték és végrehajtották a halálos ítéletet. Pállal is ez történt második, Kr. u. 66-ban tett térítő útja után, amikor Rómában feljelentették, elfogták és elítélték. Az ítéletet – mivel Pál római polgár volt – karddal történő lefejezés formájában hajtották végre.

Zárszóként megállapíthatjuk, hogy a szerző széles irodalmi anyag feldolgozása mellett meggyőző hivatkozással cáfolja a különböző szerzők által kifejtett álláspontokat, egyben logikusan érvel saját álláspontja mellett. Részletesen és érdekesítően mutatja be a Kr. u. I. század római büntetőjogát az említett eljárásokon keresztül. A könyv azonban nemcsak jogászoknak, hanem az ókortörténet iránt érdeklődőknek is élvezetes olvasmány.

Bajánházy István

A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsa 2003. szeptember 18-án nyilvános vitára tűzte ki Blazovich László „Városok az Alföldön a 14–16. században” című doktori munkáját. A jelölt a Szegedi Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti tanszékének részfoglalkozású professzora, aki ismert középkorász, egyben az egyik legjelentősebb hazai jogtörténész. Munkássága rendkívül fontos számunkra, hiszen folytatja azt a hagyományt, amelyet a jogtörténetírásban Eckhart Ferenc, Bónis György és Degré Alajos alapozott meg. Ez a kutatási irány és módszer a jogi, államszervezeti jelenségek levéltári alapú feltárása és értékelése. Blazovich László ma egyike azon keveseknek, akik a magyar középkort eredeti forrásbázison, archivált anyagok segítségével kutatják.

Eddigi tudományos tevékenységének az értekezéshez kapcsolódó, magyar várostörténettel összefüggő területe különösen fontos a tudományos törvénymagyarázat szempontjából. Csizmadia Andor óta ő az első, aki tudományos igénnyel, a jogi kategóriákat eredeti és általános szakmai értelmükben használva közelít városjogi és igazgatási kérdésekhez. A Budai Jogkönyv fordítása és érdemi magyarázata olyan hiánypótló munka, amire joggal figyelt fel a német tudományos közvélemény is. Ebbe a sorba tartozik a – főleg korábbi tanulmányokból összeállított – disszertáció.

A szerző számba vette a várostörténettel összefüggő – jogtörténeti vonatkozású – várostörténeti műveket. Elemezte az utóbbi tíz év megerősödő német modellkutatás eredményeit, a megélenkül frankfurti városkutatás –

Blazovich László akadémiai doktori dolgozatának vitája

Max Weber téziseit is módosító – tudományos műveit. A disszertáció csaknem fele része foglalkozik jogtörténeti és közigazgatási jogi kérdésekkel. A korabeli magyar városi szervezet jellegzetességeinek meghatározásához felhasználja Dilcher, Planitz, Coing közismert jogtörténeti gondolatmenetét, de kellő kritikával, értő módon adaptálja azokat. Nem kerülték el figyelmét a magyar várostörténeti irodalom újabb kutatási eredményei, a jogtörténészek – főleg városi monográfiákba írt – tanulmányai sem.

Jogtörténeti szempontból az értekezés legértékesebb része a peres eljárásról szóló fejezet (159–180. pp.). Ebben bontakozik ki elsősorban a szerző interdiszciplináris adottsága, az a készség, képesség és adottság, amellyel a korabeli élet csaknem teljes vetületét formulázó jogi eljárást ismertetni és értékelni képes. A jogtörténészekkel szembeni legnagyobb kihívás, hogy miként tudják elkerülni a retrospektív gondolkodást, a mai, modern fogalmak visszavetítését a vizsgált korszakra. Ezt a hibát minden olyan joghistorikus elköveti, aki nem eredeti forrásokat kutat és nem rendelkezik kellő módszertani ismeret-

tekkel. Igaz persze, hogy a köztörténészek is gyakran merészkednek számukra idegen területre, és közelítik a jogi jelenségeket pusztán nyelvtani értelmük szerint. Blazovich László mindkét csapdát elkerülte, így a peres eljárásról szóló fejezetében új, eddig nem ismert tudományos eredményeket produkált.

A (nagy) doktori disszertáció bíráló bizottságában középkorász történészek (Székely György, Bertényi Iván, Csukovics Enikő, Érszegi Géza, Granasztói György, Káldy-Nagy Gyula, Makk Ferenc) vettek részt. A jogtörténeti tudományokat Stipta István képviselte. A doktori munka hivatalos bírálói Kubinyi András, Bácskai Vera és Szende Katalin voltak. Az opponensek közül *Kubinyi András* foglalkozott behatóbban a tanulmány jogtörténeti kérdéseivel. Elfogadva a szerző álláspontját, ő is különbséget tesz a királyi szabad város és a szabad királyi város között. Kiemelte a „Társadalom és jog” című fejezet újszerűségét. Ebben két jelentős eredményre hívta fel a figyelmet: az igazgatástörténeti részre, amelyben a városi igazgatás alsó szintjeit ismerhetjük meg, továbbá a peres eljárás feldolgozására. Utóbbi zömmel nem középkori adatokra épül, hanem Debrecen 1547-től fennmaradt jegyzőkönyveit dolgozza fel. Az értekezés e fejezete a mindennapi élet leírása szempontjából sem érdektelen. A bírálatban felmerült a jogtörténészek között is vitát képező feudalizmus fogalom használata. Kubinyi András a terminológia használatát bizonyos esetben megengedhetőnek véli, azonban az adott időszak és tárgykör esetében alkalmasabb fogalom használatát tart-

ja indokoltnak. *Szende Katalin* méltányolta, hogy a szerző a magyar várostörténeti kutatások mindkét vonulatát, a helytörténeti jellegű városmonográfiákat, és a tematikus feldolgozásokat egyaránt figyelembe vette. Bírálatában ő is foglalkozott a disszertáció jogtörténeti értékeivel. Megállapította, hogy ez a tudomány szak „korántsem idejétmúlt része a várostörténetnek.” Ha a jogot nem a városi élet és a városi státus egyetlen vagy legfontosabb meghatározó elemeként vizsgáljuk, hanem a társadalom egyik vetületeként, kulcsot kaphatunk számos jelenség megértéséhez. Az opponens felvetette a városszerkezeti összehasonlítás angolszász irányú kiterjesztését, M. R. G. Conzen által megalkotott és többek között T. R. Slater és Keith D. Lilley által továbbfejlesztett *town plan analysis* módszerének alkalmazását. *Bácskai Vera*, a hazai várostörténet legnagyobb tekintélyű kutatója szintén jó érzékkel figyelt fel a disszertáció jogtörténeti novumaira. Rávilágít, hogy a szerző jól dokumentálva bizonyítja: a jogállásuk különbsége ellenére a mezővárosok is éltek, ha korlátozottabb mértékben is, a szabad királyi városok jogszokásaival. Az ellátott feladatok, a hasonló funkciók miatt a mezővárosok igazgatási szervezetüket a fejlettebb várostípus mintájára igyekeztek átalakítani.

A bíráló bizottság konszenzussal megállapított véleményében javasolta Blazovich László részére az akadémia doktori cím odaítélését. A pozitív döntés indoklásában különös hangsúlyt kaptak a disszertáció igazgatás- és jogtörténeti értékei.

Sipta István

Nyári egyetem Lüneburgban

A Lüneburgi Egyetem Jogtudományi Intézete, Prof. Dr. Jörg Wolff vezetésével 2003. július 27. és augusztus 2. között *Rechtshistorische Wurzeln Europas* (Európa jogtörténeti gyökerei) címmel nyári egyetemet rendezett a Lüneburg közelében található Bad Bevensenben. A kurzus résztvevői egyetemi oktatók, doktoranduszok és egyetemi hallgatók voltak, többségük a jogtudomány területéről. Szinte minden német egyetem képviseltette magát, ezenkívül számos európai országból, így Lengyelországból, Bulgáriából, Hollandiából, Ausztriából, Észtországból, Franciaországból érkeztek résztvevők. Magyarországot a Debreceni Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem képviselte. Három magyar oktató tartott előadást, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Hamza Gábor és Dr. Gönczi Katalin, rajtuk kívül két PhD-hallgató és két hallgató vett részt a nyári egyetemen.

A konferencia német és angol nyelven folyt, számos különböző témában mintegy huszonöt előadást hallgathattunk meg. Különös hangsúlyt kaptak a közös európai gyökerek, így a római jog és a kánonjog, valamint jogel-

méleti eszmeáramlatok. Emellett számos jogalkotási és kodifikációs törekvéstről, a nemzetközi szerződések kezdeteiről és a városi jogokról hallhattunk előadásokat. Minden témában több előadás hangzott el, általában más-más országból érkezett előadók, így alkalom nyílt az összehasonlításra. A magyar résztvevők főként magyar vonatkozású kérdéseket érintettek, de minden esetben európai kitekintéssel.

Prof. Dr. Szabó Béla (Debreceni Egyetem) a magyar jogtudó értelmiségről tartott előadást. Kiemelte a magyar jogfejlődés sajátosságait. Hosszú időn át a magyar magánjog a szokásjogot jelentette, tartalmazott római jogi, kánonjogi elemeket, a kora újkortól a *ius commune* elemeit is, beágyazódott a politikába és a joggyakorlatba. A jogi képzésben is sajátos kettősség érvényesült. Egyfelől a gyakorlatból vett és a gyakorlat számára oktatott praktikus jogi ismeretek, másrészt a gyakran külföldi egyetemeken elsajátított magas szintű jogtudomány. A jogszolgáltatás helyszínei a hiteles helyek voltak, tehát templomok, oklevéltárak, konventek. A közigazgatásban jogilag képzett protonotáriusok dolgoztak, később a hivatalnokértelmiség. Az ítélkezést a gyakorlatban jogilag képzett ítélőmesterek végezték. Ebből a gyakorlat által meghatározott jogászképzés és jogfelfogás képe bontakozik ki. Ez a magyar jogélet szükségleteit követte, és a joggyakorlatot szolgálta. Formuláskönyvekben jegyezték

fel és terjesztették a szokásjogot, a jog elméleti alapú továbbfejlesztése politikailag senkinek nem állt érdekében. Mária Terézia uralkodásáig a szokásjog gyakorlatorientált maradt az elméleti római és kánonjog mellett, a jogásképzés fő célja pedig később is a derék hivatalnokok képzése volt.

Prof. Dr. Hamza Gábor összehasonlító előadásában a római jog közép- és kelet-európai recepcióját ismertette, egyben a német befolyás alatt álló, megkésett polgári jogi kodifikációt és annak hatásait a térség országaiban, Észtországtól Grúzián és a görög tradíciókkal is bíró Bulgárián át Jugoszláviáig és tagköztársaságaiig. Előadásában minden egyes ország saját szokásjogi tradícióit, római jogi és a német jogból eredő elemeket, valamint az újabb jogelvek alkalmazását is bemutatta. Például a természetjog elveinek alkalmazását, amelynek példaként Hamza professzor az osztrák ABGB-t említette, illetve Szlovéniában a Code civil átvételével máig hatályos francia tengeri jogot. Megemlítette a bolgár polgári jogot, amely az I. világháború előtt a spanyol jogot vette át, majd az I. világháború után a német polgári jog vált a kodifikáció előképévé. A román polgári törvénykönyvet, amelyet a szocializmus idején sem helyeztek hatályon kívül, erősen befolyásolta a Code civil és az olasz polgári törvénykönyv. Általánoságban elmondható, hogy minden nyugati tankönyvet lefordítottak és minden tudományos vitát lefolytattak Közép- és Kelet-Európában is. Valamennyi kodifikációs törekvés közös célja volt (és az ma is), hogy egységesítse, strukturalja és rendszerezze a meglévő jogszabályokat és alkalmazásukat. Hamza professzor előadása leginkább ezen törekvések eddigi sikertelenségének történetét mutatta be, zátonyra futásukat politikai vagy ideológiai okokból. A szocializmus idején a nyugati értelemben vett jogtudomány fenn-

maradásában az egyes tudósokon kívül mindenütt jelentős szerepet játszottak az egyetemek.

Dr. Gönczi Katalin előadásában a magyar városfejlődést mutatta be európai összefüggésben. A város, mint autonóm életközösség négy ismertetőjegye a városi béke, a városi szabadság, a városi jog és a közösségi mentalitás ismertetése során Dr. Gönczi ellentmondott annak a tézisnek, hogy Magyarországon a jog a városokból eredt. Az alapított városok mindenekelőtt erődtítmények voltak a határvidékek védelmében, a királyi közigazgatás központjai, püspöki székhelyek, a 14–15. századtól a nemesfém-kitermelést végző bányavárosok, vásárhelyek és szabad királyi városok, amelyek jelentőségét a távolsági kereskedelem adta. A nyugat-európai polgárok betelepítése a határok biztosítását és a királyi bevételek növelését szolgálta. A telepések hazájukból magukkal hozott joga megerősítést nyert. A politikailag aktív polgárság viszont hiányzott. Kereskedő- és hospesjogok, szokásjog, a királyi privilégiumok és saját jogok éltek egyenrangúan egymás mellett. Dr. Gönczi számos térképpel és ábrával illusztrált előadásában bemutatta a középkori magyar városfejlődés menetét, majd annak megszakadását. A törökök betörése után a városok katonai állomáshelyekké váltak, a városi lakosság elmenekült, a városok veszítettek jelentőségükből, az urbanizálódás folyamata megakadt.

A nyári egyetemen elhangzott előadások a szervezők szándéka szerint publikálásra kerülnek könyv és CD-ROM formájában is. A kurzusról, az elhangzott előadások rövid kivonatával ismertetés olvasható a következő címen:

www.uni-lueneburg.de/fb2/recht/just/frames/sommerschule.html

Frey Dóra

Az idei évben egymást követik a Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából tartott konferenciák, emlékülések, rádiós, televíziós megemlékezések. Ezek sorában kiemelkedő helyet foglalt el a győri Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Intézetének szervezésében, 2003. május 16-án megtartott megemlékezés, amelynek kiemelt jelentőséget adott, hogy maga Deák is Győrben folytatta jogi tanulmányait, mielőtt tisztii alügyészi munkáját megkezdte Zala megyében, bekapcsolódva a reformkori közéletbe.

Az ülésen megjelenteket Dr. Révész T. Mihály igazgató köszöntötte, röviden méltatva a deáki életművet.

Az ülés első előadója Dr. Bana József a Győr Megyei Jogú Város Levéltárának igazgatója „Deák Ferenc a győri királyi akadémián (1817–1821)” címmel tartott előadásában részletesen ismertette az ifjú Deák életrajzát, egészen a győri királyi akadémiára való beiratkozásáig, valamint a bölcséleti kar két évfolyamának elvégzéséig. A bölcséleti karon eltöltött évek ebben a korban tulajdonképpen a középiskolai tanulmányok befejezését jelentették, ezt követte a szintén két éves jogi alapkép-

Emlékezés Deák Ferencre

DEÁK FERENC JOGI TANULMÁNYAI, JOGÁSZI ÉLETPÁLYÁJA ÉS ÁLLÁSPONTJA A NEMZETISÉGI JOGOK RENDEZÉSÉRE

zés, amelynek célja a gyakorlati ismeretekkel rendelkező tisztviselők kinevelése volt.

1819 novemberétől Deák elsőéves joghallgatóként a képzés keretében folytatta tanulmányait, természetjogot, statisztikát, egyetemes és magyar közjogot, bányajogot, másodévesként pedig hazai jogot, politikatudományt, kereskedelmet, magyar magán- és büntetőjogot, pénzügyi és kereskedelmi jogot tanult.

Bana József – Dr. Molnár Andrásnak, a Zala megyei levéltár igazgatójának kutatásaira utalva – kiemelte, hogy Deák másodikévből mind félévkor, mind pedig év végén a legjobb érdemjegyeket kapta és kitűnt tanuló-társai közül. Deákot – társai visszaemlékezései szerint – a gyors felfogás és a bámulatos emlékezőtehetség jellemezte, jeleskedett a nyilvános vitákban és az iskolán kívül is mindig kereste a társaságot, ahol kedvére vitatkozhatott. Bort nem ivott, a szerelem, a költészet, vagy a regények nem érintették meg, olvasási szokásaiban a történelmi érdeklődés jellemezte, sok folyóiratot, hírlapot olvasott.

Deák 1821 őszén kiváló eredménnyel szerepelt a magánjogból tartott ünnepélyes védésen, a jogakadémia elvégzése után pedig megkezdte joggyakorlatát. Egy-egy évig patvarista Zalában, majd jurátus Pesten, ezek után tett ügyvédi szigorlatot és vált ezzel jogosulttá ügyvédi gyakorlat folytatására, illetve közhivatalok viselésére.

Dr. Mezey Barna az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar állam- és jogtörténet tanszékének tanszékvezetője „A jogász Deák” című előadásában Deák Ferenc reformkorban végzett jogász tevékenységét és az 1848-as eseményekben betöltött szerepét elemezte.

Igazságügyminiszteri megbízásával kapcsolatban kiemelte, Deák kényszerűen tett eleget Batthyány felkérésének, nyugodt kodifikátori mentalitása nehezen viselte a politikai csatákat, támadásokat, magát alkalmatlannak találta a miniszteri feladatra. Amikor Batthyány 1848 szeptemberében második kormányát kívánta összeállítani, Deák visszautasította a belügyi tárca vezetésére való felkérést. Személyes indokain túl, feloldhatatlannak látta az ellentétet a király által kinevezett kormány miniszterének szerepköre és a nemzet érdekei, a reformkori higgadt kodifikátori múltja és a jelen radikálizálódó közléte által támasztott új kihívások között.

Mezey Deák gyakorló jogász életútját végigkövetve szólt arról a következetes törvénytiszteletről, amelyet Wlassics Gyula úgy jellemezett: „Soha a jog egyetemlegességének gondolata nem uralkodott államférfiú működésén hatalmasabb erővel, mint az övé.” Deáknak a jogalkotásról kialakított véleményét tovább színesítette az a tőle származó idézetcsokor, amely bepillantást engedett abba a kérlelhetetlen jogkövető gondolkodásba, amely minden állami tevékenység alapjaként a jog tiszteletét, a bajok forrásaként pedig a törvények be nem tartását, pillanatnyi érdekekért történő elvetését tartotta.

Az előadás részletes betekintést engedett Deák kodifikációs munkásságába, kiemelten foglalkozott a börtönrendszerrel és a börtönüggyel kapcsolatban megfogalmazott, majd az 1843-as büntetőjogi javaslatban testet öltött koncepciózus tervekkel. A politikus-jogász gondolkodásmódját és keze munkáját magán viselő 1843-as javaslatok börtönügyi részével kapcsolatban leszögezte: az unikum a magyar jogtörténetben. Alkotói

egy addig nem létező új rendszer alapjait készültek megvetni. Sikerült is egy következetes és humánus büntetésvégrehajtási terminológiát megalkotni, olyan tervezetet kidolgozni, amely az egész országra érvényes, egyöntetű szabályozást és gyakorlatot javasolt az egyenlőség és az emberi szabadság védelmével.

Dr. Szabó István a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti tanszékének tanszékvezetője „Deák Ferenc elképzelései a nemzetiségi kérdés rendezésére” című előadásában a kiegyezés utáni időszakban a nemzetiségi kisebbségek jogállásával kapcsolatban megvalósult törvényi szabályozást, az ezzel kapcsolatos deáki alapvetéseket tette vizsgálat tárgyává.

Kiemelte: Deák elképzelése szerint, a nemzetiségi jogok legfontosabb eleme a nemzeti kisebbségek szabad nyelvhasználatának garantálása. A nyelvhasználatot azonban csak annyiban látta különleges szabályokkal rendezhetőnek, amennyiben azt az ország egysége, az államapparátus működőképessége megengedi. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy Deák az önkormányzatokban és az alsóbb szintű bírásokban tartotta megvalósíthatónak a kisebbségek nyelvhasználatát, a központi kormányzásban és az országgyűlésben a magyar nyelv használatának kizárólagosságát vallotta. Az esküdtszéki eljárásban azonban a magyaron kívül más nyelveken is megengedhetőnek tartotta volna a pereskedést, ami összhangban van a Deák igazságügyministersége alatt kiadott sajtóesküdtszéki miniszteri rendelet esküdtképességre vonatkozó enyhe megkövetéseivel. Elmentés azonban az 1897-ben elfogadott esküdtbíráskodási szabályozás szigorúbb, a magyar nyelv ismeretét, az azon való írni-olvasni tudást megkövetelő törvény-nyel.

Szabó a Deák által megfogalmazott elveket összevetette Kossuth Lajos szabadságharc utáni elképzeléseivel. Kossuth a Dunai Szövetségről készített alkotmánytervezete szerint sem a szövetségnek, sem pedig a tagállamoknak nem lett volna hivatalos nyelvük, a megyék és a községek szabadon határozhatták volna meg a hivatalos működés és az oktatás nyelvét. Kossuth egészen odáig jut, hogy a szövetségi törvényhozó és végrehajtó hatalom tagjai azon nyelvet használhatták volna, amelyekben leginkább járatosak voltak.

A gondolatok összevetése után Szabó Deák elképzeléseit ítélte reálisabbnak és a korabeli elvárásoknak megfelelőnek (sajnos néha a mai állapotokon is túlmutatónak), azonban megjegyezte, hogy ő sem ment el addig a pontig a jogok kiterjesztése terén (pl. területi autonómia), amely nagyobb államigazgatási zavarok nélkül megoldható lett volna.

Az ülés befejeztével a résztvevők az Állam- és Jogtudományi Intézet Áldozat utcai épületének aulájában rövid ünnepség keretében felavatták Deák Ferenc bronz mellszobrát.

Bana Attila

Több európai színhely – legutóbb Osnabrück – után ebben az évben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Debreceni Egyetem közös szervezésében került sor a fiatal jogtörténészek találkozója. A május 22–25. között Budapesten megrendezett német nyelvű fórumra nemcsak Európából (Helsinkitől Varsóig) érkeztek résztvevők, hanem Mexikóból és Japánból is voltak előadók. A konferenciát *Erdő Péter* esztergomi érsek és *Prof. Zlinszky János* nyitotta meg csütörtök délután. A szakmai munka másnap reggel kezdődött a több mint 60 – köztük 4 magyar – résztvevő számára. A fórumon összesen 26 előadás és a hozzá kapcsolódó vita hangzott el, a szokásoknak megfelelően a témák kronologikus sorrendjében. Az első nap délelőttjén a római jog tárgykörébe tartozó kérdéseket érintettek az előadások (pl.: *recuperatio*, szerződési jog, cirkuszi játékok, Q. M. Scaevola és a jogtudomány), délután került sor a kánonjogi és a középkori témákra (pl.: a jénai törvénytörvények gyakorlata, a 14–15. századi hűbérjog). Május 24-én délelőtt a latin nyelv oktatásának szükségességéről, a 14. századi umbriai büntetőjogról, a latin-amerikai kodifikációról, a fríz nyelv bírósági használatáról, a 19. század végi német magánjogról szoltak az előadók. Délután a 19. századi eljárásjogról, Mittermaier amerikai jogászokkal folytatott levelezéséről, az első világháború előtti biztosítási jogról és a szabadalmi oltalom

A Fialat Jogtörténészek Nemzetközi Találkozója Budapesten

nemzetközivé válásáról hallhattak az érdeklődők. A zárónapon a magyar esküdtszékek, a Habsburg Birodalom neoabszolutizmus kori sajtójoga, a magyar reformkori büntetőjog, a porosz kodifikációs bizottság tevékenysége, valamint a náci uralom alatt elkobzott vagyonok kérdései kerültek napirendre. A konferencia az európai jogi tradíciókról folytatott eszmecserevel zárult. A szervezők törekedtek arra, hogy a különböző országokból érkezett és eltérő szakterületekkel foglalkozó résztvevők egymást és Magyarországot is jobban megismerjék. Ennek érdekében közös vacsorát, esti városnézést, múzeumlátogatást (Terror Háza) és esztergomi kirándulást szerveztek.

(Forum Junger Rechtshistoriker/innen 2003 in Budapest. Das neue Europa und seine Traditionen (ius privatum, ius canonicum, ius publicum) Budapest 22-25. Mai 2003.)

Bató Szilvia

Az Észt Tudós Társaság, az Akadeemia Nord és a Tallini Magyar Intézet szervezésében első ízben került sor az észt és magyar jogtörténészek találkozója Észtország fővárosában, Tallinban. Az észt–magyar államközi szerződés keretében rendezett konferenciát *Nikicser László* nagykövet köszöntötte az Észt Tudós Társaság elnöke, *Tiit Rosenberg*, az Akadeemia Nord dékánja, *Peeter Järvelaid* és *Bereczki Urmas*, a Tallini Magyar Intézet igazgatójának társaságában. A konferencia négy szekcióban, négy témaköré szerveződött. A résztvevők előadásokat tartottak és vitát folytattak a nemzetállamok előfeltételeiről és fejlődéséről, a magánjog kodifikációjáról, a büntetőjog és a büntetőeljárás fejlődésének tendenciáiról, és végül a Tartui Egyetem legendás professzorának, *Csekey István*nak életéről és tevékenységéről. A magyar jogtörténészeket: *dr. Homoki-Nagy Mária*, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi docense, *dr. Máthé Gábor*, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tanácskezelő főiskolai tanára, a Magyar Jogász Egylet elnöke, *dr. Mezey Barna* tanácskezelő egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja és *Rusztoly József* tanácskezelő egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának professzora képviselte.

A konferencia, miután első volt a maga nemében, főként arra szolgálhatott, hogy a résztvevő tudósok feltárják azokat a lehetőségeket, amelyek az összehason-

I. Észt–magyar jogtörténeti napok

2003. SZEPTEMBER 18–21. – TALLIN

lító jogtörténeti kutatások és elemzések lehetőségét biztosítják: a párhuzamokat, a hasonlóságokat és a jelentős eltéréseket az alkotmányos és jogfejlődésben. A meglehetősen kései állami függetlenség az észt történelemben egyben az alkotmányos tradíciók hiányát is jelenti, ugyanakkor a különféle idegen hatalmak (svéd, lengyelek, oroszok, németek) alatt megszerveződött észt társadalom megőrizte és továbbfejlesztette ősi jogát, a paraszti társadalom falutörvényeit; kialakította értelmiségét, mely a mindenkori hatalom és az észt társadalom peremén igyekezett befolyást nyerni a politikai döntésekbe. Körvonalazódott a további kutatások iránya: királyság és köztársaság – hagyomány és modernizáció; szokásjog és paraszti társadalom; állami legitimáció; 19–20. századi államfejlődés – nemzetállami feltételek; magánjogi és büntetőjogi kodifikáció. A magyar előadók több előadást is tartottak: Homoki-Nagy Mária A magyar magánjog kodifikációja a 19. században című témáról érkezett, Máthé Gábor a magyar jogállam intézményrendszeréről, valamint az igazságügyi és közigazgatási büntetőjog viszonyáról beszélt, Mezey Barna előadása A 19–20. századi büntetőjogfejlődés tendenciáiról szolt, Rusztoly József pro-

fesszor pedig Csekey Istvánról és életművéről referált.

A konferencia záró ülésének észt és magyar oldalról egyaránt megfogalmazott értékelése szerint rendhagyóan hasznos párbeszéd zajlott Tallinban, amelynek mind észt, mind magyar előadásai három nyelven (észtül, magyarul és a konferencia nyelvét jelentő németül) megjelennek a közeljövőben. A magyar intézet igazga-

tójának és az Akadeemia Nord dékánjának javaslatára az észt-magyar jogtörténész napokat a jövőben finn kollegák részvételével szervezik. A konferencia alatt a szervezőket megkereste a Tallini Finn Intézet igazgatója, aki megerősítette a finn együttműködési szándékot.

(m)

Beszámoló a rothenburgi konferenciáról

BÜNTETŐ-ELJÁRÁS EURÓPÁBAN

A büntetőjog történeti alapjai és kritikája
német és magyar nézőpontból*

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének oktatói és a tanszék mellett működő tudományos diákkör hallgatói Mezey Barna vezetésével július hó 11–12-én a németországi Rothenburg ob der Tauberban német-magyar büntetőjogi konferencián vettek részt. A rendezvényen a magyarok mellett két német egyetem, a jénai és a hannoveri campusok oktatói és hallgatói vettek részt. A program színhelyül az ottani Goethe Intézet szolgált. A két nap alatt összesen huszonkilenc előadást hallgathattak és vitathattak meg az érdeklődők. Az előadások öt nagy témakört érintettek:

- büntetőjog a középkorban és a korai újkorban,
- büntetőjog a felvilágosodás időszakában,
- büntetőjog és büntető jogászok a 19. században,
- jogászok a Harmadik Birodalomban,
- jogászok a 20. században.

Az első napon két témakör megtárgyalására került sor. A középkori és korai újkor büntetőjog több fontos kérdéséről a jénai és a budapesti hallgatók referátumai adtak hű képet. Az istenítéletekről, a boszorkányperekről és a városi büntetőjogról hangzottak el az előadások. A felvilágosodás magyarországi korszakának büntetőjogáról a magyar előadók igyekeztek átfogó értékelést adni. A természetjog magyarországi elterjedése, a felvilágosodás hatása Magyarországon, a felvilágosodás időszakának büntetőjogi koncepciói, II. József reformtervei a jog és közigazgatás területén voltak a legfontosabb kidolgozott témák. Három-négy előadást követően tizenöt-husz perces időkeretben lehetőség nyílt tematikus viták lefolytatására is. Ezen alkalmakkor sok elgondolkodtató kérdés merült fel, további érdekes adalékokkal egészítették ki az elhangzottakat. Többek között a felvilágosodás jelentéstartalmának, a társadalomra, jogrendszerre gyakorolt hatásának eltérő megítélése, a német és a magyar fejlődési perspektívák

különbségeinek megállapítása kapcsán került sor ilyen megbeszélésekre. Az eseménydús nap méltó lezárásaként a hannoveri egyetem professzora *Dr. Hinrich Rüping* vázolta fel a hitleri időszak német ügyvédségének a helyzetét.

A második napon három témakör feldolgozása történt meg. A büntetőjog és a büntetőjogászok 19. századi szerepéhez mindhárom egyetem reprezentásai hozzászóltak. Megvitatásra kerültek a következő témák: a jogászság és a jogtudomány 19. századi helyzete, a magyar büntető jogtudomány 19. és 20. századi fejlődése, a német és a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek, valamint a bajor büntető törvénykönyv. A Harmadik Birodalom nevesebb jogászairól a hannoveri és a jénai hallgatók adtak korrajzot. Erich Bumke, Franz Schlegelberger, Hans Frank és Roland Freisler életútját és a jogról alkotott elképzeléseiket tárták fel a referálók. A konferencia záró témakörként a huszadik századi jogászságról, jogtudományról kaphattunk egy pillanatképet. A magyar előadó a szovjet típusú államok jogtudományának ismérveiről adott tájékoztatást. A hannoveri és a jénai előadások nyomán pedig Hilde Benjamin, Hermann Weinkauff, Eugen Schiffer és Gustav Radbruch életpályája bontakozott ki előttünk. A második napon is érdekes vitákra került sor, hozzászólásokra és kérdésfeltevésekre nyílt lehetőség.

A feszes időkeret ellenére a gyönyörű középkori várost is sikerült megtekintenie a program résztvevőinek. A konferencia házigazdájának Schneider Igazgató Úrnak az idegenvezetésével pedig, az általa irányított Középkori Bűnügyi Múzeum meglátogatására is sor került. A konferencia befejeztével minden résztvevő kifejezte reményét, hogy ezek a napok nem maradnak folytatás nélkül, hagyomány teremtdők általuk, amely mélyíti a német-magyar szakmai kapcsolatokat, egymás jogrendszerének, elméleti és gyakorlati kérdéseinek, a jogászok képzésének és végül, de nem utolsósorban, egymás kultúrájának alaposabb megismerését.

Kancz Csaba

* Deutsch-ungarisches strafrechtsgeschichtliches Seminar „Der peinliche Strafprozeß in Europa. Seine historischen Grundlagen und die Kritik am peinlichen Strafrecht aus deutscher und ungarischer Perspektive. 5-7. Juli 2001 der Friedrich-Schiller Universität Jena, Martin-Luther-Universität Halle und der Eötvös-Loránd – Universität Budapest in Verbindung mit dem Mittelalterlichen Kriminalmuseum und dem Goethe-Institut Rothenburg o. d. T.

2003 október 2–4. között rendezte a Magyar Nemzeti Múzeum, a MNM Sárospataki Múzeuma, a Vay Ádám Múzeum és Baráti köre a Rákóczi-szabadságharc és Európa című, a szabadságharc kiobbanásának 300. évfordulóját köszöntő nemzetközi konferenciáját három helyszínen: a Sárospataki Öregpalotában, a Múzsák Templomában és Vaján, (a Várkastély restaurálási munkálatai miatt) a Polgármesteri Hivatalban. A sárospataki reneszánsz művelődéstörténeti konferenciák sorozatába kilencedikként beillesztett nemzetközi tanácskozás sok szempontból jelentős esemény volt, még a Rákóczi év bő tudományos kínálatát tekintve is. Igazi esélyt adott az összehasonlító elemzésekre: magyarok és külföldi kutatók, történészek és művészettörténészek, irodalomkutatók és hadtörténészek, vallástörténészek és joghistorikusok egyeztettek kutatási eredményeiket. Az, hogy a Jogtörténeti Szemle hírt ad a konferenciáról, nem csupán annak köszönhető, hogy jogászok is részt vettek a tanácskozásokon, hanem mert a program egyik fő vonulatát az alkotmányos fejlődés és az államszervezési kérdések elemzése képezték. A szabadságharc egyik nagy dilemmája volt a fegyveres harc kiszolgálására szolgáló igazgatási és gazdaságirányító apparátus mellett a szabadságharc szuverén mivoltának, a törvényes, természetjogon alapuló érveléssel alátámasztott igazságosságának és jogosságának deklarálása. Ez pedig a konföderációban testet öltött államkonstrukció megalapozását, kiépítését és következetes fenntartását igényelte. Végső soron a konferencia előadásainak nem elhanyagolható hányada ezzel a kérdéssel foglalkozott. R. Várkonyi Ágnes és Köpeczi Béla a szabadságharc ügyét igazították az európai horizontba (A Rákóczi szabadságharc és Európa; Rákóczi orosz kapcsolatai). Magyarai András értekezése (Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása) az erdélyi fejedelemmé választás kapcsán latolgatta a nemzetközi kapcsolatok kiépítésének esélyeit és ismertetette a szabadságharc erdélyi alkotmányos vonatkozásait, különös tekintettel arra a koncepcióra, amely Rákóczi elgondolásaiban Erdélynek mellékszerepet szánt mind katonai, mind politikai vonatkozásokban. Ezt erősítette meg Czigány István (Rebelleió Magyarországon 1702–1703), aki egyfelől azt igazolta, hogy a fejedelem kezdetben Erdélyt Thököly csapatainak kívánta átengedni, másfelől hangsúlyozta azt az eddig nem túl erős kontúrokkal megrajzolt diplomáciai kapcsolatot, amely a francia kísérlet mellett a szabadságharc külpolitikájában a Porta irányában főnnállott. Siptár Dániel („Sine nobis de nobis” – A békekötés, mint a Rákóczi szabadságharc kiobbanásának oka és célja) a szabadságharc nemzetközi jogi vonatkozásait elemezte, a magyar konföderáció ügyét összevetve a nemzetközi fejleményekkel és a szuverenitás kérdésének indokrendszerével.

Varga J. János (Kollonich Lipóttól Károlyi Sándorig. Központi és rendi törekvések Magyarország talpra állítására 1687–1723) a Habsburg, a magyar rendi és a

A Rákóczi szabadságharc államának kutatásáról

NEMZETKÖZI KONFERENCIA
SÁROSPATAKON ÉS VAJÁN

szabadságharc kínálta modernizációs modellek egybevetését végezte el, különös tekintettel a lipóti abszolutizmus és a rendi anarchizmus szélsőségei között helyt kereső fejedelem nehézségeire, amelyek abból fakadtak, hogy az abszolutizmus ellen a rendi előjogok védelmezése jelszával folytatott háború államában kellett megtalálni az egyensúlyt a centralizáló szándékok és a rendi erők konzervativizmusa között. Nagy László sokszor éles hangú, az elmúlt évtizedek tudományos kutatásait is éles kritikával illető tanulmánya a kuruc és labanc párt mentalitása, elkötelezettsége és politikai irányultsága alapján elemezte a magyar belpolitikai életet. (A kurucság politikai arculata és annak belföldi és külföldi megítélése). A szabadságharc államéletének még több részterülete szóba került (így hadtörténeti kérdésekről szolt Zachar József [Császári csapatok a szabadságharc hadai ellen], Ságvári György [A Nemes Compánia a fejedelmi udvarban] és Kovács S. Tibor [Fegyverzet és katonai felszerelés a Rákóczi szabadságharcban]). Gazdaságirányítási problémákat elemzett Kónya Péter [Rákóczi állama legfőbb gazdasági szerve, az Eperjesi Gazdasági tanács működése 1707–1710.] és Ulrich Attila [A Rákóczi-család uradalmi bortermelése és bortermelésük haszna a XVII. század második felében]. Három, kifejezetten jogtörténeti előadás hangzott el a konferencián. Szoleczky Emese Sárospatakon fogva tartott vitézek beadványait elemezte [Katonakérvények a pataki vár börtönéből], Mezey Barna a fejedelemnek a törvényhozás 17. századi megromlott állapotából és a consuetudohoz képest csekély jelentőségéből következő feladatait gyűjtötte csokorba [Törvényhozás és törvénykezés a Rákóczi szabadságharc államában], Elek Balázs pedig, számos jelenkori párhuzammal fűszerezve előadását, a hadbíróságok szerkezetének felépítéséről és a hadi processus különlegességeiről tartott referátumot [Büntető igazságszolgáltatás a Rákóczi-szabadságharc idején].

Az előadások nagy része érdekes adalékokkal szolgált még az alkotmányos fejlődéshez, azok felsorolása a bőség okán itt most lehetetlen. Ellenben a szervezők ígérete szerint az előadások szerkesztett változata közös tanulmánykötetben lát majd napvilágot, így mindenki gazdagodására hamarosan olvasható lesz a kitűnő konferencia anyaga.

Tóth Béla

Hét évszázad szenvedés

A PÖGGSTALL-I JOGTÖRTÉNETI MÚZEUM

1988. június 6-án ad otthont a pöggstall-i várkastély, a váralja és a rondella a Jogtörténeti Múzeumnak, amelyet Alsó-Ausztria büntetőjog-történeti emlékeinek legfőbb gyűjtőhelyeként tartanak számon.

A vár és a várkastély ma is látható formáját a 13. század végén nyerte el az előző vár helyén, amelyet I. Albert egy nemesi felkelés leverésének részeként porig rombolt. Az erődítmény 1478-ban kerül a stájerországi Rogendorf-család kezébe. A Rogendorffok alatt lett Pöggstall a Waldviertel központja. Közülük is kiemelendő Wilhelm von Rogendorf (1481–1541), az ő regnálása alatt adományozta a wormsí Birodalmi Gyűlés a várnak a „Rogendorf in Pöggstall” megtisztelő titulust, valamint a *Reichsfreiherrschaft-i* státust. A rondella – amelyen Albrecht Dürer: Tanulmány várak, városok, mezővárosok megerősítéséhez c. értekezésének számos javaslata visszaköszön – utólag épült a várhoz, az építés idejét a vélemények valamikor 1521-től a 16. század végéig terjedő időintervallumban helyezik el. Természetesen a várban voltak tömlőcök, illetve egy kínzókamra az öregtoronyban.

A jogtörténeti gyűjtemény anyagának gerincét – negyven év gyűjtésének eredményét – a Niederösterreichisches Landesmuseum tiszteletbeli kurátora, Dr. phil. et jur. *Hans Liebl* hagyta a múzeumra. A – többek között az oktatásügyi minisztérium műemlékvédelmi megbízottjaként, és az alsó-ausztriai tartományi múzeumok főfelügyelőjeként dolgozó – professzor 1959-ben bekövetkezett halála után a gyűjteményt a frissen restaurált várban mutatták be, 1988-ban. A kiállítás felöleli a halálbüntetés, a szabadságvesztés-büntetés, a bíraskodás, a jogi szimbolika, a törvényhozás, a jegyzői tevékenység, a bűnözés, a nyilvános kivégzés, a varázslás és boszorkányság témakörét egyaránt.

A múzeum földszinti kiállítótermeit a kínzás történeti fejlődésének és magának a kínzásnak szentelték. A kínzás Németországban már a 13. században ismert volt, a 15. század végére pedig az egyik legfőbb bizonyítási eszköz lett a büntetőeljárásban. Az első birodalmi büntetőkódex, a *Codex Criminalis Carolina* már bírálta a vallatás ezen módját, amelyet végül – nem kis részben Mária Terézia udvari orvosa, Ferdinand Edler von Leber tiltakozása miatt – eltöröltek. Ezekben a termekben az áldozat ízületeinek széthúzására szolgáló nyújtópad, hüvelyk- és ujjszorítók, szájszűcs széles választéka található. A szájszűcsnek két külön, „továbbfejlesztett” változata is ismert volt „*Grausbirne*” néven: az egyik esetben az áldozat szájába erőltetett, nyakához erősített vasgolyó forró vízzel, vagy borssal volt megtöltve. A másik fajtája ezen kínzóeszköznek négy éles fém-

szárrnyal rendelkezett, amelyeket a szájszűcs után nyitottak ki. A gyűjteményben megtalálhatóak a „spanyol nadrágtartó” és a „tüskés nyúl” nevekre hallgató eszközök is.

Az első emeleten – többek között – hóhérpallások széles választéka található, kerék, akasztófa, Iustitia, kereszt és szent-alakok motívumaival a lapjukra vésve. Maga a penge többnyire széles, tompa végű, a hóhérnak szinte kivétel nélkül két kézzel kellett lesújtania vele. A lefejezés számított a hagyományok szerint a legtisztesebb kivégzési módnak, amelyet – érdekes módon – pl. gyerekgyilkosság vagy emberölés büntetéseként is szabtak ki. A gyűjteménynek része továbbá – a bécsi törvényszék által hozott halálos ítéletek végrehajtásához használt – akasztófa, valamint a lépcsős hóhérszámoly, csakúgy mint a hóhérköpeny.

Ami a testi fenytéseket illeti, határfokokról élesen tanúskodik a Pressburgból származó deres, melynek fa lapjába az elítéltek kínjukban lyukakat vájtak körmeikkel. Nem kevésbé impresszív a tüskékkel felszerelt oszlopok és korbácsok gyűjteménye. Rövidebb vagy hosszabb időre való elzárásra szolgáló berendezések széles tárháza is ránk maradt, amelyek esetenként nemcsak lefoglalták a végtagokat, de visszafelé hajló szögekkel is ki voltak verve, lehetetlen né téve hogy az áldozat kiszabaduljon belőle.

A gyűjtemény nagy számban tartalmaz szegénymaszkokat és szegénykalodákat, valamint egy szegénykabátot is, mint a megsemmisítő-büntetések eszközeit, amelyek a már a közmondásból is jól ismert pellengérré-állítással szoros kapcsolatban álltak. A kaloda elsősorban a nők büntetése volt, a férfiakat inkább verőbakra húzták. Hamburgból származik az a pellengér-szék, amelyen a pékek bűnhődtek, ha kisebb súlyú kenyerekkel becsapták vevőiket. A pellengér az idő múlásával a vásártartási-, illetve a városjog szimbólumává vált.

A – főleg a *lex Baiuvariorum* által meghatározott – törvényhozással és jogszimbolikával foglalkozó részlegen belül megtalálható egyebek között az 1275-ből származó Sváb-tükör vagy egy Ferdinánd főherceg által kiadott pápens garázdaság megtiltásáról 1642-ből, akárcsak a korabeli bíraskodás szimbolikus jelentőségű kellékei, mint a bírói pálca. Külön részleg számol be továbbá a boszorkánnyokról és boszorkányperekről, illetve egyéb babonákról.

Az utolsó terem a 19–20. század ilyen irányú produktumait mutatja be, többek között egy egyszerűsített guillotine-t, amelyet Németországban már a 16. században, jóval a francia forradalom előtt ismertek, de 1938-ban még használtak az egyik berlini fogdában.

Összességében a gyűjteménynek nem pusztán annyi a célja, hogy felvonulassa hét évszázad kegyetlenkedéseinek minden lehetséges bizonyítékát, hanem egyúttal jeleznie kell, hogy ennek a korszaknak végérvényesen vitrin mögött a helye.

Papp Sándor

- A Kassai Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténeti tanszéke és a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti és Jogelméleti Intézete között évek óta fennálló szakmai kapcsolatra tekintettel *Stipta István* egyetemi tanár – *Lévay Miklós* dékánal együtt – a kassai kar kitüntető érmét kapta a 2003. szeptember 16-ai kari jubileumi ünnepség keretében. A jogtörténeti tanszék vezetője „*Die kurze Geschichte der Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften in Miskolc*” címmel előadást tartott a tudományos ülés-szak keretében.
- Sikeresen védte meg Egyházjog a középkori Magyarországon című akadémiai doktori értekezését 2003. október 10-én *Erdő Péter* a Magyar Tudományos Akadémián.
- Az Igazságügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia Deák Ferenc-Ünnepségek Szervező Bizottsága Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából 2003. október 16-án 10.00 órakor emléktáblát helyezett el a nagy államférfi egykori budapesti lakhelyeül szolgáló Angol királynő Szálloda helyén lévő épületen. (Budapest, V., Deák Ferenc u. 1.)
- A miskolci Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola felkérésére *Prof. Dr. Wilhelm Brauner*, a bécsi egyetem tanára, az Osztrák és Európai Jogi Intézet igazgatója 2003. október 28-án előadást tartott a miskolci PhD hallgatóknak „*Die Entwicklung der Grundrechte in Deutschland und Österreich*” címmel.
- *Prof. Dr. Wilhelm Brauner*, az Universität Wien tanára, az Institut für Österreichische und Europäische Rechtsgeschichte vezetője 2003. november 3-án előadást tartott „Fejezetek az osztrák alkotmánytörténetből” címmel az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, a Magyar Jogtörténeti Tanszék meghívására.
- Az Universität Heidelberg meghívására *Mezey Barna* egyetemi tanár előadást tartott az Auditorium Maximum-ban 2003. november 4-én *Die Tendenzen der ungarischen Rechtentwicklung (Von Anfang an bis zum 18. Jh.)* címmel.
- 2003. november 6-án került sor *Horváth Attila*, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi adjunktusa „A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon (különös tekintettel a kereskedelmi jog európai fejlődésére)” című PhD-értekezésének nyilvános vitájára a Kar tanácstermében. A bíráló bizottság a vita alapján javaslatot tett a Doktori Tanácsnak a tudományos fokozat odaítélésére.
- 2003. november 10-én a Magyar Jogász Egylet Bács-Kiskun-Megyei Szervezete a Magyar Tudomány Napja alkalmából emlékünnepeket tartott és a kecskeméti Piarista Gimnázium dísztermében felavatták Szlemenics Pál jogtanárnak a rendház falán elhelyezett emléktábláját. Szlemenics Pálra az egykori kecskeméti Piarista Gimnázium tanulója, a magyar nyelvű jogtudomány egyik megteremtőjére, a pozsonyi jogakadémia tanárára, a történeti-jogi iskola képviselőjére emlékezett beszédében dr. Nánási László, bács-kiskun megyei főügyész.
- A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, valamint a Vám- és Pénzügyőr Múzeum 2003. november 11–12-én tartotta 18. Nemzetközi Rendvédelem-történeti Tudományos Konferenciáját „A rendvédelem humán viszonyának története” címmel. A konferencia védnöke *Vizi E. Szilveszter*, a Magyar Tudományos Akadémia Elnöke volt.
- 2003. november 12-én (szerdán) a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-termében a Magyar Nemzeti Múzeum Baráti Köre rendezésében *Szendrei Géza* ny. legfőbb ügyész-ségi ügyész, az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének külső munkatársa Rákóczi felségárulási pere és forradalmi jogalkotásai címmel előadást tartott.
- A Pécsi Történész Céh Egyesület szervezésében „Deák és utódai – Magyar igazságügyi miniszterek 1848–1849-ben és a dualizmus korában” címmel rendeztek kétnapos tudományos konferenciát a Pécsi Tudományegyetemen, amelynek házigazdája az Egyesületen kívül a tudományegyetem bölcsészettudományi és jogtudományi fakultásai voltak. A konferencia fővédnöke: *Bárándy Péter*, igazságügyminiszter volt.
- „Jog és jogászok a 21. század küszöbén” címmel rendezte meg nemzetközi konferenciáját a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Az éppen 80 esztendeje Pozsonyból Pécsre költözött egyetem jubileumi ünnepségei közé illeszkedő tudományos konferencia jogtörténeti szekciójában elhangzott előadások voltak: Nagyné Szegvári Katalin (A házasság felbontása a Code Civile Franciaországában), Benedek Ferenc (Jóhiszemű birtokszerzés), Pjotr Jurek (Idee der Union in der Polnische Geschichte), Pókecz Kovács Attila (A francia magánjogtudomány fejlődése a Code Civiltől napjainkig), Béli Gábor (Régi jogforrásaink megítélése egykor és most), valamint Kajtár István (A modern magyar központi és helyi jogalkotás a 19. században). Jogtörténeti háttérrel, de aktuális, a jogászképzéssel kapcsolatos kérdéseket feszegettek a kar osztrák vendégei: Gernot Kocher (Alte und neue Ziele der Juristenausbildung in Österreich), Markus Steppan (Die Grazer Juristenbildung im Wandel der Zeit: vom 2. Weltkrieg bis ins 21. Jahrhundert), illetve Mezey Barna (A magyar jogászképzés perspektívái a 21. században)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Babják Ildikó, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék • **Bajánházy István**, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék • **Barna Attila**, tudományos segédmunkatárs, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Kutatóintézet • **Bató Szilvia**, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtörténeti Kar • **Frey Dóra**, egyetemi hallgató, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék • **Kancz Csaba**, PhD hallgató, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék • **Mázi András**, egyetemi adjunktus, Pécsi Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék • **Papp Sándor**, egyetemi hallgató, Budapest Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék • **Petrasovszky Anna**, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék • **Register, John** az Institute de France levelező tagja, a Képvisleti és Parlamentáris Intézmények Történelméért Nemzetközi Bizottság tiszteletbeli elnöke • **Ruszoly József**, egyetemi tanár, tanszékvezető, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék • **Stipta István**, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék • **Szabó István**, egyetemi docens, Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék • **Takács Tibor**, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék • **Tóth Béla**, főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár • **Völgyesi Levente**, egyetemi tanársegéd, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék • **Zinner Tibor**, főtanácsadó, Budapest, Legfelsőbb Bíróság, ill. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék tiszteletbeli tanára

Tisztelt Szerzőink!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásait e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6 formában. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetése mellett közöljék beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjelet (—) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetéknev + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjelet (—) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

Helyreigazítás:

A Jogtörténeti Szemle 2. számában Föglein Gizella tanulmányának címében feltüntetett évszámok helyesen: 1945–1985

A tévedésért a szerző szíves elnézését kérjük!

VON DEN STÄNDEVERSAMMLUNGEN BIS ZU DEN MODERNEN PARLAMENTEN

Rechtsgeschichtliche Abhandlungen

(Publikationen des Lehrstuhls für Ungarische Rechtsgeschichte an der EötvösLoránd-Universität)
Redakteur: Barna Mezey

RÉVÉSZ, T. MIHÁLY. Vorwort; BALOGH, ELEMÉR: Strafgesetzentwürfe als Ergebnisse der Kodifikationstätigkeit deputationum regnicolarum (1790-1830); MÁRIA, HOMOKI NAGY: Das Schicksal der zivilrechtlichen Gesetzesentwürfe der Landtage während des Reformzeitalters; MÁTHÉ, GÁBOR: Nationalversammlung und Rechtsgebung (1944-1949); MEZEY, BARNA: Die Ständeversammlungen von Ferenc Rákóczi II. in Siebenbürgen; RÁCZ, LAJOS. Instruments of Governments: Royal Council and National Assembly during Middle Ages in Hungary; RÉVÉSZ, T. MIHÁLY: Das Parlament und die Finanzielle Kontrolle nach dem Ausgleich in Ungarn; RUSZOLY, JÓZSEF: Zensus und Gesellschaft Zur Frage qualificatio in den ungarischen parlamentarischen Wahlgesetzen von 1848; STIPTA, ISTVÁN: Die Verfassungskonzeption von Lajos Kossuth aus dem Jahre 1859, mit besonderer Hinsicht auf den Parlamentarismus; SZABÓ, ISTVÁN: Die Auflösung des Parlaments in der Verfassungsentwicklung Ungarns in der Zeit nach 1848; SZENTÉ, ZOLTÁN: Ständige (oder Fach-) Ausschüsse im ungarischen Öffentlichen Recht von den Anfängen bis 1990; VÖLGYESI, LEVENTE: Historische Hintergründe der Arbeit des ungarischen Landtags außerhalb der Plenarsitzungen

MEGJELENT A

Magyarország századai

CÍMŰ FORRÁSKIADVÁNY

AZ ELTE ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR ÉS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADÁSÁBAN

A könyv 535 oldalon mindazokat a törvényeket, rendeleteket tartalmazza Szent István király törvényeitől az 1956-os egyetemisták szövetségének 16 pontos követeléséig, amelyek meghatározóak voltak vagy az ország, vagy a magyar nép ezeréves sorsára.

A kötetet az Országos Levéltár munkatársai – Érszegi Géza, Dóka Klára, Soós László – állították össze, Tóth Béla szerkesztésében.

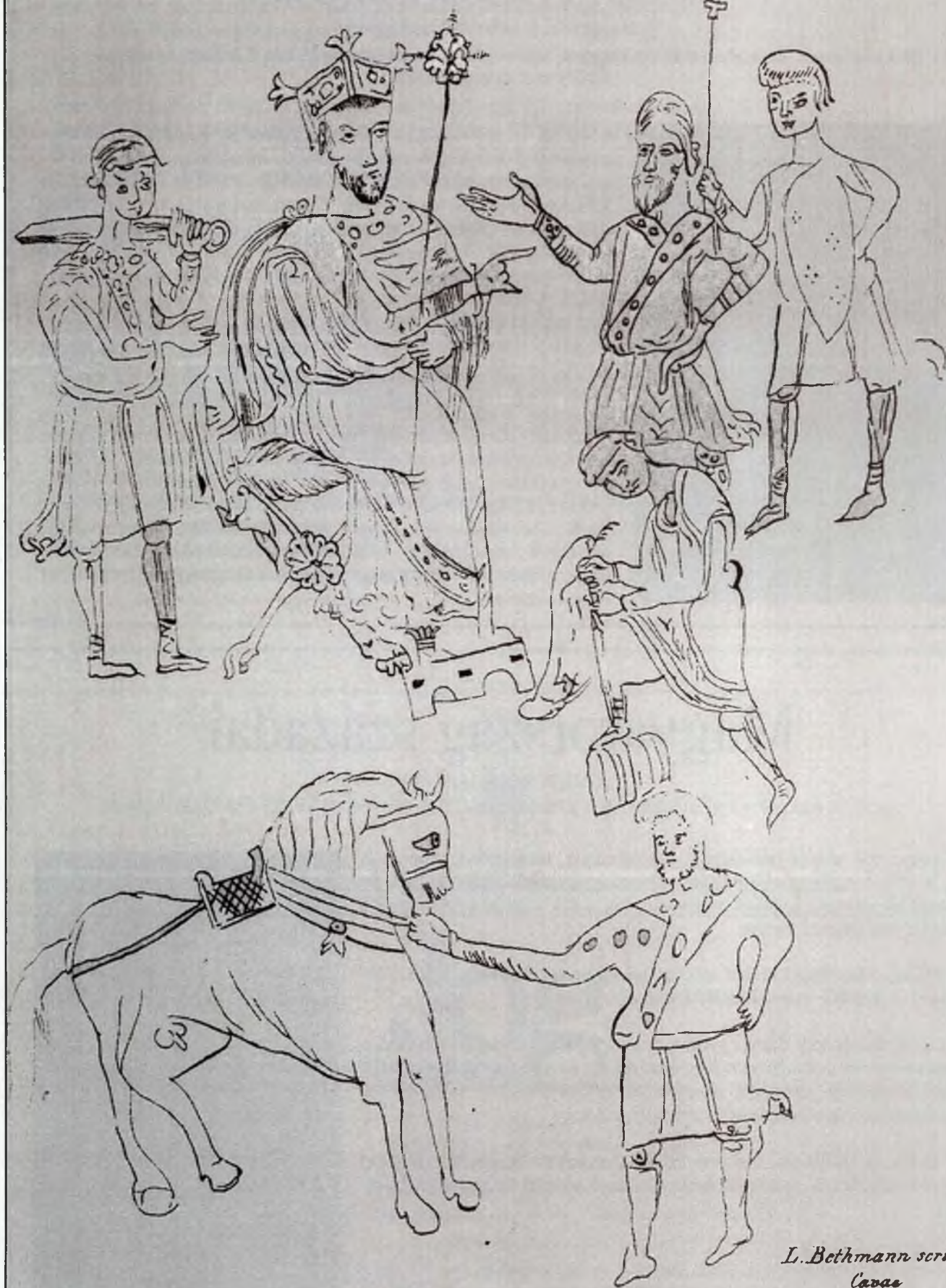
Az előszóban Mezey Barna egyetemi tanár így méltatta a kötetet: „A dokumentumok arról a hatalmas útról szólnak, arról a Kárpát-medencében eltöltött ezer esztendőről, amelynek a végén az európai államok közösségének értékhordozó tagjaként érte el hazánk a 21. századot.”

A könyv az első olyan, csaknem teljesnek mondható gyűjtemény, amelyet mind a joghallgatók, mind a történelemszakosok bőséges haszonnal forgathatnak.

*

A könyv beszerezhető az ELTE ÁJK jegyzetboltjában.
(1053 Budapest, Kecskeméti u. 10-12.)

L. Bethmann scripsit
Cavae